
HD WIDENER
HW LFU1 U

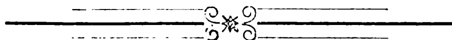
INTRODUCERE

în

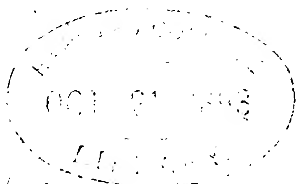
Istoria limbei și Literaturei romîne

DE

Alexandru Philippide.

IAȘI.
Editura librăriei Frații Șaraga.
1888.

IAŞI
TIPOGRAFIA NAŢIONALĂ, STRADA ALEXANDRI.
1888.

INTRODUCERE.

1. Viața omului se manifestează în patru feliuri: în fapte pentru interesul public, în fapte pentru interesul privat, în producții artistice și în cunoștinți asupra naturei.

In viața publică întră toate acele fapte pe care omul le face pentru a satisface dorințele provocate în el de natură, cînd faptele sînt astfel încît aduc un folos imediat mai mult societăței, decît individului care lucrează.

In viața privată se cuprind toate faptele, pe care omul le face pentru a satisface dorințele provocate în el de natură, cînd faptele acele aduc un folos imediat mai mult individului decît societăței.

La viața artistică se numără acele fapte omenești, prin care individul, tot sub impulsiunea unor dorinți, imitează, sculptînd și boind, obiectele de la care a căpătat cunoștințe prin contactul său cu natura.

La viaţa de cunoştinţi sau intelectuală se cuprind toate cunoştinţele pe care mintea omului le capătă de la natura exterioară şi interioară cu ajutorul simţurilor externe şi al simţului intim.

2. Cunoştinţele omului sînt de trei feliuri. cunoscute, ele împreună cu subdiviziunile lor, sub numele de genuri literare.

Mai întiiu se găsesc în mintea noastră cunoştinţi de acele care reproduc exact obiectele realităţei, întocmai astfel adecă precum au fost ele în momentul observărei. Puterea de reproducere este diferită la diferiţi oameni, şi pentru toţi în general ea este mărginită, în acel sens că de la o bucată de vreme urmele se şterg şi mintea nu-şi mai aduce aminte. Asemine cunoştinţi se numesc istorice, Istorie.

In al doile loc se găsesc în mintea omenească cunoştinţi de acele, care—fără să inventeze vre-un nou element, ce n'ar fi existat deja în cunoştinţele istorice—adună la un loc părţile comune ale acestor din urmă. Obiectele, cu alte vorbe, de la care noi căpătăm cunoştinţi istorice, fiind din aceiaş natură, şi avînd între dînsele, chiar cele mai îndepărtate în aparenţă, mari înrudiri, cunoştinţele cele de al doile fel li adună în diverse centruri caracterele comune şi le grupează, le clasifică în grupuri mai mari sau mai mici, după cum samînă între dînsele mai puţin sau mai mult. Asemene cunoştinţi, numite idei generale, constituesc cunoştinţile ştienţifice ori filosofice ale omului, Ştiinţa.

In al treile rang, în sfîrşit, sînt acele cunoştinţi,

care pe baza cunoştinţelor istorice şi ştienţifice, şi fără ca să se inventeze vre-un nou element ce n'ar fi existat deja în Istorie, reproduc în mod schimbat realitatea. prin aceia că separă elemente care în natură sînt împreunate şi împreunează elemente care în natură sînt separate. Aceste cunoştinţi se numesc poetice, Poezie.

Baza Ştiinţei şi a Poeziei o formează Istoria.

Cunoştinţele istorice şi poetice se produc mai întîiu, şi numai tîrziu, încetul cu încetul, capătă omul cunoştinţele sale ştienţifice, servindu-se mintea la aceasta de o procedare, de care animalele celelalte nu sînt apte decît în mic grad, anume de adunarea la un loc într'un sîmbure comun a caracterelor comune din cunoştinţele istorice.

3. Céle patru feliuri de viaţă omenească se întreţese între ele astfel, încît, dacă putem hotărî în general că este o viaţă publică şi alta privată, una artistică şi alta intelectuală, în special, atunci cînd trebue să hotărîm asupra unei fapte oare-care clasa din care face parte, simţim greutăţi adese cu neputinţă de învins. Numai rareori se întîmplă să putem clasifica vreuna escluziv la un singur fel de activitate: astfel este, poate, fapta soldatului care moare într'un războiu; ea s'ar pute grupa numai la viaţa publică, deoarece foloseşte negreşit societăţei, dar nici decum individului care moare. In generalitatea cazurilor lucrurile astfel se petrec, că una şi aceiaşi faptă întră în mai multe din cele patru grupe de activitate, că adică ea se poate

considera ca făcînd în acealaşi timp parte şi din viaţa publică, de pildă, şi din cea privată, sau şi din viaţa artistică şi din cea intelectuală, etc.

In ce priveşte în special viaţa intelectuală, apoi ea adeseori se amestecă cu celelalte trei feliuri de viaţă: cugetătorul, care clasifică, de pildă, obiectele sau le înşiră în mintea sa în mod istoric, face acest lucru adese pentru a satisface vreunor nevoi de viaţă privată, ori pentru a folosi societăţei.

Din cauza amestecului între diversele stări de viaţă, noi nu putem vorbi de dînsele în mod escluziv decît cînd le cercetăm în general, şi nu putem grupa faptele într'o clasă sau în alta decit numai după maximum şi minimum de viaţă publică, privată, artistică şi intelectuală, pe care-l observăm la dînsele. Şi tot din aceiaşi pricină noi nu trebue să nădăjduim că am pute face obiet al studielor noastre numai activitatea publică, ori numai activitatea privată, etc.; căci totdeauna, oricît ne-am sili de mult, va trebui să strecurăm printre faptele intelectuale, de pildă, macar unele publice ori private, şi aşa mai departe.

4. Acelaşi amestec, care se observă între feluritele activităţi, are loc între diversele cunoştinţi la viaţa intelectuală în special.

Fiindcă, după cum am zis, Poezia şi Ştiinţa işi au ambele baza în Istorie, şi fiindcă o minte omenească, oricare ar fi, are cîte trei feliurile de cunoştinţi de odată, de aceia cînd cineva are cunoştinţi istorice asupra unor obiecte oarecare, are numai decît, macar într'un

grad mai mic, şi pe cele ştienţifice şi poetice. Prin urmare nu putem vorbi în mod escluziv în unul sau în altul din aceste trei genuri literare, ci trebue să ne aşteptăm numai decît să le întîlnim tustrele, unele lîngă altele, chiar atunci cînd cineva ar ave cea mai mare dorinţă de a-şi separa munca într'o direcţie sau în alta. Şi aici, ca şi atunci cînd hotărîm că faptele fac parte din cutare sau din cutare manifestare a vieţei noastre, va trebui să hotărîm după maximum şi minimum numai dacă o vorbire oarecare sau o scriere este istorică, ori ştienţifică, ori poetică.

Adeseori amestecul între cele trei cunoştinţi este în aşa de egale proporţii, încît nu putem hotărî, nici chiar judecînd după maximum şi minimum, dacă avem a face cu Istoria, cu Ştiinţa ori cu Poezia. Atunci rezultă genul literar mixt numit retoric, la care aparţine Religia şi Discursul oratoric, şi care a fost predomnitor odată în mintea omului, iar acum merge spre decădere.

5. Acea parte a Istoriei, care are ca obĭect de expunere viaţa omenească în toate manifestările sale, se numeşte Filologie.

Filologia cuprinde dar istoria vieţei publice (Istoria politică, aşa numită de obiceiu Istorie), private (Istoria socială), artistice (Istoria artelor) şi intelectuală (Istoria literară) a omului (cf. 7).

6. Acea parte a Filologiei, care are ca obiect de expunere viaţa intelectuală, poartă numele de Istorie literară.

Viaţa intelectuală—adică Istoria, Ştiinţa şi Poezia —manifestată prin scris, se numeşte Literatură.

Fiindcă cea mai mare parte din cunoştinţele omeneşti, pe care am voi să le istorisim, se cunosc din scris, se poate zice că o Istorie literară este rezumatul literaturei unui popor, făcut fiind acest rezumat pe baza cunoaşterei prealabile a limbei în care sînt scrise operele literare (Interpretarea gramaticală), a cuprinsului lor (Interpretarea istorică), a stilului genului literar din care fac parte (Interpretarea generică) şi a stilului particular autorilor cărora se atribuesc (Interpretarea individuală), precum şi pe baza cercetărei prealabile dacă o operă oarecare este scrisă în limba poporului căruia se atribue (Critica gramaticală), dacă cuprinde cunoştinţile poporului aceluia (Critica istorică) ori caracterele specifice ale genului literar din care face parte (Critica generică sau estetică) ori caracterele specifice ale autorului căruia este atribuită (Critica individuală), dacă în sfîrşit literile scrisorei şi materialul cu care s'a executat scrisoarea se potrivesc cu aceleaşi elemente din scrierile autentice ale cutărui timp, cutărui popor, cutărui autor, etc. (Critica externă).

Rezumatul unei literaturi se poate face în două feliuri: sau astfel că se urmăreşte de istoric fiecare din cele trei feliuri de cunoştinţi, cu subdiviziunile lor, fără întrerupere de la o epocă la alta, adică de la timpul cînd începe istorisirea până la timpul cînd se sfîr-

şeşte, sau astfel că rînd pe rînd se istorisesc în perioade succesive toate genurile literare deodată. La modul întîiu de expunere istoricul ţine mai mult socoteală de mersul genurilor literare, de stilurile generice, la cel de al doile mai mult de stilurile individuale. Adică în cazul întîiu individul, care a participat la dezvoltarea unui gen literar oarecare, este pentru istoric indiferent, căci aceia ce urmăreşte istoricul este genul literar însuşi; în cazul al doile, din contra, individul în toate manifestările sale intelectuale este partea cea principală, iar genul literar cutare, pe al cărui fir istoricul veşnic îl taie şi iar îl leagă, este ceva mai puţin important. Modul întîiu de expunere se numeşte idografic, al doile sincronistic.

O procedare idografică curată, fără niciun amestec de procedare sincronistică, este imposibilă, şi vice versa.

Totdeauna se ia ca bază, ca întroducere, unul din cele două moduri de expunere şi apoi restul naraţiunei urmează după al doile mod. Procedarea mai recomandată astăzi este să se facă o expunere sumară sincronistică la început şi apoi să urmeze povestirea pe larg idografică.

7. Intre disciplinele filologice, alături cu istoria vieţei publice, private, intelectuale şi artistice, s'a întrodus, de pe vremea încă a celor d-intiiu clasificatori ai filologiei (începutul veacului nostru*) Istoria lim-

*) Incercări de sistematizare a disciplinelor filologice au început din veac. XVII (*Iohann van der Woweren*, De polymathia tractatio, integri operis de studiis ve-

bei, dar într'un grad mai mic de importanţă. Au fost însă multă vreme de atunci în coace învăţaţi de aceia care au esclus din filologie istoria limbei, ca pe una ce nu ar istorisi vreo faptă omenească, ci nişte obiecte date de a gata omului de natură, in mod independent de voinţă: limba s'a considerat de acei învăţaţi ca un organ înnăscut, care se dezvoaltă în mod firesc ca oricare alt organ al nostru, fără intervenirea voinţei (*Schleicher*, Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft, III Aufl. Weimar 1873).

Incetul cu încetul însă această istorie a limbei, care s'a întrodus la început cam pe furiş în filologie, a căpătat o aşa de mare importanţă, încît nu numai că a ocupat ea singură activitatea a foarte mulţi barbaţi, mai ales Germani, de la începutul veacului nostru până astăzi, dar clasificatori mai noi ai filologiei (*Gustav Körting*, Encyclopädie und Methodologie der romanischen Philologie, Heilbronn.

terum ἀποσπασμάτιον, Hamburg. 1704). Cel dintîiu însă care a făcut o lucrare de samă a fost *Fr. Aug. Wolf*. Incepînd de la an. 1786 a ţinut Wolf la Halle lecţii sub titlul de Encyclopädie und Methodologie der Studien des Alterthums, iar la 1807 a publicat o schiţă a enciclopediei sale sub titlul de Darstellung der Alterthumswissenschaft în *Wolf* und *Buttmanns* Museum der Alterthumswissenschaft, Berlin.—Capo d'opera lucrărilor de acest fel o formează rezumatul lecţielor asupra enciclopodiei ştiinţelor filologice, pe care le-a ţinut la Berlin între anii 1809 şi 1865 *August Boeckh*, şi care s'a publicat după moartea autorului sub titlul Encyclopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften von August Boeckh, Leipzig, 1877, a doua ediţie Leipzig, 1886

1884) consideră chiar ca studii filologice numai istoria literară şi istoria limbei.

Istoria limbei coprinde ea însăşi mai multe discipline. Mai întiiu istorisirea unei limbi se poate face în două chipuri: ori se cercetează adică limba precum este într'un moment dat, ori se cercetează prin toate transformările sale de la un moment dat în timp până la un altul. Apoi şi într'un caz şi în altul se pot studia la o limbă: 1) sunetele (Fonologia), 2) formele (Morfologia), 3) înţălesul formelor (Sintaxa), 4) cuvintele şi înţălesul cuvintelor (Dicţionarul cu subdiviziunile sale Etimologia şi Semasiologia), 5) caracterele cu care este scrisă limba (Grafia, Paleografia).

Raportul de corelaţie dintre diferitele discipline ale gramaticei nu este intre toate acelaşi. Anume, istoria caracterelor cu care este scrisă limba formează faţă cu fonologia, morfologia, sintaxa şi dicţionarul un grup aparte, pentru că scrisoarea este o faptă la care voinţa omului nu poate fi pusă în îndoială, în vreme ce dependenţa sunetelor, formelor, cuvintelor de voinţă este mai puţin vădită, pentrucă prin urmare dintre părţile gramaticei mai mult drept are de a face parte din filologie grafia decît sintaxa, de pildă, ori dicţionarul, ori altă parte a gramaticei.

Istoria limbei, care cercetează obiectul său numai într'un moment dat, poartă numele de Gramatică; iar acea istorie a limbei, care cercetează obiectul său într'o scurgere mai lungă sau mai scurtă de vreme, se numeşte Gramatică comparată. Numele de gramatică comparată vine de acolo că

istoricuĭ care înşiră fenomenele limbistice de la un moment dat până la altul chiar fără voie trebue să compare diversele stări ale limbei între dînsele, întinzînd comparaţia chiar asupra limbelor străiñe, atunci cînd urmăreşte prea departe în trecut viaţa unei limbi, până la acel punct adică (dincolo de care de altfel observarea sa se poate întinde) unde o limbă oarecare se desface împreună cu alte limbi dintr'un trunchiu comun (limba mamă). La gramatica comparată, alăturí cu compararea, se impune de altfel istoricului tot atît de mult clasificarea diferitelor schimbări ale sunetelor şi înţălesurilor, prin urmare o bună doză de tratare ştienţifică, împreună cu descrierea caracterelor specifice şi a împrejurărilor (mai ales de cauză) ale fiecărui grup.

8. Raportîndune la cele ce am spus mai sus sub 3 şi 4 despre amestecul între cele patru feliuri de viaţă pe de o parte şi între cele trei feliuri de cunoştinţi pe de alta, va trebui să recunoaştem că, dupăcum în general nu poate exista niciun gen literar curat fără amestec cu elemente disparate din altele, tot astfel în special la filologie nu putem nădăjdui să cultivăm vreuna din disciplinele ei în chip cu totul separat de elemente eterogene luate din disciplinele surori, ori chiar din ştiinţă şi din poezie.

Cu toate aceste, separarea cît se poate mai complectă între diferitele ramuri filologice, ca şi în general între oricare genuri literare, trebue să ste înaintea noastră ca un ideal la care să tindem, şi trebue să dăm

preferinţa totdeauna acelor studii care exploatează o parte bine ţărmurită a naturei şi coprind, cît se poate, numai un gen de cunoştinţi.

In adevăr, puterea minţei noastre este mărginită şi se poate scurge complect numai asupra unei minime părţi a lumei: cine caută să cuprindă cu a sa înţălegere prea multe lucruri nu înţelege la urmă nimic dintr'însele, şi cu cît cercul de cercetare al său se lărgeşte, tot cu atît creşte şi superficialitatea. Fiindcă dar fiecare în parte nu putem şti decît foarte încurcat prea multe de odată, ar trebui să procedăm astfel ca macar cu toţii la un loc să pricepem limpede cît se poate mai mult din lume: omenirea în asemene caz ar poseda macar ea aceia ce fiecare om în parte zadarnic s'ar sili să cîştige. Şi dacă este dreaptă o asemene dorinţă, apoi putem pune ca datorie pentru acel ce se devotează muncei intelectuale ca să-şi aleagă un cerc cît se poate mai strîmt de activitate. Diletantizmul literar este negreşit inevitabil pentru oricare om, şi curiozitatea ne împinge fără voea noastră să cuprindem cu mintea cît se poate mai mult; o cultură enciclopedică este poate chiar necesară pentru fiecare specialist: însă o privire limpede în natură nu ni este permisă decît într'o mică parte a aceşteia, şi tot omul este dator să aducă obolul său de cunoştinţi precize la comoara de ştiinţă a omenirei.

Odată admis că trebue să ne mărginim cercul de activitate, urmează de la sine că ţărmurirea cea mai bună este acea după genurile literare; pentrucă noi

tocmai din cauza slăbăciunei inteligenței noastre, trebue să fim economi în cheltuirea aceșteia și să căutăm să tragem din ea cele mai mari profite posibile, să putem imbrățoșa c l a r cît se poate mai multe lucruri,— iar mulțimea obiectelor științe stă în raport drept cu înlesnirea cu care cineva le pricepe, și înlesnirea crește în acelaşi raport cu deprinderea: cine cunoaşte ceva din istoria literară a unui popor, de pildă, va căpăta mai cu înlesnire cunoștințele următoare în aceiași materie decît acel care nu știe încă nimic dintr'însa; filosoful deprins deja cu generalizările va pute mai cu înlesnire extrage idei din faptele istorice decît chiar istoricul care le-a adunat, și a cărui înțălegere a căpătat deprinderea de a cerceta și a descrie numai fiecare individ a parte, etc.

Alegerea, deci, într'un moment oarecare al activității noastre a unui material preciz și cît se poate mai puțin amestecat cu elemente eterogene va fi totdeauna o garanție pentru succesul întreprinderei noastre, oricît de vast ar fi materialul acela, oricît de deosebită materie am alege noi într'un alt moment oarecare, și oricît de puțină aplecare am ave în general de a ni sacrifica munca la unul și acelaş lucru: mărginirea, într'un cuvînt, la un singur gen literar trebue numai decît preferită amestecului fără unitate a tot feliul de materii disparate luate din tot feliul de genuri literare.

9. Prin urmare într'o istorie literară nu pot ave loc B i o g r a f i e l e autorilor, căci biografiele nu sînt alt-

ceva decît istoria publică şi privată a unor individe, prin urmare istorie publică şi privată în cel mai mare grad al cuvîntului. Dacă un istoric literar şi-ar pute permite la urma urmelor, din cauza strînselor legături între diversele ramuri ale Filologiei, să amestice în istorisirea sa ceva din viaţa publică şi privată a întregei societăţi cutare, niciodată n'ar pute să-şi permită un amestec de acest fel cu istoria publică şi privată a unor izolate individe, căci această din urmă formează un capitol dintr'o istorie politică şi socială foarte pe larg, prin urmare un capitol de acele care nu se poate chiar cu niciun chip vîrî ca ceva accidental într'o lucrare de altă natură

Cu toate aceste biografiele autorilor sînt foarte trebuitoare pentru înţălegerea istoriei literare. Munca intelectuală a cutărui sau cutărui barbat este în aşa de strînsă legătură cu viaţa lui publică şi privată, încît nici istoricul, care cercetează el însuşi lucrurile, nu poate înţelege bine pe cea d-intîiu fără celelalte, nici lectorii ori ascultătorii care primesc de a gata rezultatele istoricului, nu pot să înţăleagă pe aceste din urmă fără cunoştinţa prealabilă a biografielor autorilor.

10. Mai puţin încă, dacă se poate, decît biografiele trebue să între în cadrul unei istorii literare Cunoştinţele Bibliografice, care înşiră în mod istoric titlurile scrierilor, abstracţie făcînd de cuprinsul lor, apoi locurile unde s'au tipărit ori s'au scris, locurile unde se pătrează, numele autorilor şi al editorilor, anul tipăririi ori scrierei, formatul cărţei,

prețul ei, feliul hîrtiei, greutatea, legătura; căci tote aceste elemente sînt negreșit lucruri ce nu fac parte din viața intelectuală a omului, cel mult se pot considera ca producte ale vieței private, și în consecință ca material al unei istorii sociale.

Tot atît de trebuitoare însă pentru priceperea istoriei literare, atît cu privire la istoric cît și la cetitori, ca și biografiele, sînt aceste date bibliografice, cu deosebire că cunoștințele bibliografice le putem considera mai mult ca un element din metoada științifică decît din cea pedagogică, ca mai trebuitoare adecă pentru istoric, care cercetează el însuși, decît pentru ascultător, care primește de a gata istoria făcută de un altul.

11. Dupăcum in istoria literară nu pot intra biografiele, tot astfel în biografii nu poate întra critica estetică a lucrărilor diferiților autori și cu atît mai puțin încă poezia lirică, provocată de entuziasmul nostru pentru cutare sau cutare persoană. Biograful trebue să se mărginească la înșirarea evenimentelor din viața publică ori privată a cutărui autor, oricît de sec ar fi materialul, și să se stăpînească de la orice apreciare în bine sau în rău a lucrărilor lui, căci aceasta întră în sarcina istoricului literar, precum și—încă mai mult—de la orice exploziune lirică, pentrucă pe de o parte aceasta întră în sarcina poetului liric, iar pe de alta, dacă nu este permis a amesteca ramurile filologiei unele cu altele, mai puțin permis, ba chiar ridicol este a ne lăsa pradă, cu ocazia unor biografii, entuziasmului celui adese provocat de considerații foarte personale.

12. Condus de nişte asemene principii, precum sînt cele înşirate sub Nr. 8, şi dorind ca, în lipsa unei istorii literare romîne, care după a mea judecată nu s'a scris încă de nimeni, să dau lectorilor mei macar mijloacele de a se întroduce prin ei înşişi în cetirea literaturei romîneşti, am hotărît de a scrie această materie mixtă, compusă de trei fragmente din filologie, anume de istoria limbei romîneşti de la al XVI secol (decînd adecă încep să apară monumente literare romîneşti) până la 1821, de datele biografice asupra autorilor romîni care au scris în această scurgere de vreme, şi de datele bibliografice asupra cărţilor ms. şi tipărite din acelaşi timp. Prin istoria limbei procur lectorilor putinţa interpretărei şi a criticei gramaticale, posedarea adică a unuia dintre cele mai puternice instrumente în cetirea şi rezumarea unei literaturi, iar cu datele biografice şi bibliografice li dau mijloacele de a găsi literatura romînească şi de a o ceti sistematic.

La înşirarea acestui triplu material am procedat aşa feliu ca fiecare din părţile lui să poată fi urmărită izolat de la început până la sfîrşit, dupăcum chiar firea lucrului cere; iar datele biografice şi bibliografice le-am aşăzat, pecît am putut, după cele trei mari genuri literare şi în mod sincronistic, ceia ce se şi potrivea cu un Curs întroducător în istoria literaturei şi limbei romîneşti, precum este lucrarea de faţă.

Fiindcă, precum s'a spus sub 7 al. 4, istoria scrierei nu este in raport de perfectă corelaţie cu celelalte discipline gramaticale, discuţia acestei părţi a studiului nostru s'a făcut într'un capitol a parte (II), rămînind în istorisirea limbei de la al XVI secol pănă la 1821—care urmează, conform planului nostru, alături cu datele bibliografice şi biografice din aceiaşi perioadă—numai fonologia, morfologia, sintaxa şi dicţionarul.—Apoi, deoarece o istorie a limbei romîneşti de la al XVI secol încoace ar fi fără folos (in caz cînd ea ar trebui să servească—dupăcum dorim—ca o introducere în istoria limbei romîne) dacă nu s'ar da cunoştinţe sumare asupra istoriei aceleiaşi limbi dinainte de veac. XVI, s'a pus în cap. I o privire generală asupra istoriei limbei noastre dinainte de veac. XVI, unde nu s'a studiat lucrul după părţile gramaticei, pentrucă atunci el n'ar fi putut păstra proporţiele strîmte pe care am vrut să i le dăm, ci după acele chestiuni, care trebuesc, cle mai întîiu, dezlegate cu ocazia discuţiei oricărei discipline din istoria limbei, anume, originea, influinţele străine, izvoarele.—In sfîrşit, fiindcă a trebuit astfel, in mod preliminar, să dezbatem (Introducere şi cap. I) multe chestiuni, care într'un cadru mai larg de cercetări ar ave egală importanţă cu cele ce pe noi ne preocupă, şi cărora, ca la nişte introduceri, li-am dat foarte mici proporţii, de aceia paragrafele din Introducere şi cap. I sînt foarte mici, învremece acele din capitolele următoare sînt, relativ, foarte mari.

I.

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA ISTORIEI LIMBEI ROMÎNEȘTI
dinainte de veacul XVI.

13. Limba romînească este provenită din transformările pe care le-a suferit în Dacia lui Traian și în peninsula balcanică limba latină populară vorbită de coloniștii aduși de împăratul Traian la an. 107 p. Cr. din Italia, Galia, Ispania, Asia Mică și Siria, din care o parte au fost strămutați în Mesia de Aurelian la 274, și care s'au amestecat cu populațiunile indigene de origine tracă și s'au influințat de popoarele barbare, mai ales slave, cîte au cutrierat și locuit țările romînești între veacurile VI și XIII.

Cum că a fost la baza formațiunei limbei romînești o influință din partea unei populații autohtone, care a transformat într'un mod propriu limba latină, de aceasta numai puțini s'au îndoit.

Cei dintîiu care au agitat chestiunea au fost tot odată și acei care au dat mai multă importanță elementului autohton al limbei noastre.

Thunmann (Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker, Halle, 1774) şi după el *Kopitar* (Wiener Iahrbücher, 1829, Aprilie—Iunie, cu ocazia recensiunei dicţionarelor de Cluj şi de Buda) au considerat limba romînă ca formată cu mult mai înainte de colonizarea Daciei de cătră Traian, anume prin coloniştii cei dintîiu ai Iliricului: Romînii după aceşti învăţaţi sînt fraţi buni cu Albanejii şi limba lor este limba latină populară vorbită în Iliric încă de la an. 220 a. Chr., decînd Romanii au pus întîiaşi dată piciorul în acea provincie, şi transformată cu vremea.

Hasdeu în Foiţa de istorie şi literatură, Iaşi, 1860, susţinînd că Dacii n'au perit, susţine indirect că limba romînească este pe baza elementului dac formată. In scrierile sale istorice ulterioare (Columna lui Traian, ziar, Bucureşti, anii 1873, 74, 75, 76, 77, 82, 83; Principii de filologie comparativă, Bucureşti, 1875; Cuvinte din bătrîni, Bucureşti I. 1878, II. 1880: scrierea din urmă în parte, iar celelalte ale lui *Hîjdău* în totul sînt extrase din Columna) acest învăţat, urmînd lui Kopitar în ce priveşte înrudirea noastră cu Albanejii, caută a proba că limba romînească este limba latină populară vorbită de poporul dac.

Roesler (Dacier und Romänen, din Sitzungsberichte der Wien. Akademie, philosophisch-historische klasse, LIII, 9—92; Romänische Studien, Leipzig, 1871) susţine din potrivă că Dacii nu s'au contopit cu Romînii şi că elementele albaneze ale limbei noastre sînt ori împrumuturi recente ori resturi vechi indogermanice.

Miklosich (Die slavischen Elemente im Rumunischen, din Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische klasse, XII, Wien, 1862, p. 5 sqq.; Beiträge zur Lautlehre der rumu-

nischen Dialekte, Wien, 1881—83, din Sitzungsber. der Wien. Akad., passim) combate părerea lui Kopitar cum că originea limbei romîneşti ar fi în colonizarea Iliriei şi pune această origine în colonizarea Daciei.

De această din urmă părere este şi *Hugo Schuchardt* în Vokalismus des Vulgärlateins, Leipzig, 1868, III, 41 sqq.

D-l *Gr. Tocilescu* în Istoria romînă pentru clasele primare şi secundare, partea I, Bucureşti, 1885, p. 74 sqq. se pare că inclină în spre părerea lui Roesler în ce priveşte neparticiparea elementului autohton la formarea limbei noastre.

Acei care au admis participarea elementului autohton la producerea limbei romîne au căutat să afle în ce anume consistă acest element. Primul pas în această privinţă l'a făcut tot *Kopitar* l. c., care a găsit urmele dace în aşăzarea articolului la sfîrşit şi în cîteva cuvinte. *Hasdeu* în deosebite locuri ale scrierilor sale a căutat să găsească cuvinte dace şi, mai ales, în Cuv. II. 609—687, să probeze că aşăzarea articolului la sfîrşit şi formarea cu suf.-ui,-ei a genitivo-dativului pronominal este un rest dacic. Un material mai abundant a dat *Schuchardt* op.c. III, 49 sqq.: a) schimbarea lui *a* neaccentuat din prototipe în *ă*; b) în-, îm-= in-, im- din prototipe; c) *ş*=*s*; d) pt, ft=ct.; e) y*)=li,-lli; f) guturala păstrată înainte de vocalele palatate la multe cuvinte: chelariu, chilie, chingă; g) identitatea genitivului cu dativul la declinarea pronominală; h) aşăzarea articolului în urma substantivului; i) căderea lui *ă* neaccentuat înainte de *a*; j) sufixul -uri; k) am=habeo; l) formarea futurului cu auxiliarul a voi; m) formarea numeralelor de la 11—19.

---

*) Prin y însemnăm pe i consonant şi spiranta palatală sonoră.

Rezultatele foarte problematice ale acestor învăţaţi sînt bazate pe compararea limbei noastre cu cea albaneză şi pe admiterea prealabilă că Dacii erau de acelaşi neam cu Albanejii.

14. Limba autohtonilor era indogermanică, fără ca să se poată preciza anume grupul din care făcea parte.

Miklosich, *Kopitar*, *Schuchardt*, *Hasdeu*, l. c. susţin că limba autohtonilor a fost albaneza antică. *Gr. Tocilescu* (Dacia înainte de Romani, Bucureşti, 1880, p. 509—615), dupăce înşiră părerile deosebite ale altor autori care au susţinut că limba autohtonă era ori germană, ori celtă, ori slavă, conchide că ea nu era nici germană, nici celtă, nici slavă, ci tracă, adică din grupul greco-italic.

15. Din limba Dacilor şi a Geţilor se cunosc următoarele elemente lexice: a) nume de persoane la scriitorii greci şi latini *Appianus*, *Aurelius Victor*, *Dio Cassius*, *Diodorus*, *Florus*, *Frontinus*, *Herodianus*, *Horatius*, *Iustinus*, *Iornandes*, *Orosius*, *Plutarcus*, *Pausanias*, *Polyaenus*, *Plinius j.*, *Photius*, *Strabo*, *Suetonius*, *Trebellius Pollio*, *Thucydides*, *Xenophon*, precum şi în inscripţii; b) nume de cetăţi, munţi, rîuri, popoare la *Ptolemaeus*, *Plinius*, *tabula peutingeriana* *), *Ammianus Marcellinus*, inscripţii; c) numiri de plante (36) la *Pe-*

*) Tabula Peutingeriana, numită astfelin după învăţatul de la Augsburg, Conrad Peutinger, an. 1540, care a posedat-o, este o copie scoasă în sec. XIII după o hartă geografică a imperiului roman făcută sub împăratul Septimius Severus (222—235 p. Chr.)

danius Dioscorides, Apulejus, Galienus. Lista complectă a acestor elemente limbistice împreună cu arătarea exactă a isvoarelor la *Tocil.* Ist. Dac. 427 sqq. 526 sqq. In privința celor 35 de plante din *Dioscorides* și *Apulejus* a scris și *Papadopol Calimah* în Analele Academiei romine, XI, partea administrativă, p. 35 sqq.

16. Limba latină populară adusă de coloniști în Dacia nu prezintă nimic caracteristic prin care să se poată deosebi de limba latină contemporană vorbită în alte provincii ale imperiului, iar monumentele unde o putem studia sînt de două feliuri: a) table cerate, contracturi scrise pe trei table de lemn în ceara neagră cu care era uns lemnul; b) inscripții. Locurile unde se pot ceti sînt mai cu seamă Corpus inscriptionum latinarum. Berolini, III, 1873; *O Hirschfeld*, Epigraphische Nachlese zum Corpus inscriptionum latinarum aus Dacien und Moesien, în Sitzgsber. d. Wien. Akad. LXXVII; *T. Cipariu*, Arhiv pentru filologie și istorie, Blaș, 1867; *Massmann*, Libellus aurarius sive tabulae ceratae, Lipsiae; Revista pentru istorie, arheologie și filologie sub direcțiunea lui Gr. G. Tocilescu, București, I, 97 sqq. 293 sqq. II, 248 sqq.

Ca să găsească deosebiri dialectale în limba latină de pe vremea imperiului s'a încercat mai întîiu *Corssen* (Ueber Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinischen Sprache, Leip-

zig, 1858, I, 297, 302), apoi, după *Corssen* şi cu mai puţin rezultat încă, *Carl Sittl* (Die lokalen Verschiedenheiten der lateinischen Sprache, Erlangen, 1882). *Schuchardt* însă, cel mai profund cunoscător al limbei latine populare, mărturiseşte că despre vreo deosebire dialectală între diversele provincii ale imperiului nici pomenire nu trebue să se facă, judecînd după mijloacele pe care le avem, op. c. I. 76—103.

17. Limba latină populară, care se deosebia de cea scrisă în fonetisme, forme, sintaxă, dar mai cu seamă în lexicon, se poate studia în următoarele isvoare: a) mărturiile gramaticilor latini; b) inscripţiile; c) Operile scriitorilor latini mai vechi decît veacul I a. Chr., adică din acel timp pecînd latina scrisă de mai tîrziu era numai o particularitate stilistică: asemine scriitori sînt *Plautus* (254—184) 21 comedii, *Terentius* (185—159) 6 comedii, *Cato major* (234—149) de re rustica, pe lîngă care se pot adăogi fragmentele păstrate din operile celorlaltor autori vechi latini; d) acei scriitori din timpul imperiului şi pănă la începutul veacului IX p. Chr. care au scris în o limbă amestecată cu multe elemente populare, precum *Petronius Arbiter* (sub *Nero*) Satyricon liber, *Vitruvius* (sub *Augustus*) De architectura libri X, *Apulejus* (mijlocul veac. II p. Chr.) Apologia—Florida—Metamorphoseon libri XI—De deo Socratis—De dogmate Platonis, *Anthimus*, (sec. VI) De medicina, *Scriptores* rei rusticae şi *Agrimensores* (timpul nehotărît), apoi toţi scriitorii creştini de tot feliul şi

din toate veacurile pănă la al IX: lista complectă la *W. S. Teuffel*, Geschichte der römischen Litteratur, Leipzig, 1875; *Hübner*, Grundriss zu Vorlesungen über die lateinische Grammatik Berlin, 1881; *Engelmann*, Bibliotheca scriptorum latinorum, Leipzig, 1880—81; e) manuscriptele coprinzătoare de operile clasicităței latine, care ni s'au păstrat cele mai vechi de la al IV secol încoace şi cuprind totdeauna fonetisme populare din timpul decînd datează; f) comparaţia limbelor neolatine între dînsele.

Mijlocul din urmă de investigaţie al limbei latine populare este puţin recomandat de cei competenţi. Singurul care s'a încercat în acest chip a afla forme latineşti populare este *W. Meyer*, Beiträge zur romanischen Laut—und Formenlehre, II: Zum schwachen Perfectum, în Zeitschrift für romanische Philologie, IX, Halle, 1885, p. 223 sqq. Elemente lexice şi fonologice au cercetat mai mulţi, între alţii *Gröber* în Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter în Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik mit Einschluss des älteren Mittellateins, hgg. von *Eduard Wölfflin*, Leipzig, 1884—85, I, 35—68, 204—255, 539—557; II, 100—108, 276—289, 424—444. Pe baza însă a manuscriptelor şi a inscripţielor a făcut *Schuchardt* în opera deja citată, Vokalismus des Vulgärlateins, cea mai complectă pănă acum cercetare asupra deosebirilor dintre limba latină populară şi cea clasică: a luat în considerare numai fonetismul, şi anume vocalele, dar în treacăt a cercetat (mai cu seamă în întroducere, volumul întîiu) aproape toate părţile gramaticei.

18. De la an. 255 încetează inscripţiile in Dacia lui Traian şi istoria poporului romînesc este nesigură şi puţin documentată până în veacul XIII.

Romînii, după retragerea legiunilor din Dacia la an. 274, au trăit prin munţii Transilvaniei o parte, de unde au împănat Carpaţii până în Moravia, iar cei mai mulţi în peninsula balcanică, de unde mulţi s'au întors înapoi, de-a stînga Dunărei, atunci cînd au încetat invaziele barbarilor, iar alţii s'au întins prin Dalmaţia şi insula Veglia până în Istria (veac. XIV şi apoi veac. XVI).

Separarea cu toate aceste a Romînilor din peninsula balcanică de cei din Istria şi din Dacia traiană a trebuit să aibă loc într'un timp relativ recent, deoarece deosebirile între cele trei dialecte, istrian, macedonean şi dacoroman, mai ales între cele două din urmă sînt puţin importante.

La faptul că deosebirile între dialectele romîneşti sînt mici a contribuit probabil aceea că alături cu limba romînă în peninsula balcanică a existat până tîrziu (secol. XVI) o altă limbă romanică în Iliric, a cărei existenţă se probează prin mărturii contemporane (*Constantinus Porphyrogenetes* din sec. X, De administratione imperii XXIX, XXXII, XXXIII, XXXIV în Corpus scriptorum historiae byzantinae, Bonnae; *Guilielmus Tyrius* din sec. XII, Belli sacri historia II, XVII; *Thomas archidiaconus* din sec. XIII, Historia Salonae, XXI; *Lucius*, De regno Dalmatiae et Croatiae, Amstelodami, 1667, VI, II, în *I. G.*

Schwandtner, Scriptores rerum hungaricarum, Vindobonae, III, 1748, p. 1—465. Pentru detalii *Schuchardt* op. c. III, 52 sqq.) şi prin mijlocirea căreia s'a stabilit o punte de trecere între diferitele regiuni ale limbei romîneşti.

Asupra locului unde s'a aciuat limba romînească pănă cînd s'au constituit domniatele romîneşti învăţaţii nu s'au înţăles încă pănă astăzi.

Roesler cel dintîiu, op. c., a bănuit că Romînii n'ar fi mai trăit de feliu în Dacia lui Traian de la 274 pănă în veac. XIII, ci ar fi trecut cu toţii împreună cu legionarii în Mesia şi că de acolo, din veac. XIII începînd, s'ar fi întors iarăşi în ţările de dincoace de Dunăre.

Afară de redactorii de la Romania, receuil trimestriel consacré à l'étude des langues et des littératures romanes publié par P. Meyer et G. Paris, Paris, anii 1878, 1881, 1885, cu ocazia recensiunilor operilor lui *Jung*, *Budinszki*, *Xenopol* (*G. Paris*), nu cunosc alţi susţiitori ai acestei teorii care să nu fie Unguri: *W. Tomaschek*, Zur Kunde der Haemus—Halbinsel, Gratz—Wien, 1882; *Hunfalvy*, Die Rumänen und ihre Ansprüche, Wien und Teschen, 1883.

In contra teoriei lui *Roesler* au scris, susţinînd că Romînii au continuat de a trăi în Dacia şi între veac. III—XIII, *Jung*, Roemer und Romanen in den Donauländern, Innsbruck, 1877; acelaşi, Die romanischen Landschaften des römischen Reiches, Innsbruck, 1881; *A. Budinszky*, Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des römischen Reiches, Berlin, 1881; *Jos. Lad. Pič*, Über die Abstammung der Rumänen, Leipzig, 1880; *A. Xenopol*, Teoria lui Roesler, Iaşi, 1885, Paris,

1885, extras din Rev. Toc. I, 409 sqq. II, 83, sqq. 202 sqq. III, 111 sqq. 289 sqq. IV, 545 sqq.

Asupra emigrărei Romînilor în Istria şi prin Carpaţi a scris *Miklosich*, Ueber die Wanderungen der Rumunen in den Dalmatischen Alpen und den Karpathen, Wien, 1879, din Denkschrift. der kais. Akad.

Dacă facem abstracţie de dicţionar, apoi în privinţa celorlaltor părţi ale gramaticei particularităţile dialectelor macedonean şi istrian se pot rezuma in următoarele puncte, pe care in parte le avea încă limba romînă din Dacia în veac. XVI şi XVII (vezi III B, IV B).

Pentru cel macedonean: a) *i* iniţial înainte de *n*, *m* cade, ncartsi, ncăldzescu, *n* cotu, mvăleşti, mpartu; b) *l* muiat păstrat. melyu (meiu), hilyu (fiu), malyu (maiu), ϑemelyu (temeiu), lyepure (iepure), oclyu (ochiu), gălyină (găină); c) *n* muiat păstrat, gutunye (gutuie), yinye (viie, vinea); d) sunetele greceşti moderne ϑ, γ şi δ în cuvintele grece şi albaneze, δascalu, aγru; e) *k*, *g* înainte de vocală palatală s'au prefăcut nu în africatele tş, dj, ca la Romînii de a stînga Dunărei, ci în africatele ts, dz, nutsi, dutse, dzatse (zece), dzinere (ginere); f) diftongii ea, ia accentuaţi, cînd în silaba următoare este sunet palatal, nu s'au prefăcut în *e*, *ie*, leane, leamne, chiaptine; g) *u* final se păstrează. stogu, stomahu, stupu; h) după o consonantă simplă *u* şi *i* finali cad înaintea articolului, cuclu (cucul), ezlyi (ezii); i) perfectele forte latineşti in -si au în dialectul macedonean forma -şiu,-seşi,-se,-semu,-setu,-seră, forma adică pe care au avut-o aceleaşi perfecte şi în Dacia traiană până la sfirşitul veacului XVII, arupşiu, arupseşi, arupse, arupsemu. arupsetu, arupseră (rupseiu, etc.); j) în dialectul acesta indicativul are o formă de futur în -rimu, -ri, -ri, -rimu, -ritu, -ri, care a existat până

la sfîrşitul veac. XVI şi dincoace de Dunăre, arupserimu, arupseri, arupseri, arupserimu, arupseritu, arupseri (voiu rupe, etc.).

Pentru cel istrian: a) *l* muiat s'a păstrat; galyiră (găină), glyaţă (ghiaţă), lyau (iau), lyepur (iepure); b) *n* muiat păstrat, cunyu (cuiu); c) *c* înainte de vocală palatală s'a prefăcut în africata ts, tser (cer), tserbitse (cerbice); d) *n* între vocale s'a prefăcut în *r*, adur (adun), albiră (albină), asir (asin); e) *o* accentuat urmat de *e* şi de *e* mut corespunzător lui *ă* dacoroman, nu s'a diftongat, coje, cose, omiri; f) între labiale şi *y* se intercalează *l*, ceia ce esté un împrumut de la Slavi, flyer (fier), mlyare (miere), mlyel (miel), plyerde (pierde), lyerm=*vlyerm (vierme); g) vocalele *ă* şi *î* lipsesc, în locul corespunzător lor se găseşte o vocală asemănătoare cu *e* mut francez; h) pluscaperfectul indicativului se formează din inperfectul auxiliarului am şi din participiul trecut: vévu, vévi, véve, veván, veváts, vévu portatu (purtasem, etc); i) ca auxiliar pentru condiţional serveşte rez, rei, re, ren, rets, re (obscur, *e* este corespunzător lui *ă*), rez fatse (aş face).

Izvoarele unde se pot studia dialectele macedonean şi istrian sînt următoarele mai principale.

Pentru cel macedonean: a) Πρωτοπειρία παρὰ τοῦ.... Κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιώτου τοῦ Μοσχοπολίτου.... Ἑνετίῃσιν, 1770 (un dicţionar de 1070 de cuvinte în romîneşte, greceşte şi albanezeşte); b) Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία... παρὰ τοῦ.... Κυρίου Δανιὴλ τοῦ ἐκ Μοσχοπόλεως.... 1802 (fraze mai lungi sau mai scurte cu coprins foarte variat în cele patru limbi principale din peninsula balcanică, romîna, greaca, bulgara şi albaneza); c) *Bojadschi M. G.*, Romanische oder macedo-vlachische Sprachlehre, Wien, 1813; d) un fragment din evanghelia lui *Luca*, publicat de *Kopitar* l. c.; e) Mostre de dialectul macedo-romanu de *Vangeliu Petrescu*, Bucureşti, 1881 (îndoios).

Numerele a și b s'au reprodus de *Miklosich* sub titlul Rumunische Untersuchungen, I. Istro- und Macedo-rumunische Sprachdenkmäler, zweite Abtheilung, Wien, 1882, din Denkschrift. XXXII. № a s'a reprodus de *Thunmann* op. c.: și № b de *Martin W. Leake*, Researches in Greece, London, 1814.

Pentru cel istrian: a) Aufzeichnungen des Herrn Dr. *Antonio Ive* (rugăciuni și fraze diverse); b) Materialien zum Studium des rumänischen in Istrien von Dr. *Theodor Gartner* (dicționar, declinare, conjugare); c) *Ioan Maiorescu*, Itinerar în Istria și vocabular istriano-romîn, Iași, 1874.

Numerele a și b au fost publicate de *Miklosich* sub titlul Rumuniche Untersuchungen, I, Istro- und Macedo-rumunische Sprachdenkmäler, Wien, 1881, din Denkschrift. XXXII.

19. Dupăce în țările romînești din Dacia au trecut rînd pe rînd Goții (250—376, Basarabia, Moldova, Muntenia până la Argeș). Hunii (374—453 toată Dacia), Slavii (mijlocul sec. V—?, Basarabia, Moldova, Muntenia), Bulgarii (660—679, Bugeacul), Ungurii (încep. sec. IX—încep. sec. X, Basarabia și Moldova până la Siret; încep. sec. X până astăzi, Crișana, Temișana, Transilvania), Pecenegii (894—1122, Basarabia, Moldova, Muntenia până la Argeș), Cumanii (încep. sec. XI—1241, Basarabia, Moldova, Muntenia), Mongolii (sec. XIII, toată Dacia), au început Romînii a se constitui în state independente la Bîrlad (1134, nu se știe însă dacă principatul Bîrladului era romînesc ori slav), în Moldova de sus (1160), în Oltenia (1233, 1247), Muntenia (1247), Făgăraș (1222, 1231), Maramureș (încep.

sec. XIII), până ce în sfîrşît au format două state mai mari din Moldova cu Basarabia unite sub un principe maramureşan, Bogdan (1355) şi din Muntenia şi Oltenia unite sub un principe de la Făgăraş, Radu Negru (1290).

De la al XIV până la al XVI veac Romînii din Muntenia şi din Moldova şi-au consolidat din ce în ce mai tare organizarea politică şi cu războaele au atins marginele acele peste care n'au mai trecut de atunci încoace.

In peninsula balcanică Romînii au trăit independenţi prin munţii Tesaliei, Epirului şi Macedoniei deja de pe vremea lui *Constantin Porfirogenitul*, care mărturiseşte aceasta, apoi un restimp sub jugul regilor serbi (1200—1374), după aceia independenţi (1374—1450), apoi parte supuşi Turcilor cu privilegii şi parte, Suliaţii, independenţi până la 1804. De la 1400, dacă nu şi de mai înainte încă, Romînii au împănat Peloponezul, unde s'au luptat contra Turcilor cu Veneţianii până la părăsirea Poloponezului de aceşti din urmă (*Ioan Caragiani*, Studii istorice asupra Romînilor din Peninsula balcanică, Bucureşti, sub presă).

Istoria Romînilor din Mesia se confundă cu a Bulgarilor.

De la popoarele cu care au venit Romînii în contact au împrumutat felurite fenomene limbistice, mai ales cuvinte şi sufixe derivative. Au împrumutat cuvinte de la Slavi, Unguri, Albaneji, Greci, Turci, şi su-

fixe derivative de la Slavi, (-ac=sl. -acŭ: gînsac, ortac, etc,; -nic=sl. -inŭ + -icŭ: darnic, pacinic, etc.; -ug=sl. -ugŭ: beteşug, etc.; -iţa=sl. -iţa: văcăriţă, chelăriţă, porumbiţă, etc.; -ean=sl. ѣninŭ: bîrlădean, moldovean, etc.; -enie şi -anie=sl. -enĭ şi -anĭ: videnie, dispărţenie, etc.; -av=sl -avŭ: gîngav, jîlav, etc.; -că=sl.-cŭ: ursoaică, puică, etc.; etc.), Albaneji (-işte: linişte, oişte, pajişte, mirişte, etc.) şi Unguri (-ău: mîncaŭ, etc.; -aş: pungaş, slujbaş, etc.).

Asupra fenomenelor limbistice împrumutate de Romîni de la străini au scris *Miklosich*, Die slavischen Elemente im Rumunischen, Wien, 1861, din Denkschr. d. Kais. Akad.; *W. Schmidt*, Das slavische Element in der rumunischen Sprache, în Analele muzeului transilvan, Cluj, 1867; *Roesler*, Die griechischen und türkischen Bestandtheile im romänischen, Wien, 1865; acelaşi, Das magyarische im romänischen, în Romän. Stud. p. 347 sqq.; *A. de Cihac*, Dictionnaire d'étymologie dacoromane, éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais, Francfort s. M., 1879; *L. Şăineanu*, Elementele turceşti în limba romînă, în Rev. Toc. IV, 646 sqq., V, 193 sqq.

20. Cum că au scris Romînii în tot timpul invaziunei barbarilor, este probabil, dar nu ni s'a păstrat nimic romînesc scris de către Romînii din acel timp, şi nici macar nu putem bănui de ce fel de caractere ne serviam pe atunci.

Cum că au scris Romînii de la fundarea principatelor până în veac. XVI, este sigur, dar nu ni s'au păstrat decît scrieri în limba veche slovenească, consistînd în a) hrisoave (cel mai vechiu de la 1134, Diploma lui Ivancu Rostislavovici, principele Bîrladului; publicate în Arhiva istorică a Romîniei de *B. P. Hasdeu*, Bucureşti, 1865—67; Col. Tr. 1876 p. 500, 1877 p. 183, 188; Rev. Toc. V, 392, I, 369, 378, IV, 700);— b) cărţi bisericeşti, şi anume α) manuscripte: $_{1}$) două evangeliare din veac. XII (unul la Reims, biblioteca municipală (?) şi altul la Moscva, biblioteca sinodală), $_{2}$) Tetravanghel din 1436 (Mănăstirea Neamţului), $_{3}$) Sbornic 1437 (ibid.), $_{4}$) Mărgărint 1443 (ibid.), $_{5}$) Mineiu 1445 (ibid.), $_{6}$) Invăţăturile lui Sf. Ioan Scărariul 1446 (ibid.), $_{7}$) Mineiu 1447 (ibid.), $_{8}$) Sbornic 1462 (ibid.), $_{9}$) Evangeliar 1473 (Măn. Homor, Bucovina), $_{10}$) Evangeliar de pe vremea lui Stefan cel Mare (Viena, biblioteca împărătească), $_{11}$) Evangeliar 1492 (München, biblioteca regală), $_{12}$) Evangeliar 1488 (Măn. Putna), $_{13}$) Evangeliar anterior anului 1496 (Măn. Neamţului), $_{14}$) Evangeliar pe la 1497 (comuna Feleac lîngă Cluj), $_{15}$) Tetravanghel 1500 (Măn. Neamţului), $_{16}$) Evangeliar 1507 (Măn. Putna), $_{17}$) Evangeliar 1512—21 (Măn. Suceviţa, Bucovina), $_{18}$) Evangeliar 1515 (Miclăuşeni, biblioteca D-lui D. Sturza. şi Măn. Neamţului), $_{19}$) Tipicul slujbei bisericeşti 1523 (Măn. Neamţ.), $_{20}$) Tetravanghel, veac. XVI (ibid.); β) tipărite: $_{1}$) Leturghia, 1507, Veneţia? (Măn. Bistriţa Olt.), $_{2}$) Evangeliar 1512, Veneţia? (Muzeul din Bucureşti), $_{3}$) Faptele

Apostolilor, 1547, Tirgovişte *), $_4$) Penticostariul, încep. veac. XVI, ? (Biblioteca Seminariului din Bucureşti), $_5$) Molitvenic 1560—67, ? (O singură filă în posesiunea D-lui A. Odobescu), $_6$) Octoihul, veac. VXI, ?, $_7$) Ciaslovul, veac. XVI, ? (Măn. Bistriţa Olt.) ;—c) alte scrieri religioase diverse, şi anume: α) două cărţi manuscripte, una din 1519 şi alta din 1521 la Măn. Bistriţa Olt.; β) scrierile lui Grigorie Ţamblac, care sînt: $_1$) opt discursuri rostite la Mitropolia Sucevei, $_2$) nouă discursuri de pe cînd era Mitropolit al Litvei, $_3$) Stih la adormirea prea sfintei născătoarei de Dumnezeu, $_4$) Panegiricul celui dintru sfinţi părintelui nostru Eftimie, $_5$) Povestire despre sfînta Paraschiva, $_6$) Povestire despre ţarul sîrbesc Ştefan Duşan, $_7$) şese discursuri, (toate în manuscript la Măn. Neamţului: unul din discursurile de sub $_7$), anume Mucenicia S-lui Ioan Cel Nou s'a tradus romîneşte de mitropolitul Varlaam în C a z a n i a de la 1643, apoi în V i e ţ i l e s f i n ţ i l o r, Neamţ, 1813, precum şi de episcop. Melhisedec în R e v. T o c. III, 163 sqq. **);

---

*) Cărţile, pentru care nu se arată locul unde se găsesc, sînt date după *Safarik*, C z t e n i a M o s k o v s k a g o O b s c z e s t v a i s t o r i i, 1846, Nr. 3, secţ. 3, pag. 23 (după *Hasdeu*, C o l. T r. 1876, p. 196).

**) Pe Grigorie Ţamblac cronicarii îl numesc Ţamblic, Ruşii cîteodată Samvlah. S'a născut la Tîrnova pe la 1369 şi a venit întîiaşi dată în Moldova la 1401, cînd a ţinut opt discursuri romîneşti în mitropolia de la Suceava, care ni s'au păstrat în traducere sîrbească. In Biserică a fost multă vreme tradiţia despre Ţamblac, ca despre

—d) legendele de pe monezile Domnilor Moldovei şi Munteniei, care au fost în latineşte, cele mai multe, şi în slavoneşte, cele mai puţine: cele mai vechi monezi romîneşti, cu legendă slavă, sînt cîteva de la Asan, regele Romîno-Bulgarilor, 1186—95;—e) inscripţiele slavoneşti, pe biserici şi pe obiectele bisericeşti de tot soiul.

Despre cărţile manuscripte slavoneşti au scris: *Hasdeu*, Limba slavică la Romîni până la an. 1400 în Traian, ziar, Bucureşti, 1869 şi 1870; acelaşi în Col. Tr. 1882, p. 115 sqq. 183 sqq. şi în Cuv. II, 268 sqq.; *Ep. Melhisedec*, Memoriu despre două manuscripte slavoneşti în Analele Academiei romîne, seria II, tom. IV, secţia I; acelaşi, Biblioteca D-lui D. Sturza de la Miclău-

primul dascal al bisericei romîneşti: „aici este şi mucenicia lui Sviati Ioan Novi, scrisă de Sviatii Grigorie Ţamblac, ce a fost dascal întîiu din ceput în Moldova“ se spune într'o notită de pe la începutul veac. XVIII a episcopului din Roman Pahomie într'o carte sîrbească din Măn. Neamţului. Mitropolit de Litva 1415—19. Pe timpul sinodului de la Florenţa era la Iaşi, 1438—39. Intre anii 1420 şi 1431 a stat în Serbia la curtea lui Despot Ştefan; după aceea a venit în Moldova, unde a fost ales mitropolit la moartea mitropolitului Macarie 1431. Mort cătră 1450 ca egumen al Măn. Neamţului şi în aceeaşi vreme Mitropolit al Moldovei.

şeni în Rev. Toc. IV, 700 sqq. V, 142 sqq.; acelaşi, O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina, în Rev. Toc. I, 245 sqq. II, 47 sqq.; acelaşi, Catalog de cărţile ruseşti şi sîrbeşti... ce se află în biblioteca sfintei Mănăstiri Neamţului, ibid. III, 129 sqq.; *Ioan Bianu*, Note din o escursiune în Moldova, Col. Tr. 1882, p. 107 sqq.; *A. Odobescu*, Despre unele manuscripte ş cărţi tipărite aflate în mănăstirea Bistriţa, în Revista romînă, Bucureşti, I, 1861, p. 703 sqq.; Analele Acad. rom. ser. II, t. III, secţ. I, 41.—Despre cărţile tipărite: *Hasdeu*, O pagină din istoria tipariului la Romîni în sec. XVI, în Col. Tr. 1876, p. 193 sqq.; *A. Odobescu*, Despre unele manuscripte şi cărţi tipărite aflate în mănăstirea Bistriţa, Rev. rom. I, 807 sqq.; *Gr. Creţu*, Intîiul Praxiu sau Apostol romînesc, în Rev. Toc. V, 29 sqq.—Despre Ţamblac: *Ep. Melhisedec*, Mitropolitul Grigorie Ţamblac, viaţa şi operele sale, în Anal. Acad. rom. ser. II, tom. VI, secţ. II, 3 sqq. Rev. Toc. III, 1 sqq.—Despre inscripţii: *Ep. Melhisedec*, Notiţe istorice şi archeologice adunate de pe la 48 mănăstiri şi biserici antice din Moldova, Bucureşti, 1885; acelaşi, Inscripţia slavonească a marelui Ştefan de la biserica din Războeni, An. Ac. rom. ser. II, tom. VII, secţ. II, 172 sqq.; acelaşi, O vizită la cîteva măn., etc. l.c.; *T. Burada*, Inscripţia de la biserica S-l Ioan

din Vasluiu 1490, Rev. Toc. I, 419; acelaşi, Inscripţia de la biserica Sfinţii Apostoli din Huşi, 1494, ibid. II, 191; *Gr. Tocilescu*, Raporturi asupra cîtorva mănăstiri, schituri şi biserici din ţară în An. Ac. rom. ser. II, t. VIII, secţ. II.— Despre monezi: *Dim. Sturza*, Memoriu asupra numizmaticei romîneşti, Col. Tr. 1877, p. 493 sqq.; aceleaşi, Nouă descoperiri numizmatice romîneşti, în An. Ac. rom. ser, II, t. VIII, secţ. II; *Hasdeu*, Limb. sl. l. Rom. l.c.

21. Cunoştinţe asupra limbei romîneşti din timpul care se întinde între epoca încetărei inscripţiilor în Dacia (255) şi veac. XVI căpătăm din mărturiile străinilor şi din cuvintele romîneşti răzleţite prin actele publice slavoneşti.

Mărturii asupra limbei romîne ni dau următorii scriitori bizantini şi serbi care citează cîteva cuvinte şi cîteva forme:

Priscus, mijlocul sec. V, Historia byzantina, în Corpus scriptorum historiae byzantinae, Bonnae, 1829, p. 183, spune că autohtonii din ţara care se întindea între Dunăre şi capitala lui Atila beau o băutură numită μέδος (mied? cf. *Burlă*, D-l Paul Hunfalvy şi teoria lui Roesler, în Rev. Toc. II, 283 sqq., III, 89 sqq. Se poate ca cuvîntul să fi fost al Romanilor din Panonia).

Procopius, 527—565, De aedificiis, ibid. Bonnae, 1838, p. 284, 285, 307, 308 dă următoarele nu-

miri de castele, parte restaurate şi parte zidite de Iustinian în Dardania (Serbia sudică), ἐν χώρᾳ Ῥεμεσιανεσία (Serbia răsăriteană), ἐν χώρᾳ Ἀκυεσία (poziţie nehotărită, dar în apropiere de cele două de mai sus, (probabil partea Serbiei despre Dunăre), la Istru şi în Mesia, care cuprind elemente romane, probabil romîneşti, de pe vremea scriitorului. Asemene numiri sînt în Dardania: Ἄρσα (arsa?) Ἀρία (aria?), Καπόμαλβα (capu nalba?); în χώρᾳ Ἀκυεσία: Καστελλόνοβο (castel nou), Φλωρεντίανα (florentius +suf. în), Ῥομυλίανα (romulus + -în), Σκεπτεκάσας (şepte case?), Ἀργένταρες (argintari?), Αὐρελίανα (aurelius+ -în), Τρεδετιτιλίους (treizeci tei?) Βικάνοβο (vicus nou?); în χώρᾳ Ῥεμεσιανεσία: Στρόγγες (strungă?, cuvînt slav *), Λουποφάντανα (lup fîntină?); la Istru: Γεμελλομοῦντες (gemen munte?), Φοσσάτον (fossatum?), Κονσταντιανά (Constantin+ -în), Ῥουβοῦστα (robusta?), Μοντερεγῖνε (munte regina?), Μαυρόβαλλε (— vale?), Νόβας (nouă?); în Mesia: Βιργιναζῶ (virgin —?) Βαλεντινιανά (valentinus + -în), Γρατιανά (gratia + -în), Παυλίμανδρα (pavel mîndra? mîndru este cuvînt slav), Νοβεβιουστινιανά (nou+iustinius + -în) Πρεσιδιώ (praesidium), Πούλχρα Θεοδώρα (pulchra theodora).

Theophanes, sec. VI, Chronographia, ibid. Bonnae, 1839, I, 397, 398, povesteşte că un militar din oastea adunată la Anchial (astăzi turceşte Achioljü, pe marea neagră, aproape de graniţa dintre Bulgaria şi Rumelia) de către generalul bizantin Commentiolus şi cu care acest general voia să atăce în muntele Haemus

---

*) Trebue să ni aducem aminte că pe vremea lui Procopius Slavii erau deja de o sută de ani în Mesia.

pe chaganul Avarilor, cel ce se intorcea cu prăzi din Tracia, a strigat către un camarad al său, căruia-i căzuse sarcina de pe cal, τόρνα, τόρνα, φράτρε, şi că toată armata a repetat apoi spăimîntată acelaşi cuvînt, τόρνα, crezînd că duşmanul a căzut asupra ei fără veste.

Theophylactus Simocata, a înflorit între anii 612 şi 640, Historiae, ibid. Bonnae, 1834, p. 99, povesteşte aceiaşi întîmplare în acelaşi chip, spunînd numai că soldatul a strigat ῥετόρνα.

Impăratul sîrbesc *Ştefan Duşan*, într'un hrisov dat mănăstirei Arhanghelilor de la Prizren (nordul Albaniei) pe la 1348, şi publicat în Arh. ist. *Hasd.* III, 85 sqq., citează următoarele nume proprii romîneşti: Владоуль, Градоуль, Драгоуль, Доюль, Дaюль, Дражоуль, Нѣгоуль, Радоуль, Рашоуль, Раюль, Станоуль, Стаюль, Храноуль, Храюль, Сѫрдоуль, Оурсоуловикь, Опарнтоуль, Бранель, Балань, мрьчина, грьлюань, фечорь, новавака (nao vacă în dialect. maced. înseamnă juncă) винишор, милишора, etc.

In actele publice bizantine şi veneţiane din veacul de mijloc, privitoare la istoria Greciei, publicate de *C. N. Sathas* sub titlul Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyenâge, Paris, 1880—85, 6 volume apărute, se găsesc multe nume proprii romîneşti (care anume, vezi *Caragiani*, Stud. asupr. Rom. din penins. balc.)

Insfirşit prin actele publice slavoneşti anterioare veacului XVI, emanate de la Romîni, se găsesc de asemene cuvinte romîneşti intercalate, mai ales nume proprii,

abstracţie făcînd de aceea că asemene acte sînt scrise într'o slavonească foarte impură tocmai pentrucă scriitorii, romîni şi necunoscători profunzi ai limbei aceşteia, au schimbat înţălesul formelor slavone şi aşăzarea relativă a vorbelor unele faţă cu altele după spiritul limbei romîne.

Asupra istoriei limbei romîne dinainte de veacul XVI au scris, unii mai direct, alţii mai indirect, în afară de autorii deja citaţi la diferitele paragrafe ale acestui capitol, *Fr. Diez*, Grammatik der romanischen Sprachen, Bonn, V ed. 1882; acelaşi, Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen, Bonn, V ed. 1887; *T. Cipariu*, Principii de limbă şi de scriptură, Blaş, I ed. în Organul luminărei, Januar 1847—Martie 1848, II ed. 1866; acelaşi, De latinitate linguae valachicae, Blaş, 1855, în Analele gimnaziului; întru cîtva, acelaşi, Gramatica limbei romîne, Bucureşti, partea I (Analitica) 1869, partea II (Sintetica) 1877; *N. Ch. Quintescu*, De deminutivis linguae romanicae, Berolini, 1866; *Ad. Mussafia*, Zur rumänischen Vocalisation, Wien, 1868, din Sitzgsber. d. Wien. Akad.; acelaşi, Zur rumänischen Formenlehre, din Iahrbuch für romanische und englische Litteratur, Leipzig, 1869; acelaşi, Zur Praesensbildung im romanischen, Wien 1883, din Sitzgber. d. Wien. Akad; *E. Boehmer*, Zur Lautwandlung der romanischen Sprachen, în Jahrb. für rom. und engl. Litt. Leipzig, 1869; *A. de Cihac*, Dictionnaire d'étymologie dacoromane, Frankfort s. M.: Eléments latins 1870, Eléments slaves etc, 1879; *K. Foth*, Die Verschiebung

lateinischer Tempora in den romanischen Sprachen, in Romanische Studien hgg. von E. Boehmer, II, Halle; *Ch. Joret*, Du *c* dans les langues romanes, Paris. 1874; *C. D. Georgian*, Essai sur le vocalisme roumain, Bucarest, 1876; *A. Lambrior*, Du traitement des labiales *p*, *b*, *v*, *f* dans le roumain populaire, în Romania, 1877; acelaşi, L'*e* bref latin en roumain, ibid. 1878; acelaşi, Essai de phonétique roumaine: voyelles toniques, *A*, ibid. 1880, 1881; acelaşi, Carte de cetire, Iaşi, 1882; acelaşi, Indreptariu, în Convorbiri literare, XV, Iaşi; acelaşi, Ceva despre conjunctivul romînesc, în Rev. Toc. I; *Dr. Gaster*, Zur rumänischen Lautgeschichte: I. Die gutturale Tenuis, Halle, 1878, din Zeitschr. für rom. Phil.; acelaşi, Stratificarea elementului latin în limba romînă, în Rev. Toc. I; *W. Foerster*, Beiträge zur romanischen Lautlehre: Umlaut im Romanischen, în Zeitschr. für rom. Phil. III; *V. M. Burlă*, Studii filologice, Iaşi, 1880, din Conv. liter.; *H. Schuchardt* în Suplement la tomul I din Cuvinte din bătrîni, Bucureşti, 1880; *H. Tiktin*, Un fenomen morfologic în limba romînă, în Conv. liter. XIII; acelaşi, Studien zur rumänischen Philologie, erster Theil, Leipzig, 1884; acelaşi, Der Vocalismus des rumänischen: Vokal *A*, *E*. *I*, *O*, în Zeitsch. für rom. Phil. X, XI; *Miklosich*, Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte, Wien, 1881—83, din Sitzgsber. der Wien. Akad.; *Horning*, Ein vulgärlateinisches Betonungsgesetz, în Zeitschr. f. rom. Phil. VII; *W. Meyer*, Beiträge zur romanischen Laut und Formenlehre, în Zeitschr. f. rom. Phil. VIII, IX; *Ioan Nădejde*, Gramatica limbei romîne, Iaşi, 1884; acelaşi, Istoria limbei şi literaturei romîne, Iaşi, 1887; *B. P. Hasdeu*, Etymo-

logicum magnum Romaniae, Dicţionarul limbei istorice şi poporane a Romînilor, Bucureşti, I, 1885—87; *L. Şăineanu*, Incercare asupra semasiologiei limbei romîne, Bucureşti, 1887, în Rev. Toc. VI; etc. Idei sumare asupra tuturor disciplinelor gramaticei în Enciclopedii, şi anume în *Gustav Körting*, Encyklopädie und Methodologie der romanischen Philologie, Heilbronn, I, II şi III 1884—1886; *Gustav Gröber*, Grundriss der romanischen Philologie, unter Mitwirkung von fünfundzwanzig Fachgenossen, Strasburg, 1886.—Revistele în care se scrie din cînd în cînd asupra istoriei limbei romîneşti sînt mai cu seamă Convorbiri literare, director *Iacob Negruzzi*, Bucureşti, Socec (până astăzi 21 volume de la Martie 1867—Martie 1888; 18 volume au .apărut în Iaşi); Revista pentru istorie, archeologie şi filologie sub direcţiunea lui *Gregoriu G. Tocilescu*, Bucureşti (6 volume apărute, de la 1882—1887); Zeitschrift für romanische Philologie, herausgegeben von *Gustav Gröber*, Halle, Niemeyer (până acum 11 volume—al XI încă necomplect—de la Octombre 1876 începînd); Romania, receuil trimestriel consacré à l'étude des langues et des littératures romanes, publié par *P. Meyer* et *Gaston Paris*, Paris, Vieweg (16 volume apărute, de la 1872 începînd). Reviste destinate recensiunei operelor apărute pe terenul filologiei romanice sînt mai ales Revue critique d'histoire et de littérature, publiée sous la direction de MM. *J. Darmesteter*, *L. Havet*, *G. Monod*, *G. Paris* (iar cu începere de la Ianuar 1888 sub direcţia fostului secretar al redacţiei Revistei, *A. Chuquet*), Paris, (de la 1867 incepînd); Litterarisches Centralblatt, hgg. von *F. Zarncke*, Leipzig (de la 1850 începînd). Date bibliografice în Suplementele la Zeitscrift für romanische Philologie (până acum 7 suplemente apărute, coprinzînd bibliografia anilor 1876—1883 incluziv).

II.

ISTORIA SCRIEREÎ CU CHIRILIC ŞI CU LITERE LATINE LA ROMÎNI

de la al XVI veac pănă astăzi.

A.

Scrierea cu chirilic.

22. Scrisoarea chirilică (chiriliţa) a fost inventată pe la sfîrşitul veacului IX, pe baza uncialelor greceşti, de discipulii sfinţilor Chiril şi Metodiu, pentru a face accesibilă Slavilor din Mesia cetirea evangheliei şi a leturghiei, pe care pomeniţii sfinţi le tradusese în limba veche sloveneascå (altkirchenslavisch, altslovenisch, altbulgarisch) vorbită de Slavii din Moravia, şi le scrisese cu caracterele glagolitice (glagoliţa).

Caracterele chirilice s'au răspîndit de la Slavii din Mesia la toţi Slavii de rit grecesc, învremece acei de rit catolic, cîţi n'au (ca Leşii, Cehii şi Lusacianii) cărţile sfinte scrise în limba latină ori n'au adoptat acum mai de curînd (ca Slovenii, Croaţii şi o parte din

Serbi) caracterele latine, au păstrat până în timpul de faţă scrisoarea mai veche a lui S-l Chiril, glagolitica (malurile Adriaticei).

23. Scrisoarea chirilică este de două feliuri, uncială şi cursivă. Caracterele unciale (de la uncia= 12-a parte a piciorului roman, pentrucă numele acesta s'a aplicat caracterelor slavoneşti de la uncialele latine, care se găsesc în inscripţii de ordinar de mărimea unei uncia) sînt caracterizate prin linii curbe şi prin direcţie verticală, iar mărimea lor variează de la acea a unui degit (numai în cărţile tipărite) până la acea de 2 milimetri (minuscule). Caracterele cursive, rezultate din scrierea cu răpeziciune a celor unciale, sînt caracterizate prin linii mai puţin regulat curbe şi prin direcţie oblică.

Separarea uncialelor de cursive este adeseori anevoioasă.

In scrierea chirilică, mai ales cea cursivă, de multe ori literele sînt aşăzate unele de-asupra altora (scriere cu cerdacuri, cu scaun, columnară), şi la sfîrşîtul cuvîntului, dacă consonanta cea din urmă este scrisă de-asupra, vocala finală rămîne nescrisă.

Caracterele chirilice unciale, cu numele şi cu valoarea pe care li le au dat discipulii S-lor Chiril şi Metodiu, sînt următoarele 43:

а (azŭ),	б (buci),	в (vѣdѣ),	г (glagoli),	д (dobro),
a	b	v	g	d
е (iesti),	ж (jivѣte)	ѕ (dzѣlo),	з (zemlia),	и (ije),
e	j	dz	z	i

і ї (i), к (caco), л (liudiie), м (mîslite), н (naşĭ),
i c l m n

о (onŭ), п (pocoĭ), р (rîţi), с (slovo), т (tvrŭdo),
o p r s t

оу (ucŭ), ф (frŭtŭ), х (hѣrŭ), ѡ (otŭ), щ
u f h o şt

ц (ţi), ч (črŭvĭ), ш (şa), ъ (ierŭ), ы (ierî), ь (ierĭ),
ţ č*) ş ŭ î ĭ

ѣ (ѣtĭ) ю (iusŭ), ꙗ (ia), ѥ (ie), ѧ (ē), ѫ (ā),
e, ea, ia iu ia ie ē**) ō

ѩ (iē), ѭ (iā), ѯ (csi), ѱ (psi), ѳ (θita), ѵ
iē iō cs ps θ i

24. Romînii au primit de la Slavi alfabetul chirilic—cînd, nu se ştie—, l'au complectat cu două semne, џ şi ꙟ, destinate a reprezenta sunetele specifice limbeĭ noastre, ǧ ***) şi î, şi au lepădat caracterele ѩ, ѭ şi ѥ.

Valoarea alfabetului chirilic faţă cu sunetele limbei romîneşti este următoarea:

а (az)=a, б (buchi)=b, в (vide)=v, г (glagole)=g, д (dobru)=d, є (iest)=e, ж (jivite)=j, ѕ (dzelo)=dz, з (zemle)=z, и (iji)=i, і ї (i)=i, к (cacu)=c, л (liude)=l, м (meslite)=m, н (naşu)=n, о (on)=o, п (pocoi)=p, р (rîţî)=r, с (slovă)=s, т (tferdu)=t, оу (ucu)=u, ф (fert)=f, х (hier)=h, ѡ (ot)=o, щ (şte)=şt, ц (ţi)=ţ, ч (cervu)=č, ш (şa)=ş, ъ (ior)=ă, î, ŭ,

*) Cu č reprezentăm sunetul dublu (africata) tş.
**) Cu semnul - însemnăm nazalizarea vocalelor.
***) Cu ǧ reprezentăm africata dj.

ю (iu)=iu, ꙗ (ia)=ia, iè *), ѧ (ea)=ea, è, iè, ѣ (eacu)=ea, è, ь (ir)=ĭ, ü, ă, î, ы (iorĭ)=, ĭ, ѫ (ius)=ă, î, ѯ (csi)=cs, ѱ (psi)=ps, ѳ (ftita)=ft, θ, ѵ (ijița)=i, џ =ğ, ꙟ (î)=în, n, ĭ, ī.

25. Cu acest alfabet au scris Romînii din toată Dacia pănă la anul 1860.

Şi anume, pănă la an. 1828 s'au întrebuințaț toate cele 42 de caractere înşirate sub Nr. precedent. De la 1828 încoace, decînd adică s'a publicat Gramatica romînească a lui *Eliade Rădulescu*, unde întîiaşi dată s'a întrebuințat sistematic noul alfabet chirilic, s'au lăsat la o parte ca de prisos ѕ, н, ѡ, щ, ы, ь, ѣ, ю, ѧ, ѳ, ѯ, ѱ, ꙗ, ꙟ, ѵ, formînduse aşa numitul alfabet nou chirilic. După anul 1828 a început a se întrebuința, mai ales în scrierile laice, alături cu alfabetul nou chirilic, un altul compus din caractere chirilice amestecate cu caractere latineşti, de feliul următor: a, b, v, g, d, e, j, z, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, f, h, ц, ч, ш, ъ, ѫ, џ.

Romînii din Macedonia pănă mai acum vreo cîțiva ani au scris cu caractere greceşti. Astăzi au început a se servi de alfabetul latin.

Tot alfabetul latin serveşte şi Romînilor din Istria.

Ortografia cu chirilic a prezentat multe variații, dupăcum a fost aplicată la limba populară ori la limba scrisă, şi a variat chiar de la un autor la altul.

In privința aceasta avem următoarele de observat.

*) Cu è însemnăm pe e deschis. Vezi 39 a α.

a) Pentru limba scrisă: α) Până la 1683 caracterele ъ şi ѫ se întrebuinţau amestecat pentru a reprezenta sunetele ă şi î In Sinaxariul mitropolitului *Dosoteiu* publicat la Iaşi în 1683 se găseşte pentru întieaşi dată întrebuinţat ъ numai pentru ă şi ѫ numai pentru î. Cinci ani mai tîrziu (1688) Biblia tipărită în Bucureşti adoptează această ortografie; dar mult timp încă şi după aceea au continuat de a se întrebuinţa ori numai singur caracterul ъ ori numai singur caracterul ѫ pentru ambele sunete ă şi î. β) Până la 1673 semnele ѣ, ѧ, şi ꙗ serveau, cele două dintîiu pentru a reprezenta diftongul ea şi cel de al treile pentru a reprezenta diftogul ia în mod independent de vocala silabei următoare: lѣgă, lѣge, pꙗră, pꙗre (cf. 39 a α). De la 1673 însă încoace (precum în Psaltirea în versuri a mitropolitului *Dosoteiu*, Uniev, 1673; Psaltirea de înţăles, a aceluiaşi, Iaşi, 1680; Leturghia romino-slavonească a aceluiaşi, ibid. 1679) a început a stăpîni pe scriitori tendinţa de a deosebi în scris diftongii pomeniţi dupăcum erau urmaţi sau nu în silaba următoare de sunet palatal (*e*, *i* sau consonantă muiată) prin aceea că s'a întrebuinţat de unii caracterul ѧ pentru a reprezenta numai pe ea şi ia urmaţi de sunet palatal, ca în cuvintele lѧge pѧre; iar de la 1788 (de la Gramatica lui *Văcărescu*, Rîmnic) a început să se întrebuinţeze pentru reprezentarea aceloraşi diftongi din aceeaşi poziţie caracterul ε. Cu toate aceste până tîrziu încă în veac. XIX au continuat semnele ѣ, ѧ şi ꙗ să reprezinte, cele două dintîiu pe diftongul ea şi cel de al treile pe diftongul ia, în mod independent de vocala silabei următoare.

b) După cum se scria limba romînă scrisă sau cea populară, (cf. 41), varia şi ortografia. Astfel, cînd se scria limba populară: α) nu se întrebuinţau toate cele 42 de caractere, ci, pe de o parte, se lăsau afară

cu totul ѵ ѳ, ы, ѕ, iar, pe de alta, se întrebuinţa pentru ambele sunete *î* şi *ă* ori numai ъ ori numai ѫ ori numai ь. β) Semnul care servea pentru a reprezenta pe *ă* servia şi pentru *ŭ*, observînduse din acest punct de vedere următoarele variante:

ă, î	—	ь	ŭ —	„
ă, î	—	ъ	ŭ —	ъ, ь
ă, î	—	ъ, ь	ŭ —	ь
ă, î	—	ъ, ь	ŭ —	ъ, ь
ă, î	—	ъ	ŭ —	ь

γ) Caracterul ѫ se întrebuinţa foarte rar şi cîteodată avea valoare de ea. Cînd se scria limba scrisă din potrivă: α) Se întrebuinţau toate cele 42 de caractere. Pentru *ă* şi *î* se întrebuinţau tustrele caracterele ъ, ь, ѫ, de odată, şi de la 1683 încoace a început a se face chiar deosebire în scriere între *ă* şi *î*, întrebuinţînduse pentru sunetul întîiu semnul ъ şi pentru sunetul al doile semnul ѫ. β) Totdeauna se deosebea în scriere *ŭ* şi *ă*, întrebuinţînduse pentru cel dintîiu ori semnul ь, care atunci nu mai putea servi şi pentru *ă*, ori ȣ (monogramă pentru оу) ori nimic. γ) Caracterul ѫ se întrebuinţa tot aşa de des ca si ъ.

26. Cu caracterele chirilice Romînii au scris în două limbi, în limba maternă (cele mai vechi monumente scrise în limba romînească sînt de la începutul secolului XVI) şi în limba veche slovenică (cf. 20).

Şi nu numai cît au scris, dar au şi tipărit cu chirilic în aceleaşi două limbi pomenite pănă la anul 1860. Cele mai vechi tipărituri în limba romînească sînt de

la mijlocul veacului XVI; în limba veche slovenică se găsesc tipărituri şi mai vechi (cf. 20).

Romînii au continuat de a tipări în limba veche slovenică chiar dupăce au început a tipări în limba romînă. Aşa, de exemplu, *Coresi*, renumit editor de cărţi romîneşti din veacul XVI, a tipărit la 1577 o Psaltire slavonă la Săbeş şi la 1579 Tetravanghelul slavon la Braşov.

Cele dintîiu litere chirilice de tipar de care s'au servit Romînii semănau întocmai cu cele de mînă unciale. Deosebirea s'a făcut treptat, în acel sens că la tipar caracterele au devenit mai mici şi mai urîte şi s'au îndesat mai tare unele în altele. Biblia de la Bucureşti (1688) este cea dintîiu carte în care deosebirea dintre tipariu şi scrierea de mînă este bătătoare la ochi.

Au scris: *I. Sbiera*, Ortografia limbei romîne în dezvoltăciunea sa istorică, în Foaea societăţei pentru cultura romînă din Bucovina, Cernăuţi, 1867; *H. Tiktin*, Studien, 79 sqq. Asupra alfabetului chirilic, *Adolphe d'Avril*, Mémoire sur la langue, l'alphabet et le rite attribué aux apôtres slaves du IXe siècle, Paris, 1877.

B.

Scrierea cu litere latine.

27. Coloniştii romani din Dacia până la invaziunea barbarilor în aceste ţări cum că s'au servit la scris de literele latine este lucru sigur, dupăcum probează inscripţiile. După timpul însă cînd încetează inscripţiile (255) până în timpul cînd aflăm urme de limbă romînească scrisă de Romîni nu putem şti de ce fel de caractere se vor fi servit. Cînd încep monumentele limbistice romîneşti, aflăm numai decît întrebuinţat alfabetul chirilic atît pentru limba scrisă cît şi pentru cea populară după ortografia făcută mai sus cunoscută.

Alături cu scrierea chirilică însă, de la sfîrşitul secolului XVI încoace, aflăm şi pe cea latinească; şi în ce priveşte mersul treptat al scrierei cu caractere latine până la an. 1860, cînd scrisoarea chirilică a fost aproape cu desăvîrşire părăsită, vom nota următoarele.

28. Cea dintîiu încercare de a scrie cu litere latine a fost făcută de marele logofăt al Moldovei, *Luca Stroici*, care între anii 1591 şi 1595, cînd se afla exilat în ţara leşască împreună cu Ieremia Moghilă, a scris în mod fonetic, parte după sistemul leşesc, parte după cel italienesc, tatăl nostru, publicat la 1597 de *Stanislau Sarnicki* în Statuta y Metrica Prywilejow Koronnych, Cracovia, unde l'a descoperit D-l. *Hasdeu*.

Acelaşi mare logofăt s'a iscălit cu litere latine în

mai multe hrisoave, şi iscăliturile lui din două hrisoave de la Iancu Sasul din 1580 s'au publicat în *Hașd.*, Arhiv. istor. I. 127, III, 198.

Despre *Luca Stroici*, *Hasdeu*, Luca Stroici, Bucureşti 1864, din Ateneul romîn, ziar, Septembre—Octombre, Iaşi, 1861

Pe o scară mai întinsă a scris cu litere latineşti catehismul calvinesc un popă romîn din Lugoş, *Ştefan Fogaraş*, care şi-a publicat scrierea la Belgrad la 1648.

D-l *Neculai Densuşanu* a descoperit această carte în biblioteca colegiului reformat din Tîrgul Mureşului şi a împărtăşit bucăţi din ea D-lui *Hasdeu*, care le-a publicat în Cuv. II, 724 sqq. Ortografia este fonetică după sistemul unguresc.

Domniţa *Ilinca*, nepoata lui Mihaiu Viteazul, s'a iscălit la 1660 cu litere latineşti într'un act de dăruire scris de altfel cu chirilic.

D. Sturza, Incercări de ortografie romîno-latină raţionată ale domniţeĭ Ilinca, în Col. Tr. 1877, p. 81.

La 1674 *Mihail Haliciu* din Caransebeş a publicat la Basel o elegie compusă din 10 versuri, hexametri alternînd cu pentametri, romîneşti şi scrise cu litere latine, care s'a retipărit în Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia, Leipzig, 1774, p. 127 sqq.

Elegia lui *Hăliciu* s'a reprodus din ediţia de la 1774 în *Pumnul*, Lepturariu romînesc, Viena... III, 67—68; *Cipariu*, Elemente de poetică, Blaş, 1859, p. 135; *Hasdeu*, Col. Tr. 1884, p. 413 sqq.

Călugărul italian *Vito Piluzio* a publicat la Roma an. 1677 un catehismu catolic în limba romînească cu litere latine şi ortografie italiană.

Cipariu a tipărit fragmente în Analecte, Blaş, 1858. Despre *Vito Piluzio*, *Papiu Ilarian* în Tezaur de monumente istorice pentru Romînia, Bucureşti, I, 1862 p. 105 sqq.; *I. Bianu*, Documente inedite din arhivul propagandei, în Col. Tr. 1883 p. 142 sqq., 257 sqq.

In a doua jumătate a secolului XVII s'a scris de un bănăţean un dicţionar romînesc-latinesc cu litere latine. In ms. la Pesta, biblioteca Universităţei.

B. P. Hasdeu, Anonymus Lugoshiensis în Col. Tr. 1884, p. 406 sqq.

La 1697 predicatorul reformat *Ioan Viski* a scris psalmi în limba romînească cu litere latine. Ms. în biblioteca colegiului reformat din Cluj.

Hasdeu, în Col. Tr. 1884, p. 414.

29. Cu toate aceste încercări izolate de a scrie limba romînă cu caractere latineşti, nu se poate zice că am fi avut un sistem ortografic până la gramatica lui *Klein* (Elementa linguae dacoromanae sive

valachicae, Vindobonae, 1780), pentrucă şi diversitatea scrierei la unul şi acelaşi din autorii citaţi mai sus, şi întrebuinţarea unei ortografii străine pentru a scrie romîneşte, cît şi mai ales lăsarea fără semn propriu a sunetelor specifice ale limbei noastre, *ă*, *î*, ne autorizează negreşit să dăm ca pricină a întrebuinţărei caracterelor latine o alegere arbitrară a unor semne mai mult decît dorinţa de a fixa pentru totdeauna un mod de scriere.

Această tendinţă s'a născut întîiaşi dată la sfîrşitul secolului trecut în Transilvania, şi împreună cu dînsa s'a dat pe faţă şi cea dintîiu ortografie cu litere latine anume făcută pentru limba romînească.

Tendinţa de a scăpa de sub două oprimări, una socială începută după răscoala lui Doja (1514) şi alta religioasă începută după împăcarea calvinilor cu luteranii şi unitarii pe la sfîrşitul secolului al XVI (1570) s'a manifestat în Transilvania mai întîiu prin unirea cu biserica catolică (1700), apoi, dupăce făgăduinţele catolicilor n'au îndulcit de fel soarta Romînilor, prin răscoala lui Horea (1784), şi în sfîrşit, sub auspiciile guvernămîntului liberal al Mariei Terezei şi Iosef II, prin cultivarea istoriei romîne şi a limbei naţionale. Cu istoria, (*Klein*, *Şincai*, *Petru Maior*, *Budai Deleanul*) voiau Romînii să probeze înaintea celor trei naţiuni din Transilvania drepturile lor istorice asupra pămîntului romînesc, iar cu cultivarea limbei (*Klein*, *Şincai*, *Petru Maior*, *Budai Deleanul*, *Crişanul*, *Tîmpea*, *Iorgovici*) voiau să arăte înrudirea limbei noastre cu cea latină

şi prin urmare să scoată la iveală proba cea mai puternică(?) cum că noi am fi drepţi moştenitori ai celor dintîiu stăpînitori ai Daciei. Cu cît mai mare s'ar fi putut proba că este înrudirea limbei latine cu cea romînească, cu atît mai mult, după promotorii studiilor limbistice din Transilvania, trebuia să strălucească adevărul probat prin fapte istorice. De aici pe de o parte toţi istoricii transilvani de la sfîrşitul secolului XVIII şi începutul celui al XIX sînt în aceiaşi vreme şi gramatici, iar pe de altă parte toţi s'au împăcat între dînşii în ce priveşte modul de scriere al limbei romîneşti, ortografia: toţi au voit ca să fie scrisă limba noastră cu caractere latine, iar în scriere să se păstreze sub sunetul de astăzi sunetul originar, să se scrie adecă limba în mod etimologic, pentrucă au nădăjduit că prin acest mijloc, cel puţin pentru ochi, înrudirea limbei romîneşti cu cea latinească va eşi mai în evidenţă.

Se înţălege de aici lesne cum nu atît studiul limbei romîne cît mai ales fixarea ortografiei a format punctul de căpitenie al dezbaterilor celor dintîiu gramatici transilvani, şi cum alături cu gramaticele lui *Klein* (latineşte şi romîneşte cu caractere latine), *Molnar* (Deutsch-walachische Sprachlehre, Wien, 1788, nemţeşte şi romîneşte cu chirilic), *Tîmpea* (Gramatica romînească, Sîbiiu, 1797, cu chirilic), cu fragmentele de gramatică ale lui *Petru Maior* (scrise cu caractere latine şi tipărite de *Cipariu* după moartea autorului în Arh. p. fil. 1867, 68) se găsesc atîtea

lucrări ortografice de *Şincai* (Epistola ad Lipszki, Buda, 1804, reprodusă în Tez. d. mon. ist. I, 87), *Budai* (epistolă cătră Petru Maior, cu litere latine, ms. la Muzeul din Bucureşti), *Iorgovici* (Observaţii asupra limbei romîneşti, Buda, 1789), *Samuel Körösi* (*Körösi=Crişan*, Orthographia latinovalachica, Claudiopoli, 1805), *Petru Maior* (Orthographia romana sive latinovalachica una cum clavi qua penetralia originationis vocum reserantur, la începutul dicţionarului de Buda), la care se poate alipi şi cartea macedoneanului *Roja*, Τέχνη τῆς ῥωμανικῆς ἀναγνώσεως με λατινικὰ γράμματα, Buda 1809, în care autorul susţine un sistem ortografic asemănător cu acel al lui *Körösi*. *T. Cipariu* în Princip. d. limb. şi script. a dat uitima expresie sistemei ortografice transilvane, adecă sistemei etimologice, care consistă în rezumat în aceea că scrie cineva într'un fel şi ceteşte altfel. Iar deosebirile de videre între diferiţii scriitori pomeniţi au fost foarte mici: uniia (toţi adecă, afară de *Körösi*, *Budai*, *Cipariu*) au întrebuinţat numai prototipele sunetelor existente, iar ceilalţi au întrebuinţat chiar sunete căzute sau care nu se mai găsesc decît în dialectele macedonean şi istrian, precum *l* muiat, *n* muiat, etc.

30. Faţă cu ortografia etimologică susţinută de scriitorii transilvani, bucovineanul *Aron Pumnul* a pus înainte ortografia fonetică caracterizată prin întrebuinţarea unui anumit semn pentru un anumit sunet în mod independent de sunetul originar din care provine cel

romînesc (Binescriința limbei romîneşti cu litere romane, adaus de *D. Arune Pumnul*, profesor, în Gramatica limbei romîneşti compusă de *Vasiliu Ioanovici*, Viena, 1851, p. 212 sqq.; Lepturariul romînesc, Viena, 1862; Grammatik der rumänischen Sprache, Wien, 1864).

31. La 1867 Junimea din Iaşi a propus un compromis între etimologismu şi fonetismu—care a fost de la început şi este până astăzi ortografia Convorbirilor literare—caracterizat mai ales prin întrebuințarea unuia şi aceluiaşi semn pentru ambele sunete ă şi î (*T. Maiorescu*, Despre scrierea limbei romîne, I ed. Iaşi, 1866, II ed. Bucureşti, 1874 în Critice, p. 71 sqq.)

32. Scrierea cu litere latine, începută în mod sistematic, după cum am zis, pe la 1780, s'a întrebuințat mai întîiu sporadic (*Klein*, Elem. ling. dac. rom.; acelaşi, Acaftist, Sîbiiu, 1801; acelaşi, Dictionarium valachico-latinum, ms. bibl. seminariului de la Oradea Mare; *G. Şincai*, Istoria prinților țărei romîneşti de la 1629—1724, ms. copiat în Viena la 1780, bibl. seminariului de la Oradea Mare; acelaşi, Gramatica latină-romînă, Blaş, 1783; *Körösi*, Orth. lat. val.; *Budai*, ep. c. P. M.; *G. Lazăr*, Versuri de laudă în limba dacoromînească la logodirea preaînălțatului nostru milostiv împărat, stăpîn şi taică, Franț, Viena, 1808; *Petru Maior*, Orth. rom. siv. lat.-val.; acelaşi, Dialog pentru începutul limbei romîne, între nepot

şi unchiu, în două coloane, de o parte cu litere latine şi de alta cu chirilic, la începutul dicţionarului de Buda; *Petru Furduiu*, Versul cotroanţei, Abrud, 1818; *Ioan Bob*, Dicţionar romînesc, latinesc şi unguresc, Cluj, 1822; Lexicon romînesc, latinesc, unguresc, nemţesc, Buda, 1825) şi numai în Transilvania *), alături cu scrierea chirilică, care s'a întrebuinţat fără întrerupere în ţările romîne de dincoace de Carpaţi pănă la 1860, cu variaţiile pe care le-am aratat la Nr. 25.

In întîia jumătate a anului 1860 s'a lepădat cu desăvîrşire chirilicul de ziarele de la Braşov, şi cam tot atunci acelaşi lucru s'a întîmplat şi la publicaţiile romîneşti din Muntenia. In acest an s'au dat şi ordine oficiale în acest sens de ministeriul D. I. Ghica. Moldovenii însă au continuat a tipări cu chirilic pănă la 1862.

---

*) O singură carte s'a publicat cu litere latine în Romînia liberă înainte de 1860, anume Catihis sau învăţături de căpitenie ale bisericei răsăritene de *Sing. N. Scriban*, Iaşi, 1838.

III.

VEACUL XVI

A.

Date bibliografice.

33. Din veacul al XVI ni s'au păstrat următoarele scrieri în limba romînească, unele tipărite şi altele manuscrise.

a) Cărţi religioase, dintre care cele tipărite au fost date la lumină de Luteranii Saşi în Transilvania la Braşov, Săbeş, Sîbiu, Orăştia, cu gîndul de a trage pe Romîni la luteranismu.

α) tipărite.

1) Catehismul, Sîbiu, 1544.

Acest Catehismu nu ni s'a păstrat. Numai un fragment poate că avem dintr'însul, copiat exact pe la începutul sec. XVII de un preot de la Măhaci şi păstrat în sbornicul (cf. 43 II b nota) cunoscut sub numele de codex sturdzanus. Fragmentul în chestie s'a publicat sub numele de O predică, 1619, în Cuv. II, 115. A fost în adevăr copiat la anul 1619; limba-l arată pe

de o parte din veacul XVI, iar pe de alta ca maĭ vechiu decît oricare alt monument literar din acel secol (exceptînduse poate numai Apostolul de la Voroneţ (33 a ₉).

Asupra existenţei acestui catehismu, *Bz.*, O carte romînească tipărită în Sîbiu în an. 1544, în Telegraful romîn, ziar, Sibiu, Nr. 21 an. 1880; acelaşi, O scrisoare ardeleană din an. 1546, ibid., Nr. 23 an. 1880.

₂) Catehismul, Braşov, 1559.

Ni s'a păstrat într'o copie a aceluiaşi preot de la Măhaci l. c. Cuv. II, 89.

₃) Tetravanghelul, Braşov, 1562.

₄) Cazania, Braşov, 1570—1580, *Coresi*? (Cazania întîia a lui *Coresi*).

₅) Praxiul, Braşov, 1569—1576.

₆) Psaltirea, Sas-Săbeş, 1577, *Coresi* (Psaltirea lui *Coresi*. A doua ediţie, a Academiei Romîne, Bucureşti, 1881).

₇) Картѣ че се кѣмѫ евліе к8 ꙟвъцѫт8рѫ.... ꙟ Брашовь ши сѣ8 ꙟнчеп8ть..... а се типъри ла ѡ міе фп..... ꙟн л8на л8 декемвріе ді днь ши сѣ8 съвръшить лоүкр8ль ла ѡ міе фпа.... ꙟн л8на л8 юніе ки днь, 1580, Coresi (Cazania a doua a lui *Coresi*).

₈) Cartea I şi II din Pentateuc, Orăştia, 1581, mai mulţi autori (Biblia de la Orăştia).

Cărţile de sub 33 a ₃, ₄, ₅, ₆, ₇, ₈, se găsesc pe la particulari şi (în parte) la Biblioteca Academiei romîne.—La aceeaşi bibliotecă a Academiei romîne se

găseşte şi sbornicul cunoscut sub numele de codex sturdzanus, în care se cuprind Nr. $_1$ (în parte, poate), $_2$, $_{11}$, şi care s'a publicat de *Hasdeu* cu comentarii în Cuv. II.

β) manuscrise.

$_9$) Apostol, începutul veacului XVI, găsit în mănăstirea Voroneţ din Bucovina.

Acest Apostol este cea mai veche carte scrisă în limba romînească care ni s'a păstrat, dupăcum se constată prin critica gramaticală. Manuscriptul este cunoscut sub numele de manuscriptul voroneţan, se găseşte la biblioteca Academiei romîne, şi găsitorul lui a fost D. *Creţu*, profesor de limba romînă la liceul Sf. Sava din Bucureşti. După original s'a tipărit Apostolul de la Voroneţ cu diferite comentarii şi cu un dicţionar de *Ioan Sbiera*, Bucureşti, 1885.

$_9^a$) Psaltirea, numită de la Şcheea, pe la 1550 (?).

La Biblioteca Academiei Romîne.

^{10}) Tetravanghelul, copiat după altul mai vechiu la an. 1574 de *Radul Grămăticul*, om de casa lui Petru Cercel.

Originalul la Muzeul britanic din Londra. Estracte a publicat *Hasdeu* Col. Tr. 1882, p. 78 sqq. 171 sqq. 239 sqq. 358 sqq. 459 sqq. 624 sqq., an. 1883 p. 310 sqq.

$_{11}$) Legende religioase apocrife şi fragmente liturgice, parte scrisĕ (?) şi copiate de preotul Grigorie

din Măhaci între anii 1583 şi 1619, iar parte mai vechi decît an. 1583; şi anume, mai vechi decît an. 1583: Rugăciune de scoaterea dracului; Călătoria maicei domnului la iad; Apocalipsul apostolului Pavel; Cugetări în oara morţei;—scrise de preotul Grigorie: Legenda Duminicei; Incercări de traducere din slavoneşte; Legenda Sf. Vineri; Fragment dintr'o conjuraţie; Legenda lui Avram; Fragment liturgic; O predică.

In codex sturdzanus, Cuv. II, 245—497 şi 1—236.

b) acte publice, ms.

1) Notiţă pe o carte, 1571.

2) Memorandum despre facerea unui iaz de moară, 1573.

3) Zapis, 1577.

4) Zapis, 1577.

5) O subscriere a lui *Petru Vodă* (Şchiopul), 1583.

6) Sentinţă judecătorească, 1583—1585.

7) Sentinţă judecătorească, 1588.

8) Catastihul averei mănăstirei Galata, 1588.

9) Istoria unui proces, 1591.

10) Zapis, 1595.

11) Zapis, 1596.

12) Zapis, 1596.

13) Intărire pe un act slavon de *Mihaiu Viteazul*, 1596.

14) Zapis, 1597.

15) Zapis, 1597.

16) Scrisoare autografă a lui *Mihaiu Viteazul*, 1598.

17) Zapis, 1599 *).

---

*) Dăm aici înțălesul pe scurt al diferitelor categorii de cărți religioase și de acte publice, înșirate în acest capitol și pe care le vom mai înșira în capitolele următoare.

a) Biblia sau Palia (Istoria omului până la Avraam, istoria poporului Evreu, poezia lirică a Evreilor).

b) Noul Testament (Colecția a 27 de cărți—4 evanghelii, 21 epistole ale apostolilor, faptele apostolilor, apocalipsul Sf. Ioan Evanghelistul—scrise de cîțiva apostoli și în care se cuprinde pe larg doctrina creștinismului.

c) Evanghelia (Istoria faptelor și a învățăturilor lui Isus Cristos).

d) Catehismul (Expunerea pe scurt a credinței creștine).

e) Cazania, sau Evanghelia învățătoare, sau Chiriacodromion (Colecția fragmentelor de evanghelie care se citesc la Duminici și sărbători, înșirate în ordinea în care se citesc iar nu în care au fost scrise de evangheliști, și însoțite de cuvîntările pe care preotul le ține înaintea credincioșilor asupra celor cuprinse în fragmentul respectiv de evanghelie).

f) Leturghia (o parte a slujbei dumnezeești, în care se face sfințirea darurilor—pînea și vinul—în însuși trupul și sîngele Domnului.

g) Psaltirea (Poezia lirică a Evreilor).

h) Praxiul, sau Faptele apostolilor (Istoria celor ce au făcut apostolii după înălțarea la cer a mîntuitorului).

i) Apostol (Bucăți alese din epistolele apostolilor pentru cetire în biserică).

j) Minee (Cărțile lunare ce cuprind cîntări și cetiri zilnice în onoarea sfinților)

k) Triod (Cartea cetirilor și cîntărilor în postul cel mare).

l) Catavasieriu (Cîntări despre pogorîrea lui Isus în Iad).

m) Acaftist (Cîntări și rugăciuni în timpul cărora nu se șede jos).

n) Evhologhiu, sau Ceaslov (Rugăciuni la diferite ceasuri ale zilei).

o) Paremiariu (Bucăți alese din proverbele lui Solomon).

p) Penticostariu (slujba pe 50 de zile de la Paști până la pogorîrea Sf. Spirit).

q) Octoih (Colecția cîntărilor pe cele 8 glasuri).

Nr. 33 $b_{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 17}$: în Cuv. I, 18—82; Nr. $_{13}$ în Rev. Toc. IV., 542; Nr. $_{16}$ în An. Ac, rom. ser, II, t. VIII, secţ. II, p. 262.—Originalele în Arhiva statului, Muzeul din Bucureşti şi Biblioteca Academiei Romîne. Asemene acte publice din veac. XVI se găsesc probabil mai multe, dar nu s'au publicat pănă acum altele autentice afară de cele înşirate mai sus.

Din veac. XVI s'au perdut următoarele scrieri romîneşti.

---

r) Molitvenic (Carte de rugăciuni la diferite întîmplări, precum naştere, botez, boală, moarte, etc.).

s) Tipicul Leturghiei (Regulele după care se slujeşte leturghia).

t) Hrisov sau Uric (Orice hîrtie emanată de la Vodă pentru un singur particular, pentru o corporaţie ori pentru vreun aşăzămînt public, în care se cuprind hotărîri domneşti asupra intereselor de orice fel ale acelora)

u) Zapis (Contract şi în general orice hîrtie emanată de la un simplu cetăţean către un altul, privitoare la interese individuale).

v) Scrisoare administrativă (Scrisoare de la Vodă către slujbaşii publici, de la slujbaşi către Vodă, ori de la slujbaşi către alţi slujbaşi, privitoare la administraţia de ori ce fel).

x) Scrisoare (O scrisoare privitoare la interesele acelor care-şi scriu).

y) Procese verbale (O hîrtie în care autorităţile ori particularii scriu faptele cunoscute de dînşii într'un moment oarecare, privitoare sau la interese publice sau la interese private, şi pentru a căror constatare cu dinadinsul s'au întrunit).

z) Catastih (Cînd procesul verbal este încheiat de o singură persoană, se numeşte catastih).

a') Carte arhierească (cuprinde dispoziţii de administraţie bisericească de ale episcopilor, mitropoliţilor).

b') Testament (Insemnarea celor ce voeşte cineva să se întîmple cu averea sa după moarte).

₁) O cronică scrisă nu mult după anul 1450 şi relatînd evenimentele petrecute în curs de vre o 20 de ani anteriori în Moldova. ms.

₂) Un memoriu asupra exiliului lui Petru Rareş dintre anii 1538 şi 1541, scris de un casnic al principelui în an. 1541. ms.

Nr. ₁, ₂, se constată din critica textului cronicei lui Ureche făcută de *Hasdeu* în Arh. ist. III, 22 sqq.

34. Sîut apocrife următoarele trei scrieri ms.;

a) Ізвод дѣ мωшіи нωастре рѫндȣ дин траѣна дакиѣ..... кȣм а цъносе ши кȣм хълъдȣи..... ꙟтрȣрма чѣ мари а ностръ рѫмлѣнилωр ꙟпързцинъ дин брȣда рωмъ дизвънъсе ши маи дакѣ цънѣ ши рътȣн нȣ пȣтѣрѫ.... scriptu de Huru mare canţălar a Vodă Dragoş (în latineşte)..... скωсȣ атокма ди пи чал изводъ скрипт ди Хȣрȣ бътрънȣ Дȣмнезъȣ поминаскъл..... ди пи лътинии ши скриптȣ (de)..... Петрȣ Клънъȣ вѣл спатарȣл..... ꙟ търгȣ ꙟ васлȣи ꙟ анω ʒг масца април ігг (7003 [1495] Aprilie 13). b) Ordin către pîrcălabul de Vasluiu Cărăbăţ ca să mărginească pe străini de a-şi agonisi proprietăţi în Vasluiu.... de Ştefăniţă Vodă, an. 1526; c) Hrisov de la acelaşi Ştefăniţă Vodă, Topliceni, 1525; pentrucă nu sînt scrise în limba romînească de la începutul veacului al XVI, precum o cunoaştem din monumentele autentice înşirate mai sus.

Ms. a s'a perdut. Fantastica istorie a Romînilor

din Dacia de la retragerea legiunilor din această provincie până la Dragoş (?) a tipărit'o după pretinsul original *G. Asachi*, Fragment istoric scris în vechea limbă romînă din 1495, Iaşi, 1856. După ediţia lui Asachi a retipărit'o cu comentarii *Gr. I. Lahovary* în Rev. rom. I. Critica externă a acestui apocrif a făcut'o Gr. G. Tocilescu în Rev. Toc. IV.—Ms. b se găseşte în arhiva episcopiei de Huşi şi s'a tipărit de *Ep. Melhisedec* în Cronica Huşului şi a episcopiei cu asemene numire, Bucureşti, 1869.—Ms. c. s'a publicat în *Hasd.* Arh. ist. I. I, 57.

B.

Fenomene limbistice proprii limbei romîneşti din veac. XVI.

35. Limba romînească din veacul XVI se caracterizează prin următoarele fenomene.

a) Morfologice.

α) Articolul femeesc -ei de la genitivul şi dativul singular se găseşte pus, arareori însă, lîngă terminaţia *ă* a substantivului ori adiectivului de declinarea I, fără ca această terminaţie să se schimbe în *e* sub influinţa articolului, precum: дръчѣскѫн Caz. II, Dum. VII dup. P.; Саръен Bibl. Or. Fac. VIII, 14; стрѫмоашѫеи Caz. II, Dum. Tom.

β) Se găsesc, însă foarte rar, *u* şi *e* ca terminaţii a p. III pl. pf. indicat.: фȣрȣ Caz. I, Botez.; фȣрє Bibl. Or. Fac. V, 8, 14, 27, 31; ададȣсєрє, Tetr. Tr. Luc. 110.

γ) In propoziţiile condiţionale începătoare cu să (dacă), atunci cînd în propoziţia principală se găsea un viitor de indicativ ori un imperativ, se întrebuinţa totdeauna în veac. XVI un timp viitor de indicativ (ori de conjunctiv?) terminat în -re, -ri, -re, -rem, -ret, -re, care astăzi se mai află numai în dialectul macedonean sub forma -rimu, -ri, -ri, -rimu, -ritu, -ri, (cf. 18 obs.), şi a cărui origine, dacă judecăm după formă, trebue căutată în perfectul conjunctivului latinesc: I p. s. -re, сѫ ꙟтрарє ꙟ сатоуа касєєи мѣлє Ps. ps. CXXXI, 3; сѫ мѣрсєрє прє мижлокь дє скрѫби ꙟвїнмѫ, Ib. ps. CXXXVII, 7; сѫ флѫмѫнзирє ноу воѭ зичє цїє, Ib. ps. XLIX, 13; — II p. s. -ri, сѫ спрє фѫрѫлєцѝ кѫȣтари Доамнє, Ib. ps. CXXIX, 3; — III p. s. -re, ши сѫ тє аскȣлтарє, афлавєри фратєлє тѫȣ, є сѫ нȣ тинє аскоуатарє а кȣ тинє, Tetr. Tr. Mat. 75; — I p. pl. -rem, ши зисє iарѫ мѫ воѭ тȣрна ла тинє, сѫ кȣстарєм (dacă vom trăi), Bibl. Or. Fac. XVIII, 10; — II p. pl. -retu, дѣка доурмирєтȣ прє мижлокь дє хотарь, Ps. ps. LXVII, 14; — III p. pl. -re, сѫ кȣвѫнтоуа мїєȣ цинȣрє ши алє воастрє вѡр цинѣ, Caz. I, I. 52.

Printre celelalte limbi neolatine un timp analog acestui viitor romînesc din sec. XVI se găseşte numai în limbile spaniolă şi portugheză, unde aşa numitul futur al conjunctivului are terminaţiile sp. -re, -res,

-re, -remos, -reis, -ren, port. -r, -res, -r, -rmos, -rdes, -rem, şi se întrebuinţează exact în aceleaşi împregiurări în care se întrebuinţează şi timpul romînesc.

Originea futurului conjunctivului spaniol şi portughez se pune în futurul II indic. latin de *Diez* (Gramm. Ved. 528, 1007 nota), care se bazează pe terminaţia veche spaniolă a p. I s. -ro pro-re precum şi pe întrebuinţarea acestui timp în aceleaşi împregiurări în care se întrebuinţa şi futurul II indic. latin. Impregiurarea însă că terminaţia -re de la prima persoană a timpului romînesc, pe care *Diez* nu-l cunoştea, este cu totul contrarie analogiei provocate de persoanele I singulare de la toate celelalte timpuri, precum şi aceea că terminaţia mai veche a timpului spaniol -ro apare numai sporadic şi a putut lesne proveni prin analogia aceleeaşi persoane de la prezentul indicativului, ni dau puternice bănueli că forma de timp spaniolă, portugheză şi romînească care ne preocupă îşi are originea în perfectul conjunctivului latin, cu atît mai mult cu cît futurul II indic. şi perfectul conjunct. latineşti, după cum la formă erau mai identice, tot astfel la înţăles se confundau în propoziţiile condiţionale.

b) Sintactice,

α) In vreme ce în limba de astăzi articolul se întrebuinţează totdeauna la sfîrşitul substantivului, exceptînduse numai genitivul şi dativul numelor proprii masculine, unde se întrebuinţează articolul totdeauna înainte (omul, omului; casa, casei; etc.; Petru, lui Petru), în sec. XVI se găsesc exemple de întrebuinţarea articolului înaintea numelor proprii feminine de genitiv-dativ: ꙗка мꙋерїен тале їн Сара фива фечорь, Bibl. Or. Fac. XVIII, 10; спꙋсерѫ ꙗрѫ їн тамар ꙗкѫтѫ

мѣрџе с8с сокр8тъ8, Ib. XXXVIII, 13; ши фостаѹ търѣ капол8и еи свнтеи Бенери ѫ л8на л8и коѵпторю, Cuv. II, 156; şi chiar înaintea numelor comune feminine la aceleaşi cazuri: дерепть ачѣ н8 ни се каде сѫ не дъм8 нои к8 воане ѫ испити, кѫ испителе сѫнт8 але еи ноастре крединце, Cuv. II, 124; а еи ноастре кредиѫцъ, Ap. Vor. LXXIV, 8; с8п8инд8се а лöр съи бърбаци, Ib. CLII, 5; şi tot aşa mai multe în Ap. Vor.

In urma acestora putem lesne presupune că într'o vrîstă a limbei romîneşti mai veche decît veac. XVI, şi nu prea îndepărtată de dînsul, articolul se putea întrebuinţa la genitiv şi dativ tot aşa de bine înaintea ca şi în urma substantivelor, şi avem dreptul să ne aşteptăm a găsi, într'un monument al limbei noastre din veac. XIV de pildă, întrebuinţate în mod indiferent şi alternativ articolele de genitiv-dativ cînd la urma cînd la începutul substantivelor comune sau proprii, după bunul plac al vorbitorului de pe vremea aceea.

Dacă ne gîndim acum că, precum s'a arătat la 35 a α, se găsesc ici colea prin cărţile veac. XVI exemple, ca nişte vechi rămăşiţe, de articol femeesc gen.-dat. singular -ei pus pe lîngă terminaţia *ă* a substantivelor şi adiectivelor de declinarea I, ne vom explica terminaţia *e* pe care o au la genitivul-dativul singular în limba de astăzi aceleaşi adiective şi substantive, cînd sînt precedate de un pronume atribut ori urmate de articol (aceştei case; casei [=caseei, vezi mai jos]) prin aceea că s'a prefăcut *ă* neaccentuat al terminaţiei în *e* sub influinţa lui *e* neaccentuat din articolul final, precum de obiceiu în romîneşte *ă* neaccentuat urmat de *e* neaccentuat se schimbă în *e* (cf. cumpănă—cumpene, apăr—apere, cumpăr—cumpere, îmbarbăt—îmbarbete), şi a rezultat forma caseei, cu articolul bine se-

parat de terminaţie, care se găseşte pretutindeni în texturile veacului XVI şi XVII (cf. 39 b β), pe atunci pecînd se întrebuinţa în mod indiferent articolul de genitiv-dativ, ba la urma, ba la începutul numelui, pe cînd se zicea în mod indiferent şi alternativ ei credinţă şi credinţăei, ei drăcească şi drăceascăei; căci odată ce s'a deprins urechea a lega terminaţia *e* cu articolul de genitiv-dativ sing. feminin final, a păstrat această terminaţie şi cu articolul iniţial, considerînd'o ca ceva necesar, ca ceva formal al genitivului. Îndată ce a zis cineva caseei, n'a mai putut zice ei casă, ci numai decît ei case,—şi apoi, fiindcă articolul după înţăles este un pronume determinativ iar după formă samină întocmai cu toate pronumele, transformarea terminaţiei *ă* la genitiv-dativ a rămas şi atunci cînd în locul articolului se întrebuinţa un alt pronume, cînd de pildă în loc de ei case se zicea cel e i case.

c. Lexice.

În limba noastră din veac. XVI se găsesc o mulţime de cuvinte care astăzi nu se mai întrebuinţează, şi anume substantive derivate imediat din participii trecute, precum: адȣнатȣль, ажȣнатъль, апъратȣль (certarea) апропїатȣль (aproapele), апоуцитȣль (mirosul), ascuns (secret), аскȣлтатȣль, акоперицїи (faţarnici), коперитȣл (acoperemînt), крезȣцїи (credincioşii), крескоутȣль (statura), кȣмплить (sfîrşît), коурсȣль (curgerea), датоул (prinsoare, aşăzămînt, datorie, dar), дешкисȣль (deschiderea), деспоусȣль (stăpinire, putere), зисȣль (vorba), ешитоуль (eşirea), ꙟнтратȣль (întrarea), лоуминатȣль (lumina) menit (menire), нъскȣтȣль (?), плекатȣль (umilinţa), ръмасȣль (rămăşiţa), съроутатȣль

(închinăciunea), щїоүци (cunoscuţi, cunoscători), спѫмѫнтатȣлъ (spaima), темȣцїи (cei ce se tem), цинȣтȣлъ (sprijinul), випть (mîncare, roadă); — аскȣнса (secret), agonisită (avere), ѧчепȣтна (începutul), лѫсата (aşăzămînt, lăsatul), нѫскȣтѫ (naştere), пѫскȣта (păşunea), щинȣта (ştiinţa), нещинȣта (neştiinţa); — апоүсе (apusul), дерѣптеле (dreptăţile), ѧчепȣтеле (începerile, faptele), ѧнфрикате (fapte înfricoşate), мирателе (minunile), рѫсѫрите (răsărit), скѫпѫтате (apusul), оүрзителе (urzirea).

36. In afară de fenomenele limbistice înşirate, care sînt comune tuturor monumentelor limbei romîneşti din veac. XVI, mai sînt altele care aparţin unor anumite localităţi. Anume:

a. *n* intre vocale se găseşte prefăcut în *r* în Apostolul de la Voroneţ (33 α_{9}), în o parte din legendele religioase din codex sturdzanus (33 a $_{11}$: Legenda Duminicei; Incercări de traducere din slavoneşte; Legenda lui Avraam; Fragment liturgic) şi în fragmentul din catehismul de la Sibiu (33 a $_{1}$ obs.), de ex. mîre, bure, etc.

b. Texturile de la Braşov-Săbeş prezintă următoarele particularităţi: α) după numeralele ordinale substantivele feminine se articulează, a doua oara, etc.; β) adiectivul articulat cu cel se mai articula încă odată cu -l, omul cel bunul (tot aşa şi în Ap. Vor.); γ) se întrebuinţa cuvîntul opt (=opus est, trebue) care încă şi astăzi există pe la Braşov, însă cu forma ops (=opt să) şi cu însemnarea de doară, poate, wпть сѫ коү-

ноаштем перирѣ ноастрѫ Caz. I, D. XIII după anul nou (Acest cuvînt se găseşte şi în Ap. Vor. cu forma mai aproape de cea latină опоуıастє XII, 5—6, etc.); δ) l muiat exista încă în cuvîntul ult (=oblito, uit), кѫ оултаи сѫ мѫнѫѭкь пѫинѣ мѣ Ps. ps. CI, 5; сѫ оултарем ноумеле Домнѹлѹи ноструѹ, Ib. ps. XLIII, 3. cf. 18 obs (Tot aşa şi în Ap. Vor., cu deosebire că pe lîngă cuvîntul uit [precum оултѫ CXV, 4; оултѫторю, CXV, 8] se mai găsesc şi altele cu l muiat, prec. голи, VI, 1; клѣмѫсе, LXXII, 6, 7; etc); ε) nu exista sunetul dz, precum se constată din aceea că se găseşte întrebuinţat numai caracterul з pentru reprezentarea şi a sunetului z (de ex. din cuvîntul zălog) şi a sunetului dz (=*d* lat.+*i*, din cuvîntul dziuă, de ex., pronunţat moldovineşte), în vreme ce în texturile originare din alte localităţi ale Transilvaniei precum şi în Apost. Vor. se găsesc amîndouă caracterele întrebuinţate, şi ꙁ şi ѕ, cel dintiiu pentru sunetul simplu z iar cel de al doile pentru sunetul dublu dz.

c. In Tetravanghelul lui Radu Grămăticul (33 a $_{10}$) încă lipseşte sunetul dz.

Este de observat că astăzi acest sunet se găseşte în Moldova de sus, în Transilvania vestică şi Macedonia.

d. In Biblia Orăşt. (33 a $_{8}$) se găseşte imperativul vă (=lat. pop. va pro vade, *Schuchardt* Vok. II, 393) cu însemnarea de mergi, dute *).

---

*) Fără să mai vorbim de aceea că în dialectul macedonean şi istrian (18 obs.) se găsesc încă unele din fenomenele lim-

C.

Date biografice.

37. Scriitori romîni din veac. XVI se cunosc următorii:

a) In Transilvania.

α) *Diaconul Coresi.* Nu se ştie locul şi timpul

---

bistice care la Romînii din Dacia au dispărut de la începutul sec. XVII, chiar în Dacia se mai păstrează pe ici pe colea urme dintr'însele.

a) Rotacizmul (36 a) care în al XVI veac era răspîndit în mai multe localităţi din Dacia—nu se poate şti în care anume—se mai adăposteşte astăzi în comunele Albac-Arada, Lăpuşul şi Scărişoara din munţii apuseni ai Transilvaniei (*G. Candrea*, Rotacizmul la Moţi şi Istriani, Bucureşti, 1886, p. 27 sqq).

b) In Culegere de proverburi sau povestea vorbei de *Anton Pan*, Bucureşti 1883, p. 47, găsim:

Zise ai sale neveste (35 b α)
Dragă, o zicală este:
Bogatul mînîncă cînd ie foame
Şi săracul cînd găseşte.

Anton Pan era din Bulgaria şi a scris în Bucureşti.

c) In Muntenia (mai ales în districtul Ilfov?) se găseşte fenomenul cel special al texturilor de la Braşov (36 b β), articularea dublă a adiectivului: ochii ăia marii, o înmormîntare d'alea împărăteştile, lovituri d'alea îndesatele, codrul acela năprasnicul, etc. (Legende sau basmele Romînilor, adunate din gura poporului de *P. Ispirescu*, Bucureşti, 1882, p. 20, 31, 39, 181, 188, etc.).

d) In Şteiu „un sătişor din valea Crişului Negru, pe aproape de poalele munţilor Biharea“ (Crişana ostică) se păstrează încă imperativul vă (36 d) care caracteriza în veac. XVI limba romînească de la Orăştia (*Miron Pompiliu.* Conv. lit., Martie, 1887).

nici al naşterei nici al morţei. Din cărţile lui tipărite atîta rezultă numai că a trăit în veac. XVI, că era diacon şi se numea Emanuel. Era probabil de neam grec, judecînd după numele Coresi. Acest nume se găseşte prin actele publice munteneşti încă din veac. XV. A tipărit in Transilvania, la Braşov şi Săbeş, cele două cazanii şi psaltirea (33 a $_{4, 6, 7}$).

β) *Mihail Tordaş.* A tradus Biblia Orăş. (33 a $_{8}$), împreună cu *Herce Ştefan* preot în Caransăbeş, cu *Peştişel Moise* preot în Lugoş şi *Achirie* protopopul Huniadoarei. In prologul Bibliei, singurul izvor de unde putem şti ceva asupra autorilor pomeniţi, *Mihail Tordaş* se numeşte episcop al Romînilor şi după toată probabilitatea a fost un episcop impus de principele calvin al Transilvaniei şi nerecunoscut de Romîni, căci nicăiri nu se mai găseşte ceva pomenit despre existenţa vreunui episcop romîn din Transilvania cu asemine numire.

γ) *Preotul Grigorie* din Măhaci (Transilvania) a scris (?) şi copiat între 1583 şi 1619 în sbornicul numit codex sturdzanus 33 a $_{1, 2, 11}$.

b. In Muntenia.

α) Radul Grămăticul. A copiat după un alt ms. mai vechiu Tetravanghelul de sub 33 a $_{10}$.

IV

VEACUL XVII.

A

Date bibliografice.

38. Din veac. XVII ni s'au păstrat următoarele scrieri în limba romînă, unele tipărite, altele manuscrise.

I. In original.

a. Cărți religioase și istorice. dintre care cele tipărite în Transilvania au fost date la lumină de Calvini cu scop de a trage pe Romîni la Calvinismu.

α) Tipărite.

In Transilvania:

1) Cazania, Belgrad, 1641.

2) Нооулъ Тестаментъ сау ѫпъкаръ ау лѣцѣ ноаѡ а луи І҃с Х҃с Домнулуи нострУ . . . . . ден изводъ греческУ ши словенескУ . . . . ѫ четатѣ БълградУлуи . . . ахми (1648).

2 a) Catechismus, summa szau meduha à uluitej şi a kredinciej christinaszkoe de Stefan Fogaraşi, Bălgrad, 1648 (cf. 28).

3) Ѱалтирѣ че сѫ зиче кѫнтарѣ а фериჩитꙋлꙋи пррк ши ꙟпѫрат Двдь кꙋ кѫнтѫриле лꙋи Моиси . . ден нѕвод жидовескь ꙟ четатѣ Белградꙋлꙋи . . . ахна (1651).

4) Catehismu, calvinesc, Bălgrad, I ed. 1642; II ed. 1657 (A treia editie, a Academiei Romîne, Sîbiu, 1879).

5) Сикриюль де аꙋр. карте де проповеданїе ла морци . . . ꙟ Сасьшебеш . . . ахпг (1673).

5 a) Elegia lui Haliciu, Basel, 1674 (cf. 28).

6) Carare pe scurt, Belgrad, 1685.

7) Рѫндꙋıала Дїаконствелорь дипре лимба словенıаскѫ . . . ꙟ скаꙋнꙋль Митрополїй Белградꙋлꙋй . . . . ахпз (1687).

8) Часловець каре аре ꙟтрꙋ сине слꙋжбеле де ноапте ши де зи скоасе пре рꙋмѫнїе де пре словенїе . . . ꙟ митрополїѧ Бѫлградꙋлꙋи . . . 168 ?

9) Молитѫвникь нѕводит дин словенїе . . . ꙟмитрополїѧ Белградꙋлꙋй . . . ахпи (1689).

10) Ceaslov, Belgrad, 1696?

11) Кѵріакодромїон саꙋ Ѵ҆ѵлїе ꙟвѫцѫтоаре . . . ꙟ Бѫлградь. ꙟ анꙋль ахча (1699).

In Moldova:

12) Карте ромѫнѣскѫ де ꙟвѫцѫтꙋрѫ дꙋминечел. престе ан ши ла празниче ꙟпѫрѫтещи ши ла свѫнци мари . . . тѫлмѫчитѫ ди ꙟ лимба словенıаскѫ пре лимба ромѫнѣскѫ . . . де Варлаам Митрополитꙋль де цара Молдовеи . . .

ꙟ Іаш . . . ахмг (1643. Cazania lui Varlaam).

13) Шапте таине а Бесѣречїи типѫрить . . . ꙟ трѫг ꙟ Іаш . . . ҳрнг (1645).

14) Карте ромѫнѣскѫ де ꙟвѫцѫтѹрѫ дела правилеле ꙟпѫрѫтещи . . . тѫлмѫчитѫ ди ꙟ лимба иленѣскѫ пре лимба ромѫнїаскѫ . . ꙟ Іаш . . . ахмѕ (1646. Pravilele lui Vasile Lupu. A doua ediţie, Botoşani, 1875; a treia ediţie în *Bujoreanu*, Colecţiune de legiuirile Romîniei vechi şi nouă, Bucureşti, t. III, 1885).

15) Ѱалтире а свнтѹлѹй Пророкь Давид . . . пре вершѹрі токмитѫ ꙟ чинч ай . . . де смеритѹл Досоѳей Митрополитѹл де цара Молдовеи . . . в монстырѹ Оунев . . . ҳрпа (1673. Psaltirea în versuri a lui Dosoteiu; Psaltirea lui Dosoteiu. A doua ediţie, a Academiei Romîne, Bucureşti).

16) Ꙗкаѳисть, Unev, 1673.

17) Дѹмнїаска литѹргїе, акмѹ ꙟтѫй типѫритѫ рѹмѫнѣще . . . ꙟ Ꙗшь . . . ҳрпꙁ (1679).

18) Molitvenic de-nţăles acmu tipărit întru blagoslovite zilele măriei sale prealuminatului . . . . Ioan Duca Voevoda, în tiparniţa Sfintei Mitropolii, 1681.

19) Ѱалтирѣ де нцѫлес . . . кѹ послѹшанїа смерении ноастре Досоѳею митрополитѹл . . . ꙟ Ꙗш . . . ҳрпи (1680).

20) Паримїиле престе ань . . . кѹ послѹшанїа смеритѹлѹй Досоѳей Митрополитѹл . . . ꙟн Ꙗш . . . ҳрпи (1680).

21) Пролоацеле тѹтѹрорь сфинцилорь, de pre izvoa-

dele greceşti de smeritul Dosoteiu Mitropolitul, Iaşi, 1683, (Sinaxariul mitropolitului Dosoteiu).

22) Ѫвѫцѫтѹра снта адекѫ сntей ши дѹмнезѫеціїи лѵтѹргїй тѫлкѹире де пе лимба гречаскѫ пе лимба рѹмѫнѧскѫ де Єремїа Какавела даскаль . . . Іаши ѫ типарница домнѧскѫ, 1696.

23) Диванѹль саѹ гѫлчава ѫцелептѹлѹй кѹ лѹма . . . прин . . . алѹй Іѡ. Димитрїе Кѡнстантинь trudă . . . ѫ Іаши, ахчи (1698. Divanul lumei. A doua ediţie, a Academiei Romîne, Bucureşti, 1878).

In Muntenia.

24) Правила . . . дерептѫторю де лѣце, токмѣле сфнцилор Ѫпсли токмите де з сѫбоарѫ . . . ѫ мѫнѫстир. Говора . . . ахм (1640. Pravila cea mică. A doua ediţie, a Academiei romîne, Bucureşti, 1884; a treia ed. în *Bujoreanu*, Col. d. leg. rom. t. III).

25) Єѵглїе ѫвѫцѫтоаре саѹ казанїе престе дѹменечеле анѹлѹи ши ла празниче гпдскь ши ла алци сфнци мари ... Говора, ахмв (1642 Cazania I de la Govora).

26) Cazanie, tipărită la Govora sub Mateiu Basarab (Cazania II de la Govora).

27) Ѫвѫцѫтѹри престе тоате зилеле . . . препѹсе де пре лимбѫ гречаскѫ . . . пре лимбѫ рѹмнѣскѫ в длѫгомполі (Cîmpulung) . . . ахмв (1642).

28) Євглїе ѫвѫцѫтоаре дѹминечелор престе тот анѹл ши ла празниче дѡмнеціи . . монастирѣ Дѣл . . ахмд (1644).

29) Ѫдерептарѣ леціїи лѹ дмнезѫѹ карѣ аре тоатѫ жѹдеката архїерѣскѫ ши ѫпѫрѫтѣскѫ де тоате виниле

превѡцеши ши миренеши . . . ꙟ търговище . . . ҂зрѯ (1652. Pravila cea mare; Pravila lui Mateiu Basarab. A doua ediţie în *Bujoreanu*, Col. d. leg. rom. t. III).

30) Кѣїа ꙟцелеселѹи . . Бѹкѹреши . . аҳои (1678).

31) Свнта ши Дмнезъіаска Лутѹргїе . . . депре изводѹлъ греческъ . . . ꙟ скаѹнѹл митрополїй Бѹкѹрешилор . . . аҳп (1680).

32) Свнта ши Дмнзъіаска Еуангелїе . . . дипре ѡрънделѹіала гречешїй Еугїй . . . ꙟ . . . Бѹкѹрешй . . . аҳпв (1682).

33) Апостолѹл . . . депреѡрънделѹіала греческѹлѹй апс-тѡл . . . ꙟ . . . Бѹкѹреши . . . аҳпг (1683).

34) Библїа декѫ дѹмнезеіаска скриптѹръ але чеи веки ши але чеи ноаѡ лѣџе . . . дѹпре лимба елинѣскѫ . . . ꙟ скаѹнѹл митрополїей Бѹкѹрешилорь . . . аҳпи (1688. Biblia de la Bucureşti).

35) Мъргъритаре, адекъ кѹвинте де мѹлте фѣлюри ачелѹй ꙟнтрѹ сфинци пъринтелѹй нострѹ Іоан аркиепископѹл цариградѹлѹй . . . ꙟ Бѹкѹрешй . . . ҂зрча (1691).

36) Православника мъртѹрисире . . . . дѹпре гречаска . . . Бѹзъѹ . . . ҂зс (1692).

37) Сфнта ши Дмнезъіаска Евангелїе елинѣскъ ши рѹмънѣскъ . . . Bucureşti . , . аҳчѕ (1696).

38) Evanghelie, Sneagov, 1697.

39) Triod, Buzău, 1697.

40) Карте саѹ лѹминъ кѹ дрѣпте довези . . . ꙟ Снѣгов . . . аҳча (1699).

41) Molitvenic, Buzău, 1699.

42) Ꙟвъцътѹри крешинеши . . . акѹма ꙟтѫи скоасе

де пре лимба гречаскъ пре лимбъ ръмънѣскъ ши са тv пърит . . . ӂ анѹль аѱ . . . ӂ Снѣговь (1700).

43) Флоарѣ дарѹрилорь . . . депре гречїе скоасъ пре ръмънїе . . . ши са тvпърит . . ӂ Снѣговь . . . ѯси (1700).

44) Триωдiωн че съ ѯиче трипѣсницъ . . . ӂ сфнта епископїе де ла Бѹѯ. 1700.

45) Minee. Buzău, I ed. 1698, II ed. 1700.

46) Catavasieriu, Bucureşti, 1700.

47) Neamul ţărei Moldovei de unde durează, de *Miron Costin*, în versuri.

48) Versuri pentru prea luminaţii şi slăvit pomeniţii Domni, de *Dosoteiu Mitropolitu l* (Pomelnicul Domnilor Moldovei de Mitropolitul *Dosoteiu*).

49) Каландар че съ кіамъ фωлетѹл нобел де анѹл аχчг: кареле дѹпре лимба фрънчаскъ ӂн ръмънѣскъ саѹ ӂнторсѹ де жѹпънѹл иоан романѹл, 1693 (Muntenia).

50) Прогностиче дѹпре калиндареле фрънчещи скоасе де анѹл аχче. 1695 (Muntenia)

51) Calendar, 1694 (Muntenia, probabil acelaşi autor).

52) Calendar, 1699, (Muntenia, probabil acelaşi autor).

53) Calendar, 1703 (Muntenia, probabil acelaşi autor).

Nr. 38 I a 1—46 se găsesc la Bibliotecele Centrale din Iaşi şi din Bucureşti, la Biblioteca Academiei şi la

particulari. T. Cipariu singur avea Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 43.—Nr. 47 în Psaltirea în versuri a mitropolitului *Dosoteiu.*—Nr. 48 în Molitvenicul şi Paremiariul mitropolitului *Dosoteiu* (Nr. 18 şi 20), precum şi în Letopiseţele ţărei Moldovei de *Mih. Cogălniceanu*, ed. II, t. III, Bucureşti, 1874 p. 526 sqq.—Nr, 49—53 în familia Brîncovanu, Bucureşti (Rev. rom. I, 657).

β) manuscrise.

53 [a]) Verseturile 3—41 din cap. XXVI din Levitic

Pe două foi de pergament în Biblioteca naţională din capitala Serbiei. D-l *Hasdeu* (Cuv. I, 5) îl numeşte cel mai vechiu text biblic în limba romînă şi-l pune la an. 1560; critica gramaticală însă îl arată ca din veac. XVII.

54) Sbornic, scris de *popa Ioan* din satul Sîmpetru (Transilvania) pe la 1620: Alexăndria, Floarea darurilor, Rojdanicul (Col. Tr. 1883 p. 323 sqq. 445 sqq).

55) Cronograf, de *Mihail Moxa*, Oltenia, 1620.

55 [a]) Palia, pe la 1625?

56) Правилѫ алѣсѫ скоасѫ ши токмитѫ ши дентрȣ мȣлте свнте скриптȣри черкатѫ ши гъситѫ, de Eustratie Logofătul (cf. Col Tr. 1882 p. 210 sqq.).

57) Sbornic: Веденіїле маичїй прѣчесте; cîntări bisericeşti; татъл нострȣ кȣ тѫлк; катавасїиле де ла бȣна вестире; повѣсте де пилдъ; житїѧ пъринтелȣи Василіе; fragment de geografia Transilvaniei; veac. XVII.

58) Sbornic: слѹжба свнтелор страсте; громовник; XII visuri ale lui Mamer; молитве; слѹжба ѫгропѫрїи; veac. XVII.

59) Sbornic: fragmente de octoih; Apostolul şi Evanghelia pe unele zile şi sărbători; слѹжба свнтелор страстїи; fragment de leturghie; veac. XVII.

60) Ѫвѫцѫтѹри алѣсе ши токмите пентрѹ петрѣчериле сфнцилор бѫтрѫни ермонаши ши пѹстничи; fragment de apocalips; fragment de virtuţi şi răutăţi; comentarii asupra apocalipsului; veac. XVII.

61) Evangheliile Duminicelor, veac. XVII, Muntenia.

62) Leturghia sîrbească-romînească-grecească, veac. XVII, Muntenia.

63) Sbornic: Rugăciuni pe zilele săptămînei; Istoria lui Achirie; veac. XVII.

64) Sbornic: Apostoli şi evanghelii; пѫѹченїе pe duminicele anului; Pascalia filosofului Damaschin; Invăţături la sărbători; veac. XVII, Transilvania.

65) Sbornic: слѹжба сфнтелорь патеми; cea mai mare parte a Molitvenicului; veac. XVII, Transilvania.

66) Cronograf, veac. XVII, (? *M. Gaster*, Literatura populară romînă, Bucureşti, 1883, p. 574).

67) Cronograf, pe la 1650 (?)

68) Molitvenic, între anii 1650—1675.

69) A lui *Neagoe Voevodul* învăţătură cătră fiul său Teodosie.... cum se cade Domnilor să şadă la masă, 1654.

70) Invăţătura lui *Neagoe Voevod* cătră iubitul său cocon.... cum şi în ce chip vor cinsti pe boiari şi pe slugi, 1654.

71) Invăţătura lui *Neagoe Voevod* cătră fiul său Teodosie Vodă şi cătră alţi Domni cătră toţi, ca să fie milostivi şi odihnitori, 1654.

72) Viaţa şi traiul sfinţiei sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Ţarigradului, care a strălucit în multe spatime şi ispite în Ţarigrad şi î nţara muntenească, scriă de Kyr Gavriil, protul adecă mai marele Svetagorii (Biografia patriarhului Nifon) 1654.

73) Molitvenic, 1679.

73 a) O geografie a Ardealului, între 1660—1680 (?)

74) Dicţionar romînesc-slavonesc, veac. XVII.

75) Dicţionar romînesc-latinesc, scris de un bănăţean (din Lugoş? cf. 28).

76) Glosar slavo-romîn, veac. XVII.

77) Glosar slavo-romîn, veac. XVII.

78) Alte manuscrise, scrise romîneşte în Romînia de la XV (??)—XVII veac.

79) Sbornic, 1692.

80) Triod, scris de *Alexandru Dascalul*, 1694 (?) Transilvania.

81) Пентикостаріонъ, scris de *Alexandru Dascalul*, 1694, Transilvania.

82) Cronograf, pe la 1695 (?).

83) A luj szvent David kraj si prorokul o szutye si csincs dzecs de soltari, cari au szkrisz cu menile lui *Viski Janos* en Boldogfalva, 1697 (cf. 28).

$_{84}$) Psaltirea, în versuri, de *Teodor Corbea* pe la 1700, Transivania.

Nr. 38 a $_{53}{}^{a}$ s'a publicat în Cuv. I, p. 5 sqq.— Nr. $_{54}$ este al D-lui Şt. Neagoe, profesor în Bîrlad.— Nr. $_{55}$ publicat în Cuv. I.—Nr. $_{56}$, $_{57}$, $_{58}$, $_{59}$, $_{60}$, $_{61}$, $_{62}$, $_{63}$, $_{64}$, $_{65}$, $_{84}$, în biblioteca lui *T. Cipariu*.—Nr. $_{67}$ în Biblioteca Centrală Bucureşti.—Nr. $_{68}$ în Biblioteca Academiei romîne.—Nr. $_{69}$, $_{70}$, $_{71}$, $_{72}$ într'un sbornic de la 1654 din Biblioteca Centrală Bucureşti; s'au tipărit în Invăţăturile D-lui *Neagoe Başarab* către fiul său Teodosie, Bucureşti, 1843 şi în *Hasd.*, Arh. ist. I II 111 sqq. 120 sqq. Părerea obicinuită este că însuşi *Neagoe Vodă* le-ar fi scris. Intr'un asemene caz ms. de la 1654 ar fi numai o copie în limba veacului XVII după originalul perdut de la începutul veacului al XVI. Critica istorică singură ar pute hotărî dacă se pot atribui, Invăţăturile şi Biografia lui Nifon, lui *Neagoe Basarab*, ori ba.—Nr. $_{73}$ al D-lui *Gaster*.—Nr. $_{73}{}^{a}$ la biblioteca centrală din Bucureşti, după *Gaster*, Crestomatia, citat de *V. A. Ureche* în Ist. lit. rom. p. 150.—Nr. $_{74}$ al D-lui *D. Sturza*; s'a tipărit în parte în Cuv. I, 259 sqq.—Nr. $_{76}$, $_{77}$, $_{78}$, în Biblioteca Imperială din Petersburg, în Biblioteca Universităţei, Biblioteca Sinodală, bibliotecele contelui Uvarof şi a D-lui Gludov din Moscva. După *Gr. Tocilescu*, în An. Ac. Rom. ser. II, t. XI, secţ. I p. 71 sqq.— Nr. $_{79}$ al D-lui *M. Eminescu*.—Nr. $_{80}$ şi $_{81}$ în biblioteca bisericei S-lui Neculaiu din Braşov.—Nr. $_{82}$ în Biblioteca Hohenzollern din Siegmaringen.

b) Acte publice.

α) tipărite.

Scutire de bir, de la *Şerban Cantacuzin* (Tr. Nr. $_{27}$ din 29 Iuniu 1869).

β) ms.

Publicate exact.

1) Act de scutire de la Banul Craiovei, 1600.

Publ. în Col. Tr. 1883 p. 235.

2) Testament, 1600.

3) Zapis de vînzare, 1600.

4—8) Cinci hrisoave de la *Simeon Vodă Moghilă*, 1601—1602.

9) Zapis de zălog, 1603.

10) Zapis de vînzare, 1604.

11) Zapis de vînzare, 1605—1608.

12) O mărturie, 1606.

13) Notiță de cumpărătoare, 1606.

14) O delimitație, 1608.

15) Notiță de cumpărături, 1608.

16) O scrisoare de fimee, 1609.

17) Poruncă domnească, 1621.

18) Zapis de vînzare, 1636.

Nr. 1—18 s'au publicat în Cuv. I, 92—229.

19) Hrisov de la *Leon Vodă*, 1631.

20) Hrisov de la *Mihaiu Bravul*.

Nr. 19, 20 în Arh. p. fil. 1868, p. 19 și 20.

21—134) 114 acte publice moldovinești și muntenești din veac. XVII.

In Arh. ist. I, 1, 8—140, III, 214—266.

135) O foaie de zestre din 1669.
136) Act de danie, 1622.
137) Hrisov, 1623.
138) Mărturie, 1629.
139) Hrisov, 1636.

Nr 135—139 în Rev. Toc. I, 337; IV, 708, 711, 712, 713.

140) Poveste mai aleasă Cristeştilor, de *Miron Costin* (Insemnare de părţile din moşia Cristeştilor cîte erau ale lui *Miron Costin*).

In *V. A. Ureche*, Miron Costin, Opere complecte, t. I, Bucureşti, 1886, p. 797.

141) Notiţe autobiografice scrise cu propria mînă, a lui *Constantin Brîncoveanul*, în Calendarele de sub 38 a 49, 50, 51, 52, 53.

In Rev. rom. I, 663 sqq.

142) Condica de rînduiala visteriei de la Ianuar 1 an. 1694 până la Decembre 31 an. 1703.

Arhiva statului, Bucureşti.

Publicate neexact.
Diverse acte publice în:

Magazin istoric pentru Dacia sub redacţia lui *A. Treb. Laurian* şi *N. Bălcescu*, 5 to-

muri, Bucureşti, 1845—1848; Uricariul de *T. Codrescu*, 6 vol., Iaşi, 1851—1887; Foaea de istorie romînă sub redacţia lui *B. P. Hasdeu*, Iaşi, anul unirei 1; Romania, revistă ebdomadară sub redacţia lui *B. P. Hasdeu*, Iaşi, 1859; Foiţa de istorie şi literatură sub redacţia lui *B. P. Hasdeu*, Iaşi, 1860; *Pap. Il.* Tez. d. mon. ist. I; *Ep. Melhisedec*, Cron. Huş.; acelaşi, Cronica Romanului şi a episcopiei cu asemenea numire, Bucureşti, 1874; acelaşi, Not. ist. ş. arh.; Col. Tr. 1876; *V. A. Ureche*, Mir. Cost. Op. compl. I; An. Ac. Rom. ser. II, t. VIII, secţ. II, p. 248 sqq.

c. Inscripţii.

1) Pe mormîntul lui *Mihaiu Viteazul*, încep. sec. XVII, Măn. Dealul.

Pap. Il. Tez. de. mon. ist. I, 394.

2) Pe mormîntul lui Stroea Buzescul, 1602.

Col. Tr. 1873, p. 207.

3) Pe mormîntul călugăriţei Teofana, mama lui *Mihaiu Viteazul*, 1606, Măn. Cozia.

Pap. Il., Tez. d. mon. ist. I, 295.

4) Pe legătura unei Evanghelii, biserica Dancul, Iaşi, 1642.

Ep. Melh. Not. ist. şi arh. p. 258.

5) Pe o cruce, măn. Bistrița Olt., 1642.

Gr. Tocilescu, Raporturi asupra cîtorva mănăstiri, biserici și schituri din țară, în An. Ac. Rom. ser. II, t. VIII, secț. II, p. 194.

6) Pe o candelă, 1642, Măn. Tismana.

Gr. Tocil., ibid. p. 218.

7) Pe o cristelniță, 1647, Măn. Tismana.

Gr. Tocilescu, ibid. p. 220.

8) Pe un mormînt, 1649, Măn. Bistrița Olt.

Gr. Tocil, ibid., p. 206.

9) Pe o candelă, 1650, Măn. Tismana.

Gr. Tocil., ibid. p. 214.

10) Pe un sfeșnic, 1653, Măn. Tismana.

Gr. Tocil., ibid. p. 214.

11) Pe o cățue, 1655, Măn. Tismana.

Gr. Tocil., ibid., p. 219.

12) Pe o cruce, 1669, Măn. Bistrița Olt.

Gr. Tocil., ibid., p. 204.

13) Pe o căţue, 1670, Măn. Bistriţa Olt.

Gr. Tocil., ibid., p. 203.

14) Pe un chivot, 1671, Măn. Tismana.

Gr, *Tocil.*, ibid., p. 211, 212.

14 a) Pe un sicriu, 1671, Măn. Tismana.

Gr. Tocil. ibid., p. 212.

15) Pe un mormînt, Măn. Răducan, 1672.

Ep. Melhisedec, Not. ist. şi arh. p. 127.

16) Pe o cruce, 1678, Măn. Bistriţa Olt.

Gr. Tocil.. Raport. as. cît Măn., p. 194.

17) Pe un epitaf, 1681, Măn. Tismana.

Gr. Tocil., ibid., p. 211.

18) Pe biserica Sf. Ioan Gură de aur din Beilic, Iaşi, 1683.

Ep. Melh. Not. ist. şi arh. p. 258.

19) Pe o cadelniţă, 1683, Măn. Tismana.

Gr. Tocil., Raport. as. cît. Măn. p. 221

20) Inscripţie din an. 1684 pe ferecătura Evan-

gheliei de la 1682 unde se găsesc însemnările lui *Brîncoveanul* de sub Nr. următor.

Rev. Rom. I, 662.

21) Trei însemnări din an. 1685 ale lui *Constantin Brîncoveanul* pe un exemplar al Evangheliei de la Bucureşti din 1682. La Măn. Dintr'un lemn.

Rev. Rom. I, 662.

22) Pe o anaforniţă, 1685, Măn. Bistriţa Olt.

Gr. Tocil. Raport. as. cît. Măn. p. 196.

23) Pe un disc, 1685, Măn. Bistriţa Olt.

Gr. Tocil., ibid. p. 203.

24) Pe ripide, 1685, Măn. Bistriţa Olt.

Gr. Tocil., ibid. p. 195.

25) Pe o cadelniţă, 1686, Măn. Tismana.

Gr. Tocil, ibid., p. 221.

26) Pe două sfeşnice, 1686, Măn. Bistriţa Olt.

Gr. Tocil., ibid., p. 195.

27) Pe ripide, 1689, Măn. Tismana.

Gr. Tocil., ibid., p. 214.

28) Pe un mormînt, în versuri, 1692, Măn. Bogdana.

Ep. Melh., Not. ist. și arh. p. 120.

29) Inscripții pe biserica de la Măn. Horezu, pe portretele și icoanele din aceeași biserică, din anii 1692 sqq.

Gr. Tocil. Raport. as. cît Măn. p. 177 sqq., 180 sqq.

30) Pe ferecătura unui Tetravanghel, 1693, Măn. Bistrița Olt.

Gr. Tocil., ibid., p. 197.

31) Inscripție a lui *Neculaiu Costin* pe o Evanghelie de la biserica Sf. Ioan, Iași (strada Primăriei), 1694.

V. A. U., Mir. Cost., Op. Compl. 223.

32) Pe o fîntînă, Măn. Bistrița Olt.

Gr. Tocil., Raport. as. cît. Măn. p. 207.

33) Pe o copie pentru luat anafora, Măn. Bistrița Olt, sfîrșîtul sec. XVII.

Gr. Tocil., ibid., p. 204.

II. In copii din veac. XVIII. Ms. istorice şi retorice*).

1) Cronica lui *Ureche* (Domnii ţărei Moldovei şi viaţa lor, de la 6807 sau 6821 sau 6867 [1299, 1313, 1359]—1594).

13 ms. existente+2 transilvănene care nu se mai găsesc.—9 din aceste ms. sînt ale D-lui Mihail Cogălniceanu (astăzi la muzeul din Bucureşti?); 3 sînt la Oradea Mare, biblioteca seminarului, şi 1 a servit la tipărirea decătră Ioanide a cărţei Istoria Moldo-Romîniei, Bucureşti, 1858. Cele 2 care nu mai există au servit lui *Engel*, Geschichte der Moldau und Walachei, Halle, 1801. Ms. D-lui *Cogălniceanu* sînt din anii 1650 (?), 1711, 1716, 1777, 1835.

Cronica lui *Ureche* s'a publicat de D. *M. Cogălniceanu* în Letop. ed. I şi II t. I şi în *Em. Picot*, Chronique de Moldavie depuis le milieu du quatorzième siècle jusqu'à l'an 1594; texte roumain en caractères slaves avec traduction française, Paris, 1878—1883.

Foarte multe variante.

2) Operele lui *Miron Costin* (a[1]) Carte pentru descălecatul dintîiu al Moldovei; b[1]) Letopiseţul ţărei Moldovei de la 1594—1662; c[1]) De lucrurile ţărei ungureşti şi cum au cuprins Turcii ţara ungurească; d[1]) Viaţa lumei (poezie lirico-didactică); e[1]) Stihuri înpotriva zavistiei (satiră); f[1] Epigramă cătră Mitropolitul Dosoteiu (asupra trebuinţei de a se îmbogăţi omul în

---

*) Subliniem cărţile cu titlul exact.

credință, iar nu în bani); g[1]) Ințălesul stihurilor cum trebue să se citească (Invățătură asupra chipului în care trebuesc cetite versurile din Viața lumei; însoțește ca întroducere această mică poezie); h[1]) Epitaf la mormîntul unui fiu al lui Solomon Bîrlădeanul).

35 ms. din anii 1696(?), 1710, 1713, 1726, 1740, 1743, 1746, 1753, 1765, 1766, 1770, 1775, 1781, 1782, 1784, 1785, 1805, la Biblioteca Academiei Romîne, Muzeul București, Biblioteca Centrală Iași, Oradea Mare biblioteca Seminariului, particulari.

Nr. a[1], b[1] c[1] în *Cogăl.* Letop. ed. I și II, t. I (c[1] s'a atribuit de *Cogălniceanu* lui *Neculaiu Costin*).—Nr. a[1], b[1] în *V. A. U.* Mir. Cost. Op. compl.—Nr. d[1], e[1] în Conv. Lit. Aprilie 1886 și în *V. A. Ureche*, Schițe de istoria literaturei romîne, București, 1885, p. 125 sqq.—Nr. f[1], g[1] în *V. A. U.* Ist. Lit. 127 și 120 nota.—Nr. h[1] inedit.

3) Operele lui *Neculaiu Costin* (a[1]) Carte pentru descălecatul dintîiu al Moldovei; b[1]) Istoria Domnilor Moldovei de la Despot Vodă până la Ieremia Vodă Moghilă inclus. (1561—1601); c[1]) O sumă de adause la cronica lui Ureche și a tatălui său, Miron Costin, pe care le-a compilat, anume: Despre Ludovic, craiu unguresc și leșesc—Pentru cnejiea Litvei, cum s'au unit cu crăia leșască—Despre Vasilie, cneazul Moscului—Pentru Crijați, ce neam au fost—Pe ce vreme sau arătat acești Crijaci neprietini Leșilor și cînd le-a trimes ajutor Alexandru voevod—Războiul lui Vladislav, craiul ungu-

resc şi leşesc, ce a avut cu Sultan Murat la Varna—Războiullui Ştefan Vodă cu Albreht craiul leşesc—Despre obiceiele Leşilor cînd fac craiu nou; d[1]) Istoria Moldovei în timpul domniei dintîiu a lui Neculaiu Mavrocordat, a lui *Dimitrie Cantemir* pănă la a doua domnie a lui N. Mavrocordat esclus. (1709—1711); e[1]) Ceasornicul domnilor (carte de filosofie morală); f[1]) Tracturile prin care s'au închinat ţara de cătră Bogdan Voevod domn al Moldovei).

Ms. la bibliotecele centrale din Iaşi şi Bucureşti, la biblioteca Academiei romîne, la D-l *Cogălniceanu* (astăzi la Muzeul din Bucureşti?), şi la alţi particulari.
Nr. a[1], b[1], c[1], d[1] in *Cogăl.* Letop. ed. I şi II, t. I şi II.—Nr. e[1] este inedit; un exemplar la biblioteca centrală Iaşi. Un fragment s'a publicat în *M. Gaster* Literatura populară romînă, Bucureşti, 1883 p. 559 sqq.—Nr. f[1] în *Cogăl.* Letop. ed. II t. III şi în *M. Cogălniceanu*, Arhiva romînească, Iaşi 1845, t. II, p. 347. sqq.

4) Cronica lui *Vasile Dămian* şi *Tudosie Dubău* (Istoria Moldovei de la Dabija Vodă pănă la întîia domnie a lui N. Mavrocordat, 1662—1709).

In *Cogăl.* Letop. ed. I şi II, t. II p. 1 sqq. Numai în compilaţia lui *Neculaiu Costin.*

5) Cronica lui *Ioan Neculcea* (Letopiseţul ţărei Moldovei de la Dabija V. V. pănă la Ioan Mavrocordat V. V., 1662—1743, precedat de O sa-

mă de cuvinte ce nu se află în letopisețele Costineștilor).

In *Cogăl.* ed. I și II, t. II.

6) Cronica lui *Radu Greceanu* (Istoria Munteniei de la 1689—1700)

In Mag. ist. t. II

7) Cronica lui *Constantin Căpitanul* (Istoriile domnilor țărei romînești de la descălecatul întîiu—1688). Cuprinde istoria Romînilor din toată Dacia. Constantin Căpitanul este numele copietorului tîrziu, de la 1796, al acestei cronice.

Ib. I, II.

8) Cronică anonimă (Istoria Moldovei de la 1352—1552).

După o traducere leșască ms. a acestei cronice a tradus'o din nou în romînește D-l *Hasdeu* sub numele de Cronica cea mai veche a Moldovei sau Cronica putneană și a tipărit-o în Arh. ist. III, 5 sqq.

9) Cronică anonimă (Istoria țărei romînești decînd au descălecat Romînii: partea de la început până la Grigore Ghica, 1660, este compilată în cronica lui *Constantin Căpitanul*; iar domniile lui Radu cel mare, Mihnea, Vlad și *Neagoe Vodă* nu sînt

altceva decít aşa numita Biografia patriarhului Nifon 38 a (72). Merge pănă la anul 1688.

In Mag. ist. IV, V.

10) Cronică anonimă (Un fragment dintr'o istorie pe scurt despre înçeputul Romînilor. De la colonizarea Daciei pănă la Atila).

In *G. Ioanide*, Istoria ţărei romîneşti, vechiu ms. aflat în oraşul Chişinău de ierodiaconul Daniil, Bucureşti, 1859; *M. Cogăl.* Letop. ed. II, t. I.

11) Compilaţia cronicei lui *Ureche* de *Eustratiu Logofătul.*

12) Compilaţia cronicei lui *Ureche* de Simeon Dascalul.

13) Compilaţia cronicei lui *Ureche* de Mihail Călugărul.

14) Compilaţia Nr. 1, 2, de la Scrieri perdute din veac. XVI (33) de *Ureche.*

15) Compilaţia cronicei lui *Ureche* de *Miron Costin.*

16) Compilaţia cronicelor lui *Ureche*, *Miron Costin*, *Dămian*, *Tudosie Dubău*, de *N. Costin.*

17) Compilaţia cronicelor lui *Ureche* şi *Miron Costin*, de *Ioan Neculcea.*

18) Compilaţia anonimă a cronicei anonime de sub 38 II 9.

$_{19}$) Compilaţia anonimă a compilaţiei lui *Neculaiu Costin* (38 II $_{16}$) şi a cronicei lui *Radu Grĕcĕanu*, (38 II $_{6}$).

$_{20}$) Compilaţia anonimă din cronica anonimă 38 II $_{9}$ şi din cronica lui *Radu Greceanu* (38 II $_{6}$) pănă la an. 1696.

$_{21}$) Viaţa şi petrecerea a celor dintru sfinţi cuvioşi părinţii noştri, Varlaam şi Ioasaf, Indianilor, de *Udrişte Năsturel*, pe la 1648.

Nr. 38 II $_{11}$, $_{12}$, $_{13}$, $_{14}$, $_{15}$, $_{16}$, $_{17}$, în *Cogăl.* Letop. ed. I şi II, unde se găsesc grupate de o parte adausele compilatorilor.—Nr. $_{18}$ formează baza cronicei de sub Nr. $_{7}$, numită a lui *Constantin Căpitanul.*—Nr. $_{19}$ în Trompeta Carpaţilor, ziar, Bucureşti, 1871, sub numele de Cronica inedită a lui *Ştefan Logofătul.*—Nr. $_{20}$ se găseşte în traducere nemţească sub titlul Historie von der ersten Hereinkunft der Römer und dem von ihnen nachmals aufgerichteten walachischen Reiche, welche anno 1727 d. 5 September aus eines Anonymi ms. valachico zur Nachricht von uns in die deutsche Sprache übersetzt angefangen worden, într'un ms. corectat de mîna lui *Iohann Filstich* din Biblioteca Gimnaziului evangelic din Braşov.—Nr. $_{21}$ în o copie de la 1814 a D-lui M. Eminescu.

III. Scrieri perdute.

$_{1}$) Cronografia de la Verşeţ (Banat) ms. („vorbia cu de amăruntul despre întemeiarea Banatului Craiovei şi cele dintîiu timpuri ale întemeierei principatelor“).

$_{2}$) Cronografia Iàncului Vodă Huniade, ms. (acelaşi cuprins ca şi în Cronografia de la Verşeţ).

3) Răspunsuri la Catehismul calvinesc (38 I a 4), Suceava, 1645, de *Varlaam Mitropolitul* Moldovei. Tipăr.

4) Catehismu catolic, Tîrnavia din Ungaria, an. 1696.

Nr. 1, 2, sînt mărturisite de *Naum Clococeanul* (43 II a 9) şi apoi, după *Naum Clococeanul*, de *N. Bălcescu* în Mag. ist. I, 10.— Asupra Nr. 3 mărturiseşte prefaţa Catehismului calvinesc ed. II şi *Şincai*, Cronica Romînilor, III, 45.—Asupra Nr. 4, mărturiseşte *N. Nilles*, în Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani, Oeniponte (Innsbruck), 1885, t. I p. 372

B.

Fenomene limbistice proprii limbei romîneşti din veac. XVI şi XVII.

39. Limba romînească din veac. XVI şi XVII se caracterizează prin următoarele fenomene.

a) Fonologice.

α) Diftongii ea şi ia accentuaţi, cînd în silaba următoare este un sunet palatal, nu se prefăcuse încă

în e , i e, ca astăzi, ci se pronunţau ca è, iè deschis (ca *a* din franţ. madame pronunţat după jargonul parizian).

Aceasta se probează în modul următor.

Sînt în limba romînească doi diftongi, cu greu de deosebit în pronunţare unul de altul, e a şi i a, şi aceşti diftongi au origini de mai multe feliuri, dintre care mai însemnate sînt: 1) Imprumutaţi cu cuvinte slavoneşti, turceşti, greceşti, etc.: mreajă=sl. mrѣja, treabă=sl. trѣba, toiag=sl. toıагŭ, ştiac=turc. chaiak, aiazmă=gr. 'αγιάσμα, etc.; 2) proveniţi prin contopirea într'o silabă a vocalelor constitutive: mea=lat. mea, rea=lat. rea, meseriiaş=meserie + -aş, unchiaş=unchiu + -aş; 3) prin diftongarea lui e, i e, accentuaţi, din toate prototipele latine şi din unele străine, cînd în silaba următoare este ă sau e: fereastă=fenestra, teacă =theca, piatră=* pietra=pĕtra, iarbă=* hierba= hĕrba, * beseareca *)=baseleca (*Schuch.* Vok. II, 16), flare=* fĕle, etc.; 4) prin epenteza lui *e* şi *i* în. de *a*: catapiteazmă=sl. catapetazma, ghiaţă=glacies.

*) Cum că a fost diftong în beseareca la Romînii din Dacia în. de veac. XVI, precum şi în toate cuvintele analoage unde a fost *e* acc. urmat de *e,* se probează prin prezenţa încă a diftongului în dialectul macedonean (cf. 18 obs.) şi prin transformarea, în limba veac. XVI şi XVII, în *è* deschis —adecă în sunetul pe care-l avea în adevăr .besѣrecă în veac. XVI—a diftongului e a din cuvintele străine împrumutate, care au avut acest diftong de la baştină.

Diftongii ea, ia, împrumutați sau dezvoltați în limba noastră în mod propriu, s'au prefăcut astăzi la Romînii din Dacia în *e* și ie în pozițiile acele în care sînt urmați în silaba următoare de *e*, *i* sau consonantă înmuiată: mreje, trebi, toiege, rele, fereste, tece, pietre, biserecă, fiere, catapitezme, uncheș (*ș* în limba moldovinească veche era muiat), etc.; în limba veac. XVI și XVII însă semnele ѧ, ѣ, ꙗ serveau pentru exprimarea lor în mod indiferent dacă în silaba următoare era sunet palatal ori ba, și anume ѧ, ѣ serveau pentru ea și ꙗ pentru ia (cf. 25 obs.): pꙗtră și pꙗtre, lѣgă și lѣge, etc. Și faptul cum că aceleași semne serveau în limba veac. XVI, XVII pentru exprimarea pomeniților diftongi și cînd erau în poziția—*e* (ne servim de această formulă, pentru a scurta vorba) și cînd erau în poziția—*ă* ar proba că pe atunci ei, în prima poziție, nu se schimbase în *e* ca astăzi, ci aveau exact aceeași pronunțare ca în a doua poziție.

Cu toate aceste, considerații altele ne fac să conchidem că chiar în veac. XVI și XVII era deosebire de pronunțare dupăcum diftongii ea și ia erau sau nu urmați în silaba următoare de sunet palatal. Anume: 1) Mitropolitul *Dosoteiu* în Psaltirea în versuri, Psaltirea de înțăles, Leturghia romîno-slavonească, face deosebire în întrebuințarea caracterelor ѧ, ѣ, ꙗ pentru ia și ea, dupăcum diftongii sînt în poziția—*ă* sau în—*e*, întrebuințează adecă semnul ѧ pentru a reprezenta pe ea și ia din poziția a doua, iar

semnele ѣ și ꙗ pentru a reprezenta pe ea și ia din poziția întîia (cf. 25 obs.); 2) același mitropolit în Psaltirea în versuri face să rimeze diftongii ea și ia cu *a* numai cînd sînt în poziția—*ă*: sîꙗlă cu năvală, însă niciodată vѧde, de pildă, cu cade; 3) *e* și *i* din diftongii ea și ia, dacă sînt precedați de africatele totdeauna înmuiate č, ǧ, perd vocala inițială, astfel încît pronunțarea lui čea, čia, ǧea, ǧia devine identică cu pronunțarea ča, ǧa, ceea ce este o necesitate fisiologică în toate limbile unde există diftongi ea, ia precedați de africate înmuiate č, ǧ: ei bine, scriitorii romîni din sec. XVI și XVII, care au constatat și ei acest lucru, scriu tot atît de des чарѫ ca și чѣră, pe cuvîntul џѧне însă, unde diftongul este urmat în silaba următoare de sunet palatal, nu-l scriu niciodată altfel decît џѧне sau џѣне sau џꙗне, cu caracterul adecă care exprimă diftongul, niciodată nu-l scriu cu а, џане de pildă, ceea ce ar fi făcut de sigur dacă caracterele ѧ, ori ѣ ori ꙗ ar fi exprimat în cuvîntul џѧне un sunet exact analog cu cel exprimat de ѣ în cuvîntul чѣră; 4) pe de altă parte în actele publice adeseori și în cărțile scrise cu litere latine totdeauna diftongii ea și ia din poziția—*e* se găsesc scriși cu ɛ (*e*): besɛrecii, acɛle,— ledzce, ensilege (*V. Piluzio*), —Medelniczeri, Codreni, etc (*D. Cantemir*, Descriptio Moldaviae); 5) apoi mitropolitul *Dosoteiu* în Psal-

tirea în versuri face să rimeze pe ѫ (=ea, ia—*e*) cu є: primєjde cu nedѫjde (foarte des).

Fiind astfel semne, pe de o parte că diftongii ea, ia urmaţi de sunet palatal se pronunţau în adevăr ca diftongi, că nu se prefăcuse încă în *e*, ie ca astăzi; iar pe de alta că aveau în poziţia—*e* o pronunţare deosebită de acea din poziţia—*ă*, şi anume o pronunţare care bătea spre *e*; sîntem împinşi să hotărîm ceea-ce am spus în fruntea paragrafului, anume că pomeniţii diftongi cînd erau urmaţi de *e*, *i* sau consonantă înmuiată nu se prefăcuse încă în *e*, ie, ca astăzi, dar nici nu se pronunţau curat ca diftongi, ea, ia, ci aveau o valoare intermediară, o valoare de altfel pe care şi astăzi o au la Rominii din Ungaria, Transilvania şi vestul Moldovei (*Tiktin.* Stud. 79 sqq).

β) *e* şi *o* neaccentuaţi din prototipele latineşti nu se schimbase aşa de des în *i* şi *u* ca astăzi: арџентиме, 30, fila 28 verso; 3, ps. LXVII, 14;—астѣмене, 3, ps. LIV, 14; 27, f. 22; 29, p. 13; 30, f. 14 recto, f. 44 v., f. 56 r.; 34, Deut. XXXIII, 29; etc.;—дȣменекъ, 12 totdeauna; 13, p. 106 bis, etc.;—гриндене, Ps. ps. XVII, 13; Bibl. Or. Ex. X, 5; 30, f. 91 v.;—марџене, 3, ps. LX, 3; 25, p. 338; 34, Mat. XXIX, 34; etc.—дѡмнезеȣ, Bibl. Or. Gen. I, 1; 12, f. 4, v.;—непотинцѫ, Caz. II, Dum. V dup. Rusal.; 2, Luc. XIII, 11, Fapt. XXVIII, 9, către Rom. VIII, 3;—ромънѣскѫ, 12, în titlu, pref. Vas. Lup., pref. Mitr.; 13, în titlu; etc., etc.

γ) *e* acc. precedat de labială şi urmat de *n* nu se prefăcuse ca astăzi în *i*: бене, Caz. I. Dum. XV dup. an. nou; Bibl. Or. Ex. XXXIV, 7; 31, Tob. III, 12;—мене, Ps. ps. XVII, 51, ps. XXXVII, 1; 12, f. 6 r. v, şi pretutindenea; 13, p. 35, 39, etc.;—бене, Tetr. Tr. Marc. Nr. 7; 3, ps. XX, 13; 12, f. 47 v.;—бене (verb), 49, f. 82 v.;—фіербенте, фіербентѣлъ, 19, f. 91 r.; 3, ps. VII, 14; 31, Deut. XXVIII, 22;--менте, Ps. ps. XXXI, 11, ps. XXXVII, 5; 4, Dum. curv. de la Luca, Nr. 79; 12, f. 10 v., f. 12 r.; 13, p. 78, 108, etc.; 25, p. 435, etc., etc.;—şi tot asemene аменте, кȣвинте, ꙟбръкъмин-те, ꙟкълцъменте, цȣрѫменте, морминте, рȣгъменте, вешменте, etc.

Sînt însă şi exemple de e în asemene poziţie prafăcut în i.

δ) *a* din radicalul substantivelor de declinarea I şi III cîte au la plural terminaţia *i* nu se prefăcuse în *ă*: parţi, carţi, etc.

ε) La pronumele scurtate de dativ p. I, II, III singulare şi de acuz. p. III singulară şi plurală, îmi, îţi, îşi, îi, îl, îi lipsea *î* de la început: лȣ ꙟтребарѫ, 25, p. 414; и асте фию, 24, f. 95 v.; и вѡрь дезгропа, ib. f. 103 r.; и требȣаще, ib. f. 114 v.; etc., etc..

b. Morfologice.

α) Era o rămăşiţă din a patra declinare latinească

în cuvîntul m î n u sing., m î n u plur., foarte des întrebuințat: Bibl. Or. XXVII, 22; $_{12}$, f. 104 v.; $_{59}$, страсш. f. 26 r.; etc., etc.

β) Articolul de gen.-dat. sing. fem. -ei nu se contrăgea în limba veac. XVI, XVII cu tĕrminația -*e* (= -*ă*, cf. 35 b. obs.) a substantivelor de declinarea I ori cu terminația -*i* (=-*e*) a substantivelor de declinarea III: caseei, parției, etc. Pretutindenea.

γ) Numeralele ordinale la plural nu schimbau numai articolul de la început ci și pe cel de la sfîrșit: astăzi, sing. al treile, a treia, plur. ai treile, cele de al treile; veac. XVI și XVII însă, al treile, a treia, plur. ai treii, ?: аи дои вери премари саѹ аи треи де се вор аместека, $_{25}$, f. 17, v. bis;—аи треии вери премари, ib. f. 80 v.;—аи треи вери сѫнтѹши, ib. f.133 v.; etc.

δ) Articolul final de la numeralele ordinale, invariabil astăzi după cazuri, varia la genitiv și dativ plur., așa încît, în vreme ce astăzi genitivul la acest pronume se face cu prepoziția de, în veac. XVI și XVII se făcea, la plural, cu sufixul obicinuit declinației pronominale -or: аи доилорѹми вери, $_{25}$. f. 135, r. Rar.

ε) In locul formelor de analogie de astăzi ale verbului s î n t p. I, II plur. prez. indic. sîntem, sînteți, erau formele sem (=simus), seți (=sitis), set (?): семь, Ps. ps. CII, 14; Caz. I, Dum. V din post.; Caz. II, Dum. V din post, Dum. XI dup. Rusal.; Bibl. Or. Fac. XXXVIII, 23, XLIV, 16; $_{2}$, a doua corint. IV, 9;—сеци,

Ps. ps. LXXV, 12, CXXXVIII, 20; Caz. I. Joia înălț., Dum. II dup. anul nou; Caz. II, Dum. XVII dup. Rusal., Dum. XXVIII dup. Rusal.; Bibl. Or. Fac. XLII, 14, 34, Ex. XXXIII, 5;— семь, Bibl. Or. Fac. XXIX, 4, Ex. V, 17.

ζ) Verbul am făcea p. I. s. pr. conj. анкь, Tetr. Tr. Mat. Nr. 79; Caz. II, Dum. XII dup. Rusal.; $_2$, Mat. XIX, 16, Fapt. XXVIII, 16, Rom. I, 13; $_{12}$, f. 116 r.; $_{34}$, p. 764, 855; $_{25}$, f. 119 v.; $_8$, f. 179 v.; $_{10}$, f. 214 v.; etc.; și participiul prezent анкѫндь (rar), Tetr. Tr. Mat. Nr. 2. Iar auxiliarul aș avea a III pers. аре și арѫ, $_2$, XXIV, 23, 24; $_8$, ps. LII, 5, ps. CXXV, 1; $_5$, f. 17 r., f. 129 v.; Bibl. Or. Fac. XLIV, 22; etc.

η) Nu se făcea deosebire între formele auxiliarului voiu și între formele verbului voiesc, și pe de altă parte nu erau pentru acest verb forme atît de numeroase ca astăzi. Pentru prez. și imperf. indic. se întrebuințau numai următoarele: voiu, veri, va, vom și vrem, veți și vreți, vor; vrea (vezi mai jos), vreai, vrea, vream, vreați, vrea.

ϑ) Intîia persoană sing. imperf. nu era terminată în *m*, ci în locul formei de analogie de astăzi lăudam, tăceam, auzeam se găsea forma lăuda (=laudabam), tăcea, auzea. Pretutindenea.

ι) Intîia persoană sing. perf. indic. conjug. I avea terminația -ai, nu analogica -ăi de astăzi: lăudai, mîncai, etc.; și tot asemene a doua pers. sing. de la

acelaşi timp suna -a şi, nu -ă şi, cum sună astăzi după analogia pers. III sing.: lăudaşi, mîncaşi, etc.

κ) Din conjugarea forte*) a perfectului indic. mai avem astăzi o singură rămăşiţă în pers. I singul., I, II, III plur. de la perfectele în -sei: zíse, zíserăm, zíserăţi, zíseră. In veac. XVI şi XVII însă se mai conjugau forte încă trei perfecte (în -i): дед şi дедю, дедеши, дѣде, дѣдем, дѣдет, дѣдерꙋ; фечи şi фечю, фечеши, фѣче, фѣчем, фѣчет, фѣчерꙋ; vini, vinéşi, вине, vinem, винет, винерѫ; poate că şi steti, steteşi, stѣte, stѣtem, stѣtet, stѣteră, care nu este probat încă. Pretutindene.

λ) Persoana întîia sing. de la perfectul în -sei (=lat. -si n'avea accentul pe ultima şi nici terminaţia analogică de astăzi -sei, ci era terminată în -şi sau -şiu neacc.: aléşi, aprínşi, cerúşi, etc. Pretutindene.

μ) Persoanele I şi II plur. perf. indic. nu erau, ca astăzi, cu forme analogice, date după persoana III plur., ci păstrau formele latineşti: lăudăm (=laudavi-

---

*) Conjugare forte a perfectului se numeşte aceea la care accentul cade pe radical, iar conjugare slabă a aceluiaşi timp se numeşte acea la care accentul cade pe terminaţie. In limba latină conjugarea forte era bine reprezentată prin perfectele în -şi, -i şi -ui, alături cu conjugarea slabă din perfectele în -vi (-ávi, -évi, -ívi). Din cele 6 forme de perfect latineşti noi Romînii am moştenit 5, -avi, -ivi -ui, -şi, -i, iar pe cele forte le-am prefăcut cu vremea prin analogie în slabe, ori li-am strămutat accentul pe terminaţie, procedînd de altfel în această privinţă mînă în mînă cu toate limbile romanice

mus), lăudat (=laudavistis?): auzím, auzít; tăcúm, tăcút; dúsem, dúset. Pretutindenea.

ν) Persoanele I şi II plur. pluscaperfect. nu erau, ca astăzi, cu forme de analogie date după persoanele corespunzătoare ale perfectului, ci păstrau formele latineşti: lăudásem (=*laudássemus=laudassémus), lăudáseţi (=*laudássetis=laudassétis); auzísem, auzíseţi; tăcúsem, tăcúseţi; dusésem, duséseţi. Pretutindenea.

ο) Pe lîngă forma pluscaperfectului de astăzi (= pluscaperfectul conjunctivului latinesc) se mai întrebuinţa o formă perifrastică, compusă din auxiliarul sînt la timpul imperfect şi din participiul trecut: participiul adese se acorda cu subiectul ori cu obiectul drept al verbului: оуnїи амȣ де ꙟ ен де департе ера веници, Caz. I, Dum. III după Rusal.; че ачещи wамени wрби ера аȣзици де вѣстѣ лȣ Іс Bibl. Or. Fac. XIX, 4; пре оуржж мѣрсерж мȣериле че ера вените де ꙟ галилеи, Tetr. Tr. Luc. Nr. 111; ржспȣндерѣ амȣ лȣаiпж ера Сiмеwн, Caz. II, a doua Dum. Februar.; etc. Foarte des.

π) Pe lîngă forma condiţionalului de astăzi se întrebuinţa şi o altă formă, perifrastică, compusă din imperfectul si perfectul auxiliarului voiu şi din infinitivul verbului: cu imperfectul lui voiu se forma prezentul condiţionalului, şi cu perfectul lui voiu se forma perfectul condiţionalului. Iar perfectul condiţionalului (în acest chip format) de la auxiliarul sînt combinat în mod perifrastic cu participiul trecut al verbului,

forma în veac. XVI şi XVII un timp trecut de condiţional, pentru care nu este corespondent în limba de astăzi: е ачеста нꙋ ꙟ сѫмбѫтѫ, кѫ де вре фи ꙟ сѫмбѫтѫ ачеста виндекать, нꙋ вре фи тѫкꙋть де ачеста сꙋгелистꙋль, ничи юдеи фѫрѫ вороавѫ фивре. Bibl. Or. Fac. XXIX, 22; де оунде нои амь врꙋть пꙋтѣ щи коум кѫ ва ачаста ноаѡ зиче, Bibl. Or. Fac. XLIII, 7; коум амь врꙋть фи фꙋраци дерепть ачѣа де ла каса домнꙋтѫꙋ арџинть саꙋ аоурь, Bibl. Or. Fac. XLIV, 8. Şi tot aşa şi în cărţile din veac XVII. Foarte des.

ρ) Persoana a doua plur. imperativ. negativ suna lăudareţi, tăcereţi, rumpereţi, auzireţi. Formele aceste, întrebuinţate pretutindeni, îşi au originea în alipirea sufixului -ţi, ce se găseşte la toate persoanele II plurale, către inflnitiv, care servea, ca şi astăzi, ca persoană I singul. a imperativului.

σ) Infinitivul avea forma întreagă, lăudare, tăcere, rumpere, auzire, învremece astăzi el a perdut silaba -re. Pretutindenea,

τ) In veac. XVI, XVII erau două participii în -t*) mai mult decît astăzi, fapt şi tort: ши кꙋ ꙟторцїи ꙟтоарчетевери, Ps. ps. XVII, 29; кѫ че нѣм ꙟтор-

---

*) In limba romînească sînt cinci forme de participiu trecut, -át. -ít, -út, -s, şi -t, toate moştenite din latineşte. Forma -t a fost înlocuită în mare parte prin una din celelalte patru, iar vechile participii în -t au devenit substantive: fapt, faptă —făcut; tort, toartă—tors; unt—uns; etc.

тȣ ѧстє, $_{34}$, Deuter. XXXII, 20;— ȣисє, ѡ, марє пъкатъ аȣ фаптъ ачєстъ нъродъ, Bibl. Or. Ex. XXXII, 31; чѧлє вєдєроасє ши чѧлє нєвєдєроасє бȣнътѫцъ каріле ꙟн нои саȣ фаптъ, $_{17}$, Ioan Cris f. 21 v. etc.

υ) La numeralele ordinale al optule, al patrule, care sînt formate, ca toate numeralele ordinale, din cardinalele corespunzătoare prin alipirea pronumelui al la început şi le la sfîrşit, articolul de la sfîrşit nu era le, ci lu: ал патроѵл sau ал патрȣлъ, Tetr. Tr. Mat. Nr, 57; $_{25}$, f. 17 v. bis; $_{3}$, Apoc. VIII, 12; $_{18}$, f. 171 r.;—ал ѡптȣлъ, Ps. ps. VI, 1; $_{25}$, f. 18, r. bis; $_{2}$, a doua Petr. II, 5; $_{12}$, f. 135.

c) Sintactice.

α) Articolul cel se putea pune pelîngă substantiv, şi anume înaintea substantivului, chiar atunci cînd substantivul n'avea un adiectiv ori un participiu pelîngă dînsul: cѣle cuvintele cu nebunie cine le-ar spune, Caz. II, XX, 14; să răsipim cѣle păcate ce-s legate întru sufletene, ib. XXIX, 5; se ivi atunci cea stea comit ca o sabie, $_{55}$, Cuv, I, 374. Rar.

β) Cînd adiectivul se întrebuința sîngur, subînțălegînduse substantivul, putea primi şi articolul *l*, nu numai articolul cel, ca astăzi: mai tarele, etc.

γ) Pronumele scurtate de genitiv-dativ se întrebuințau tot aşa de bine în urma ca şi înaintea verbului; каȣтѫ спрє пъмѫнтъ ши фачєлъ а трємѧрасє, Ps. ps. CIII, 32; фъръ џирѣ џюдєцȣлȣи ва скоатєлъ,

14, f. 30 v. Nr. 203; ЏЮДЕЦȣЛ ЧЕЛ МИРЕНЕСКЬ ВА ЧЕРТАЛЬ ДȣПѢ ВОѦ ЛȣИ. ib. f. 111 v.; etc.

ε) Participiul trecut întrebuinţat în diferite timpuri perifrastice se putea acorda cu subiectul ori cu obiectul drept. Cu deosebire acordul participiului avea loc la perfectul perifrastic al indicativului cel compus din perfectul auxialiarului sînt şi participiul trecut (cf. şi 39 b c, π).

d) Lexice.

α) Se întrebuinţau cuvintele următoare: adevărătate (adevăr), deşărtate (deşărtăciune), îndurătate (îndurare), întregătate (întregime), mesărătate (nenorocire), pănătate (ticăloşie, chin, tînguire); adevericiune (adevăr), albiciune (albeaţă), asupriciune (asuprire), cumenecăciune (împărtăşire), cumpliciune (grozăvie), descumpărăciune (rescumpărare), fătăciune (pămînt ţălină), împăcăciune (împăcare), imputăciune (ponos), verb a se imputa (a se certa), întregăciune (faptul de a fi întreg şi nevătămat), întunecăciume (orbire), lăsăciune (iertare), luminăciune (luminare), miräciune (mirare), orbiciune (orbire), periciune (peire), plinăciune (culme), părăsiciune (părăsire), peregrinăciune (călătorie), răpiciune (hrăpire), ruşinăciune (ruşine), secerăciune (secerare), seteciune (arşiţă), uniciune (unire), vindecăciune (vindecare); adăpostitură, adăusătură, adevărătură şi adeveritură, adormitură, ajutătură, apărătură, arătătură, armătură, ascultătură, asupritură, alergătură (misiune), batjocoritură, chemătură, contenitură, cugetătură, cu-

noscătură, dereptătură, descoperitură, descumpărătură, despuetură, descusătură (îmboldire), fericitură, împăcătură, împărechetură, împetritură, închegătură, îndemnătură, îndereptătură, îndulcitură, îndurătură, însoţitură, înţălegătură, neînţelegătură, întrebătură, întregătură, învărtoşătură, învincătură, întorcătură, lucrătură, luminătură, luptătură, mîngiietură, născătură, necătură, nodătură, orbitură, precepătură, pierzătură, purtătură, privighetură, puntură, răpitură, rătăcitură, răfrecătură (petică), răsfăţătură, sfinţitură, sărutătură, schimbătură, şiruitură, scăldătură, ştiutură, neştiutură, sculătură, sîmţitură, spurcătură, stătătură, temătură, turnătură, ucisătură, văzătură, nevăzătură, zicătură, etc ; cursură, întorsură, prinsură, unsură, etc.; căsătoriu (casnic), dator (dătător), dѣtoriu plr. dѣtoare şi datoriu plur. datoare (datorie), despuietoriu (biruitor), făptoriu (făcător), luminător (corp luminos), muncitor (tiran), protectoriu, ospătătoriu (stăpînul ospătăriei), sărbătătoriu (prăznuitor), strigător (diacon), ştergătoriu (ştergariu), cursoare (scursură), fătătoare (locul unde fată oile), giudecătoare (locul unde se face judecata), întinsoare (aşternut), mulgătoare (locul unde se mulg oile), pusoare (punere), răposătoare (sălaş), sculătoare (sculare), sfinţitoare (locul unde se fac lucruri sfinte), tăetoare (săcure); a (la, pentru, spre), adepreună (companie), adevărare (adevăr), agru (pămînt), acmu (acum), albugine (albeaţă, boală de ochi), auă (poamă, strugure), astruc (înmormîntez), aulm (adulmec), brudel (tînăr), blem (haidem), blemi (vino), blămaţi (mergeţi), balan (baie, din acelaşi ra-

dical ѣалъ- al cuvîntului v. slov. ѣалътина=lacuna, stagnum, de unde a eşit şi vorba romînească baltă), buşii (pumnii), cunoştinţi (cunoscuţi, prietini), cur inf. curere perf. curşi (alerg), cost inf. custare (=constare, trăesc), cătelin (încet), cobuz (psaltire), continință (cumpătare), cuminicare (împărtăşire), careaşi dinse (fiecare dintre dînsele), ciocotniță (lingău), ciovlică (cucuvaie), colun (asin sălbatic), cucură=tolbă pentru săgeţi, deşerţie (părăsire), deştind şi deşting inf. deştindere perf. deştinşi (=descendo, mă cobor), desting inf. destingere, perf. destinşi (=destinguo, deosebesc); dodeială, dodeesc, dodeitor (=додѣꙗти, supărare, supăr, supărător); delung (mă—, mă despart), draci (duşmani), dorire (dorinţă), deszic (mă—, îmi iau ziua bună), dănăoară (odinioară), decinde (=de+hic+inde, de ceea parte), destătut (depus), dărstă şi dărştină (sac), dezgrăesc (tăgăduesc). dezvoalbere (măestrie), dichis (unealtă), drob (măruntaie), dudă (tub), duvalmă (harmasar), e (=et, şi), funicel (ulcer), fărecare (a înşela), fugire (refugiu), fiecarelecine (oricine), fruncea (=fronticella, frunte), formuesc (închipuesc), figură, faeşă (=foaeşă, stufoasă), feciorită (fecioară), făr lucru (fără folos), foişor (sală de recepţie), fringhie (stofă preţioasă), gaică (corb), godinac (plăcintă), giurule (pantalon), gruiu (deal), giune (tînăr), giudeţ (judecător şi judecată), greaţă (greutate), gint (neam), gătat (gătit), hirişa (cauza), hereghie (=* heredie, clironomie), hăolit mîngîiat), iu şi iuo şi ioo (=? ! ubi+?,unde), ilustru şi i-

ıustriu şi ilustrat, întort (îndărătnic), în zălud (în zădar), încăresc (încălzesc), încind sau încing inf. încindere perf. încinşi (aprind), învăsc perf. învăscui sau înveştiiu III conjug. (=investio, îmbrac), învînc perf. învîncuiu III conjug. (=*invinco, înving), întunѣrece (zeci de mii), învăluială (nevoie), înhireşi (în sine), însufletat (însufleţit), înfricat (înfricoşat), învit, înfrămşat (=*înfrumoşat, înfrumuseţat), învîrvomat (cu vîrf), lostun (guzgan), lînged (bolnav), lucrăreţ (harnic), măciucaş (calău), mîţele (—corăbiei, ancora), mesc (scot, d. p. apă), mojren (frasin), mozavir (denunţător), mozaviresc (calomniez), mursec (devorez), mѣser (nenorocit), meseresc (sărăcesc, neutru), meserez (sărăcesc, trans.), mesererie (îndurare), mai (mai mult), mitnic (vamă), moşnean (clironom), mişelniţă (nenorocire), nalsusul (de sus în jos), nişchiţel (puţin), netare (slab), nusul (=*nîsul, însul, dînsul), niceleac (nici o leacă), nenevestită (fecioară), oamèt (mulţime de oameui), oblicesc (=обличити, aflu), ofer, ocină (moşie), ocinător (partaş la moşie), orariu (plasca diaconului), orşinic plur. orşinice (catifea), păinichiu (păring), pestire (întîrzirere), plocad (cergă), prăstură (iapă), pre (prin), prespre (peste), partnic (părtaş), popor, prăvirişte (privelişte), privitiş (=привѣтний, comis, humanns,—iertăciune), pătuesc (năcăjesc), plîntă (talpă), poetic (poet), propriu, pănătai perf. (prez. indicat. şi infinitivul nu sînt probate, suferiiu), răduc (seamăn), rubă (cîrpă, petică), răsuflet (răsuflare), rost (faţă), repaos, somar (=mediolotinul saumarium, onus—sarcina, sarcină), sahaidac (săgeată), sămărît (ve-

sel), scărăndivesc (mă—, mă dezgust), slomn (vestibulul bisericei), stăvar (harmasar), sălduş (mlaştină), săvai că (macar că), să (=si, dacă), slobozîe (libertate), stlîp (turn), sufruncea (=sub+fronticella, sprinceană), strălucoare (strălucire), sedar (=sed+dar, însă), spată (sabie), smîntă (sminteală), şerb (sclav), tămbar (un fel de haină), tar (sarcină), tivѣnă (cîrpă, petică), teamăt (temere), trufă (trufie), teorie (?), ticăiţesc (ticăesc), trezvie (trezie), ţohă (haină femeească), unulcinescu (fiecare), viu perf. vişi inf.? (=vivo, trăesc), vîrtejesc (mă—, mă răpăd), verşuri (versuri), zgarbură (ciubotă), zilesc (petrec zilele), zgău (trup), zbor (sobor), zboresc (mă zboresc, mă adun), zborişte (=*soborişte, teatru. adunare), etc. etc.; pe lîngă care se pot adăogi o mulţime de cuvinte întrebuinţate numai în cărţile bisericeşti, toate imprumutate din limba veche slovenică, precum: blagorodnie (благороднıе, distincţie), bogonosnic (=богоносьнъ, purtător de Dumnezeu), cinonacialnic (=чиноначальникъ, şef), ciudese (=чоудо plur. чоудеса, minuni), dvoresc (=двоѹити, servesc), dѣistvuesc (=дѣйствовати, lucrez), iscutenie (=искоѵтати, curăţenie), ogodnic (=оѵгодьникъ, îngrijitor), prѣpodobnic (=прѣподобьникъ, sfînt), proizvolenc (=произвольнъ, spontaneu), pamenţile (=памать, praznicele), pîrvu — d. e. pîrvudiacon (=прѣво, mai întîiu), plaştaniţă (плащаница, pînză), pristoesc (пристаıати, sosesc, sînt de faţă), spăsenie (mîntuire), stepenă (=степень, grad), sîlţă

(=силъкъ plur. силъци, laţ), tvoreţ (=творити, creator), tărsin (=пръсина, matasă), upovăinţă (=оупъвати, nădejde), upovăesc (nădăjduesc), umilenie (umilinţă), etc., etc.

β) Adiectivele în -oriu, derivate din participiile trecute, aveau cîteodată valoare de participii active viitoare: ши кънд вещи ӂнтра ӂн пъмжнтул че ꙗсте джтжторю воаѡ Дѡмнул, Bibl. Or. Ex. XII, 22; стаци ши ведеци лукроурилє мари алє дѡмнулуи карелеи фъкжторю ӂн зиѡа де астъзи, ib. Ex. XIV, 13; тримисє къте дои ӂнаинтѣ фѣцеи луи ӂнпот ѡрашул ши локул оунде ера ел мергъторю, ₂ şi ₃₄, Luc. X, 1; вениворь ти ворь вести дерептата луи ѡаменилорь нъскътори карѣ фъку домнуль, ₃, ps. XXI, 32; цюръмжнтул.... карелел ӂтъри луи Іаковь стътъторю, ₃, ps. CIV, 10; ту ещи ачела че ера венитóрю?, ₂, Luc. VII, 19; etc.

40. In afară de fenomenele limbistice înşirate, care sînt comune tuturor monumentelor limbei romîneşti din veac. XVI, XVII, mai sînt altele care aparţin unor anumite localităţi. Anume:

a) In Transilvania şi Muntenia *r* de la p. I şi II singul. prez. indic., p. II singul. şi p. III singul. plur. prez. conjunct. de la verbele a peri, a păre, a dure, a sări, a cere, nu căzuse ci se păstra înmuiat: еу піери де фоаме, Tetr. Tr., Caz. I, Caz. II, Luc. Nr. 79; дела

мине чєри сѫ бѣи, ib. Ioan, Nr. 6; сѫ нѹ вѫ паре кѫ ам венить сѫ пѹю пачє, 34, Mat. X, 34; ка сѫ рѣсаре ши сѫ крѣскѫ дерептате, Caz. II, Dum. XXIII după Rusal.; etc.

Inmuiarea lui r se constată de la p. plur. ale conjunctivului, unde *ă* nu s'ar fi prefăcut în *e* (ca în exemplele de mai sus pare, răsare, sau ca în ex. limbei de azi paie, răsaie) dacă n'ar fi fost *ă* precedat de un sunet palatal.

b) In Muntenia *ş*. *j*, sunau în veac. XVI, XVII gutural, iar în Moldova palatal, pe cînd astăzi din contra sunetele *ş*, *j* sînt muiate în Oltenia, iar în Moldova şi Muntenia pănă la Milcov sînt guturale (*Tictin*, Stud. 99 sqq.*).

---

*) In Dacia se mai păstrează încă pe ici pe colea rămăşiţe din fenomenele limbistice care caracterizează limba romînă din veac. XVI şi XVII (Despre dialectul macedonean vezi 18 obs.).

a) In Muntenia se intrebuinţează încă (rar) pluscaperfectul indicativului perifrastic: era plecat în peţit (*Ispirescu*, Leg. p. 35).

b) In valea Haţegului există încă perfectul forte dédi, dedéşi, dѣde, dѣdem, dѣdet, dѣderă (Col. Tr. 1883, p. 229, nota. Mărturia D-lui *Ar Densuşanu*).

c) In Transilvania se găseşte perfectul forte steti, stetéşi, stѣte, stѣtem, stѣtet, stѣteră (*Cipar*. Princ. d. limb. p. 157. Mărturia lui *Cipariu*).

d) In Şteiu (cf. 36 nota, d) se păstrează încă acordarea participiului din timpurile perifrastice (39 c. ε) şi timpurile perifrastice ale condiţionalului cele formate cu auxiliarul vrea (39 b π).

41. In veac. XVI şi XVII erau în limba romînească, ca şi astăzi, două dialecte stilistice (precum de altfel la toate popoarele cu oarecare cultură au fost şi sînt, faţă în faţă, aceste două dialecte stilistice: la Greci, Latini, etc., printre popoarele cele vechi, la Italieni, Francezi, Germani, Turci, Armeni, etc., printre cele nouă): unul vorbit în afacerile de toate zilele, altul vorbit numai în ocazii solemne; unul scris în scrierile destinate a fi cetite numai de puţini, iar altul în cărţile destinate pentru marea publicitate. Pe cel dintîiu îl numim, dupăcum este obiceiul, limbă vorbită sau populară şi pe cel de-al doilea limbă scrisă.

Limba romînească vorbită din veac. XVI, XVII se găseşte în actele publice şi se deosebeşte de limba romînească scrisă din acelaşi timp în următoarele puncte.

a) Toate fenomenele limbistice înşîrate sub III B ca aparţinînd excluziv limbei romîneşti din veac. XVI lipsesc limbei populare din acest secol, astfel încît limba romînă vorbită din al XVI secol este identică cu cea din veacul următor.

b) Fenomenele limbistice înşîrate sub IV B ca aparţinînd limbei romîneşti din sec. XVI şi XVII se găsesc cu mult mai rare în limba romînească populară decît în cea scrisă. Adeseori se întîmplă chiar ca un act public oarecare din veac. XVII să nu se deosebească întru nimic din punct de videre al limbei de limba romînească vorbită de astăzi.

C

Date biografice.

42. Scriitorii romîni din veac. XVII sînt următorii, dintre care de la unii se cunosc numai numele.

a) In Transilvania.

α) *Ieromonahul Silvestru.* A tradus Noul testament din Bălgrad (38 I a $_{2}$) şi Cazania I de la Govora (38 I a $_{25}$).

β) *Popa Ioan* din Vinţi. A tradus Secriul de aur şi Carare pe scurt (38 I a $_{5}$, $_{6}$).

γ) *Ştefan Fogaraşi.* A scris Catehismus (38 I a $_{2^a}$).

δ) *Preotul Ioan* din Sîmpetru. A scris sbornicul de sub 38 I a $_{54}$.

ε) *Alexandru Dascalul.* A scris un Triod şi un Penticostariu (38 I a $_{80}$, $_{81}$).

ζ) *Teodor Corbea.* A tradus în versuri Psaltirea (38 I a $_{82}$).

η) *Ioan Viski.* A tradus 150 de soltari din Psaltire (38 I a $_{81^a}$).

b) In Moldova.

α) *Mitropolitul Varlaam.* De neam Moţoc. Mitropolit al Moldovei de la 1632 până la 1652. La 1642 a luat parte însemnată la sinodul, compus din călugări greci, ruşi, moldoveni şi munteni (?), care s'a ţinut la Iaşi pentru a lua măsuri contra ereziilor calvine ale patriarhului de Constantinopole Chiril Lucaris şi con-

tra propagandei calvineşti printre creştinii ortodoxi din Transilvania. A scris Răspunsuri la catehismul calvinesc (38 III $_7$) şi Evanghelia învăţătoare (38 I a $_{12}$) „Din documentele mănăstirei Săcul se vede că anii din urmă ai vieţei şi i-a petrecut in retragere la această mănăstire, unde se găseşte subscris ca bivmitropolit până pe la an. 1657, cînd şi-a făcut ultimul testament.“

β) *Mitropolitul Dosoteiu.* Călugăr de la mănăstirea Pobrata, pe care a reparat-o şi închinat-o S-lui Mormînt la an. 1677, pecînd era mitropolit de a doua oară în Moldova. Dupăce a fost întîiu episcop de Huşi (pe la 1658) şi apoi de Roman (pe la 1659), a fost în două rînduri mitropolit în Moldova, mai întîiu până la an. 1673 (căci anul suirei sale pe tronul mitropolitan nu se cunoaşte) şi apoi între anii 1676 şi 1687. La 1673 a fugit împreună cu Petriceicu Vodă în Polonia, de unde s'a întors in ţară la 1674. Dumitraşcu Vodă Cantacuzin l'a ţinut închis în Măn. S-lui Sava (Iaşi) timp de doi ani, până la 1676, cînd l'a reintegrat în scaunul mitropoliei. In anul 1687, persecutat fiind de Vodă Constantin Cantemir, care căpătase contra lui afurisenie de la patrarhie, a profitat de invazia Leşilor în Moldova sub Ioan Sobieţki, a luat cu sine odoarele mitropoliei şi moaştele S-lui Ioan cel Nou de la Suceava şi a părăsit ţara pentru totdeauna retrăgînduse la tîrgul Jolcfa (Zolkiew). Cît a stat la Zolkiew, a fost în mare cinste la curtea Poloniei şi regele Sobieţki îl punea „de se îmbrăca cu veştmintele cele scumpe şi odoarele mitropoliei ţărei noastre şi slujea leturghia

în zilele mari şi Iordan la Bobotează cu ceremoniile după obiceiul ţărei noastre şi se mira craiul şi toţi domnii leşeşti.“ La 1701 Petru cel mare l'a numit episcop la Azov. La 1711 a murit la Taganroc (Rusia). Era om învăţat şi trecea de sfînt: „nu era om prost de feliul lui, era neam de mazil, prea învăţat, multe limbi ştia, şi deplin călugăr şi cucernic, şi blînd ca un miel. In ţara noastră pe acele vremi nu se afla om ca acela.... Cantemir Vodă s'au fost mîniat foarte rău pe acel mitropolit şi i-au fost făcut afurisenie de la Patriarhi, dar nimic de dînsul nu s'au atins, că zic oamenii că-i sfînt.“ A scris Psaltirea în versuri, Acaftistul, Dumnezeeasca leturghie, Molitvenicul de-nţăles, Psaltirea de înţăles, Parimiile, Sinaxariul (38 I a $_{15}$, $_{16}$, $_{17}$, $_{18}$, $_{19}$, $_{20}$, $_{21}$), Pomelnicul domnilor Moldovei (38 I a $_{48}$).

γ) *Eustratie Logofătul.* Mare logofăt pe vremea lui Vasile Lupul. A scris Şapte taine şi Pravilele lui Vasile Lupul (38 I a $_{13}$, $_{14}$). Manuscrisul lucrărei din urmă l'am însemnat sub 38 I a $_{56}$. Eustratie logofătul a compilat cronicele Moldovei (38 II $_{11}$).

δ) *Nestor şi Grigore Ureche.* Cel mai vechiu cronicar moldovan a cărui pomenire s'a păstrat este un *Ureche*, vornic mare, care parte a compilat parte a scris ca cronicar Domnii ţărei Moldovei şi viaţa lor (38 II $_{1}$). Care însă a fost acest vornic *Urèche*, nu se ştie cu siguranţă, căci au fost doi vornici mari în Moldova cu acest nume, părintele şi ficiorul, şi amîndoi au tot atîta

drept să fie consideraţi ca autori ai cronicei pomenite, pentrucă, dacă pe de o parte în prefaţa ei, astfel precum ni s'a păstrat în copii tîrzii din al XVIII secol, *Grigore Ureche* se iscăleşte de desupt, dînduse în modul acesta el de autor, şi dacă cronicarii următori *Neculaiu Costin* şi *Neculcea* pominesc într'adevăr că *Grigore Ureche* a scris Domnii Moldovei şi viaţa lor; pe de altă parte evenimentele dintre 1560 şi 1594 sînt scrise de autor ca de un contemporan, iar *Grigore Ureche* pe la 1594 abia se născuse, şi în ce priveşte iscălitura de sub prefaţă, ea a putut fi odată numai *Ureche* şi apoi schimbată cu timpul de compilatori care, ca şi *Neculaiu Costin*, se vor fi înşălat asupra adevăratului autor prin aceea că amîndoi *Ureche* au fost vornici mari, că au trăit cam mult înaintea lor şi că despre dreptul lor de paternitate asupra cronicei n'au aflat decît din tradiţie şi din predoslovia cea iscălită numai cu *Ureche*.

De aceea vom spune cîte date mai importante se cunosc şi din viaţa lui *Nestor Ureche*, tatăl, şi din aceea a lui *Grigore Ureche*, fiul. Dar va trebui să pomenim întîiu că părerea predomnitoare până astăzi este că *Grigore Ureche* a scris.

Nestor Ureche. Din neam boeresc vechiu, pomenit prin acte publice încă de pe vremea lui Alexandru cel bun. La 1572 uricariu la logofeţia cea mare. La 1592 Aron Vodă l'a numit mare logofăt şi cînd (în acelaşi an) a fost mazilit, l'a lăsat să păzească scaunul domniei până la întoarcerea sa cu domnia de a doua, care

a avut loc la an. 1593. *Nestor Ureche*, cu toate că în favoare la acest domn, n'a voit să execute omorurile pe care Aron Vodă i le poruncea printr'un trimes al său de la Constantinopole, şi a preferit să fugă în ţara leşască la alţi boieri, fugiţi încă mai de înainte acolo. La 1595 s'a întors în ţară împreună cu Ieremia Moghilă, care a pus mîna pe domnie cu ajutorul Leşilor, şi în tot timpul domniei acestuia (1595—1607) precum şi a succesorilor lui Moghileşti (1607—1612) el a fost strîns legat de soarta familiei domnitoare, de la care a primit funcţia de mare vornic al ţărei de jos. De la 1612 până la 1615, cît a ţinut domnia dintîiu a lui Ştefan Tomşa, a trăit exilat împreună cu Moghileştii în Polonia, de unde s'a întors cu doamna lui Ieremia Vodă şi cu ajutor leşesc pentru a pune in scaun pe Bogdan, ficiorul cel mai tînăr al lui Ieremia, şi în timp de un an (1615—1616), cît a ţinut domnia acestuia, el a administrat toate afacerile ţărei. Era om foarte priceput în afacerile publice, şi, mai ales în timpul cît au domnit succesorii lui Ieremia Moghilă, a fost consilierul principal şi cel mai priceput al tronului. De la 1616, odată cu căderea din domnie a familiei Moghilă, s'a retras şi el în viaţa privată, din care n'a mai eşit până la moarte, a cărei an nu-l cunoaştem. *Nestor Ureche* a zidit biserica actuală de la mănăstirea Săcul la an. 1602.

Grigore Ureche. Ficior al lui *Nestor Ureche* şi credincios casei Moghileştilor întocmai ca şi tatăl său. Cînd a fost exilat Moise Moghilă în întîia domnie (1631), *Grigore Ureche*, deja spatar mare, şi care poate mai

întiiu de la Moise Moghilă primise această diregătorie, a fost unul din fruntaşii boieri care au plecat la Constantinopole să protesteze încontra numirei ca domn a lui Alexandru Iliaş şi care apoi au sculat ţara contra lui şi l'au silit să părăsească domnia. Vasile Lupu l'a făcut vornic mare de ţara de sus. De la an. 1645 în gios nu se mai pomineşte nimic despre dînsul.

ε) *Miron Costin.* Mort 1692. A fost cel dintiiu Moldovan cu învăţătură sistematică şi de aceea, în diferitele înalte slujbe publice pe care le-a avut (vornicia de ţara de jos 1674—1680, logofeţia cea mare 1680—1684, stărostia de Putna 1685) a jucat rol preponderant printre colegii săi de divan, şi sub un şir întreg de domni (Vasile Lupu, George Ştefan, Ghica, Petriceicu, Dimitrie Cantacuzin, Antonie Ruset, Duca cel bătrîn, Constantin Cantemir) în timp de 30 şi mai bine de ani, de la 1653—1686, de pe cînd era tînăr şi n'avea încă înalte slujbe până aproape de moarte, el a fost considerat ca omul cel învăţat şi meşter pe care ţara şi Vodă îl puneau înainte la vremuri grele: Vasile Lupul s'a servit de dînsul pentru a se înţălege cu Potoţki, starostele de Cameniţa, contra lui Ştefan Gheorghe care venea cu oaste ungurească să-i răpească tronul (1653); succesorul şi duşmanul lui Vasile Lupul, George Ştefan, tot pe el l'a trimes la Bucureşti să îmbărbeteze pe Constantin Basarab în alianţa proiectată cu Racoţi al Transilvaniei în contra Turcilor; pe dînsul l'a trimes Petriceicu Vodă la vizir (1672) în oastea turcească dinaintea Cameniţei, cînd vizirul, bucu-

ros că a luat Camenița de la Leşi, a cerut lui Petriceicu să-i trimeată un boier „care a fi mai de treabă“ pentru ca să l întrebe dacă li place ori nu Moldovenilor să se întindă Turcul prea mult pe lîngă Moldova; şi în timpul lui Dimitrie Cantacuzin de două ori a fost trimes în țara leşască să pregătească tractatele dintre Turcia şi Polonia (1675);—iar pentru a vide cît de mare a fost influința lui ca om de stat în afacerile publice, va fi de ajuns să ne gîndim că el a pricinuit căderea a trei domni, a lui Petriceicu, Dimitrie Cantacuzin şi Antonie Ruset, şi că a hotărît el singur întreaga purtare a lui Constantin Duca cel bătrîn, cînd s'a întors din expediția de la Viena contra Austriei, şi cînd numai după sfaturile lui *Miron Costin* n'a primit acest domn ospitalitatea principilor Transilvaniei şi Munteniei, Apafi şi Şerban Cantacuzin, ci a trecut de a dreptul peste munți în Moldova, la Domneşti, unde-l aştepta invingerea decătră Leşi şi exiliul. Pe la 1686 a părăsit viața publică din cauza intrigelor unor boieri în favoare la Constantin Cantacuzin, anume Cupăreştii. Un frate al său, Velicico, care fusese hatman pe vremea cînd *Miron Costin* era staroste de Putna, dizgrațiat şi el de Vodă Cantemir prin intrigele aceloraşi boieri, şi dezgustat împreună cu toată țara de mîncătoriile Cupăreştilor, s'a făcut atunci capul unui complot contra lui Vodă: complotul însă a fost descoperit, Velicico a fost bătut cu buzduganul de Cantemir şi apoi ucis, şi *Miron Costin*, care nici nu luase parte la conspirație, atras în peirea fratelui său de insinuările Cupăreştilor,

care ziceau lui Cantemir „acum, de vreme că ai omorît pe Velicico, trimete de prinde şi pe fratesău *Miron logofătul* de-l omoară; vinovat ori nevinovat să nu scape, că apoi încă a fi mai rău şi de tine şi de noi," a fost luat de slujitori de la moşia sa Bărboşii, unde tocmai îşi înmormînta soţia, şi dus la Roman, unde i s'a tăiat capul.—Era franc, viteaz şi cavaleresc: cînd l'a întrebat vizirul li pare bine sau nu Moldovenilor că au luat Turcii Cameniţa, a răspuns „sîntem noi Moldovenii bucuroşi să se lăţească împărăţia în toate părţile cît de mult, iar peste ţara noastră nu ni pare bine să se lăţeasca;" în mijlocul destrăbălărei domniei lui Constantin Cantemir, care bătrîn şi simplu lăsa toate trebile pe mîna linguşitorilor, numai *Miron Costin* îndrăznea să spună lui Vodă la masă „mai des cu paharele măria ta, şi mai rar cu orînduelile, că birul ţărei este iertat de Poartă, şi-i vrea să-ţi dai măria ta seamă odată şi nu-i pute;" cînd a venit veste lui Duca Vodă la Domneşti că vin Leşii să-l prindă, toţi îl sfătueau, dupăcum era şi folositor, să se retragă de o cam dată spre Focşani, unde era şi Doamna, până va mai prinde la oaste, căci erau numai 140 de slujitori pelîngă dînsul, numai *Miron Costin* s'a opus strigînd „să nu dăm locul, că pămîntul acesta este frămîntat cu sîngele moşilor şi strămoşilor noştri (?!)."—*Miron Costin* învăţase la şcoale leşeşti, la Bar în Ucraina (unde se găsea pe la 1640); era om învăţat, mai ales în istorie şi cunoscător de literatura greacă şi latină. A scris 38 II $_2$ şi 38 I a $_{47}$, apoi Opisanie ziemi Moldawskiej i Multanskiej

przez *Mirona Costyna*. (Despre poporul Moldovei şi al ţărei romîneşti de *Miron Costin*), Daszow, 1684. Scrierea din urmă este ms., în versuri leşeşti şi dedicată regelui Poloniei Ioan Sobieţki, în original la Biblioteca Centrală din Bucureşti, publicată după original de *Dunin Borkowski* în Pisma, Lwow, 1856, t. I p. 239—274 şi apoi, în traducere romînească, de *Hasdeu*, Arh. ist. I, I, 159 sqq. şi de *Mih. Cogălniceanu* în Letop. ed. II, t. III, 471 sqq.

ζ) *Neculaiu Costin*. Mort Septembre 1712. Ficior al lui *Miron Costin*. Invăţatura pe care, mai multă încă decît tatăl său, o căpătase la universitatea din Cracovia, apoi imensa sa avere şi căsătoria lui cu o fată de domn, cu fata lui Duca Vodă cel bătrîn, au asigurat decurînd acestui barbat pe de o parte funcţiile cele mari şi pe de alta influinţa: începînd de la moartea lui Constantin Cantemir, care a avut loc la 1693, până la moartea sa, *Neculaiu Costin* a fost aproape neîntrerupt în afacerile publice şi a ocupat una după alta funcţiile de hatman (1693—1696 şi 1701—1704), vornic de ţara de sus (1705—1707), vornic de ţara de jos (1709—1710), mare logofăt (1710—1712), sub 5 domni, cumnatul său Constantin Duca, Antioh Cantemir, Mihaiu Racoviţă, Neculaiu Mavrocordat şi *D. Cantemir*. Intocmai ca şi tatăl său, era pe vremea lui omul cel mai învăţat din ţară şi la care se adresau toţi în împrejurări delicate: pe timpul cînd se pregătea războiul între Petru cel mare şi Turcii chemaţi în ajutor de Carol al XII, şi pecînd ţara noastră era vizitată de străini însemnaţi,

Neculaiu Costin era însărcinat să vorbească cu dînşii şi să-i primească: „aşa el fu trimes să primească pe marchizul Désalleurs, ambasador al Franţei la Constantinopole, tot el fu însărcinat să complimenteze pe Iosef Pototki palatin de Halici şi partizan al lui Stanislau Lecinski, ce din Ardeal trecu în Moldova cu 3000 de oşteni; tot el fu numit judecător la tribunalul mixt ce se orîndui în Iaşi spre a hotărî pricinile dintre pămînteni şi oştenii străini cantonaţi în ţară;“ acestea pe vremea lui Neculaiu Mavrocordat; iar influinţa lui se va pute cunoaşte după aceea că el a condus întreaga administraţie a cumnatului său Constantin Duca în ambele domnii ale acestuia (1693—1696, 1701—1704), că la 1709, înainte de sosirea lui Neculaiu Movrocordat, pe cînd ţara nu ştia pe care Domn îl va trimete Poarta, boierii lui i-au încredinţat căimăcămia, şi că domnii se întreceau care mai de care să-l înalţe în boierie, indiferent dacă erau Racoviţeşti ori Cantemireşti ori alţii oarecare. A scris 38 II 3.

ζ[1]) *Tudosie Dubău.* Mare visternic pe vremea lui Antonie Ruset (1675—1678), la mazilirea căruia a contribuit împreună cu *Miron Costin.* Mare spatar sub Duca Vodă cel bătrîn în a treia domnie (1678—1683) până la an. 1681, cînd, în urma persecuţiilor lui Duca Vodă, care agiunsese să bată pe boieri cu buzduganul (între alţii pe *Tudosie Dubău*) a fugit în ţara leşască, unde a stat până la venirea lui Petriceicu Vodă cu a doua domnie (1683—1684). Mare logofăt sub Vodă Constantin Cantemir (1685—1693), şi sub Constantin

Duca cel tînăr (1693—1696), în timpul căruia a fost mai întîiu mare ban, „iară dupăce a murit Dimitraşco Ceaurul, l'a pus iar pe *Tudosie Dubău* vel logofăt, şi fiind om de treabă, era dvoreală după vel logofăt.“ Caimacam după mazilirea lui Constantin Duca, până la venirea în Iaşi a Domnului Antioh Cantemir (au 1696). A scris 38 II 4, fără să se poată hotărî ce trebueşte atribuit în această lucrare lui *Tudosie Dubău* şi ce lui *Vasile Dămian*, despre care nu ştim nimic.

η) *Ioan Neculcea.* Mort 1743 la moşia sa Prigorenii, delîngă Tîrgul frumos, care fusese mai înainte proprietatea cronicarului *Ureche.* Amestecat de curînd, ca şi ceilalţi cronicari ai Moldovei, în afacerile publice, agă şi sulger în timpul domiei dintîiu a lui Antioh Cantemir (1696—1701), spatar în a doua domnie a aceluia (1705—1707), caimacam împreună cu vornicul Iordache Roset, visternicul Ilie Cantacuzino şi visternicul Ilie Catargiu pe timpul cînd Antioh Vodă în a doua sa domnie a mers cu boieri şi cu salahori să ajute la prefacerea Benderului, fugit în ţara leşască de răul lui Mihaiu Racoviţă o bucată de vreme din domnia acestuia, *Neculcea* a trăit retras în viaţa privată sub Mihaiu Racoviţă şi Neculaiu Mavrocordat (1708—1710) şi a jucat printre boierii Moldovei rolul cel mai important sub domnia lui *Dimitrie Cantemir.* Numit mare hatman de acest domn şi în cea mai mare favoare la dînsul, precum singur spune „iar mai cu credinţă şi mai ales toate trebile domniei era după mine *Ioan Ne-*

culcea vel spatar," *Neculcea* a trecut prin toate peripeţiile domniei celei aventuroase a lui *Cantemir*: s'a luptat în fruntea Moldovenilor aliaţi cu Ruşii la Stănileşti contra Turcilor, a fost în primejdie de a căde în mînele Turcilor împreună cu Vodă şi a trecut cu alţi 23 de boieri în Rusia la Harcov (1712). Dupăce a stat exilat în Rusia 2 ani (1712—1714) şi în Polonia 7 (1714—1721), în care vreme moşiile îi fusese confiscate, *Neculcea* s'a întors în ţară la 1721, şi-a căpătat averea înapoi prin judecată, şi restul vieţei şi l'a petrecut mai fără întrerupere la moşia Prigorenii, ocupat cu scrierea interesantei sale cronice şi izolat de viaţa publică, l'a care l'au mai ademenit numai pentru scurtă vreme Grigorie Ghica, care l'a numit vornic de ţara de sus (1730), şi Constantin Mavrocordat, care l'a numit membru extraordinar în divanul judecătoresc (1741). —*Ioan Neculcea* nu era om învăţat, ca Costineştii, dar deştept în mod firesc. Bun ostaş, precum se probează prin hătmănia dată lui de *Dimitrie Cantemir*, care ştia foarte bine să aleagă, şi prin încrederea lui Petru cel mare, care în primejdie de a fi prins de Turci a alergat la priceperea lui *Ioan Neculcea*: „atuncia m'au chemat pe mine, fiind hatman, şi mi-au zis, cutezavoiu eu cu 200 de dragoni şi cu o sută de Moldoveni să-l scot pre măria sa şi pre împărăteasa, că va pute merge caare, să-i scot în ţara ungurească,—că în ţara leşască nu cuteza, că-i scria împăratului cneazul Dolgoruki că Leşii îi sînt neprietini şi au strîns oaste nu ca să-i dea ajutor, ci ca să-i stee împotrivă,—şi să lese pe Şe-

remet şi pe *Dimitraşco Vodă* în urmă cu obuzul să se bată cu Turcii?“ Mai presus de toate iubitor de patrie: ca cu boii îl trăgea *Dimitrie Cantemir* în ţara rusască, căci de abia ajunsese la Kiev şi *Neculcea* începuse numai decît să deie înapoi spre Moldova. „Cînd au vrut să purceadă din Kiov mulţi Moldoveni au vrut să rămîie acolo, şi încă şi eu, *Ioan Neculcea*, nu vroeam să mai merg cu dînsul, gîndind că doar ne-or lăsa din Kiov de ne-om întoarce la pămîntul nostru. Iar *Dimitraşcu Vodă* n'a vrut să ne lese să rămînem, ce au mers la comandantul de Kiov zicînd că sîntem daţi pe mîna lui, şi că el a vre să dea samă la împăratul pentru noi. Deci comandantul văzînd aşa i-au dat pe toţi pe mîna lui *Dimitraşco Vodă*, şi i-au dus cu vartă până la Harcov.“ Dorul de ţară al lui *Neculcea* a ajuns până la urechea împăratului: „iar împăratul au răspuns lui *Dumitraşco Vodă*, dacă nu va să şază, Dumnezeu să-i ajute să meargă unde i voea, că nu-mi este rob. Iar cînd ni-am luat ziua bună de la *Dimitraşco Vodă* din Harcov, de m'am despărţit, mult mă îmbia să mai şăd, dar eu eram bucuros că a venit acel ceas de am găsit vreme să ies dintr'acel norod.... Şi avea mare jale şi *Dumitraşco Vodă* şi Doamna lui şi boierii şi toţi Moldovenii, şi-mi zicea că nu mi-oiu pute face, ce voiu peri de Turci. Dar eu am pus nădejdea mea la Dumnezeu şi din toate m'a scos“. Stăruinţa cu care ţineau toţi la dînsul ni-l probează în de ajuns, precum a şi trebuit să fie în adevăr, ca bun prietin. A scris

9) *Neculaiu Spatar Milescu.* Pe timpul lui Ştefăniţă Vodă Lupul (1660—1662) „era, spune *Neculcea*, un boier *Neculaiu Milescu Spatar* (născut pe la 1625), de la Vasluiu de moşia lui, prea învăţat şi cărturar, şi ştia multe limbi, elineşte, slavoneşte, greceşte şi turceşte, şi era mîndru şi bogat, şi îmbla cu povodnici înaite domneşti, cu buzdugane şi cu paloşe, cu soltare, tot sîrmă, la cai; şi lui Ştefăniţă Vodă-i era prea drag, şi-l ţinea prea bine, şi tot la masă-l punea, şi se giuca în cărţi cu dînsul, şi la sfaturi, că era atunci grămătic la dînsul. Iară cînd au fost odată, nu s'au săturat de bine şi de cinstea lui Ştefăniţă Vodă, ce au şăzut şi au scris nişte cărţi viclene, şi le-au pus într'un băţ sfredelit şi le-au trimes la Constantin Vodă cel bătrîn Basarab, în ţara leşască, ca să se rîdice de acolo cu oşti, să vie să scoată pe Ştefăniţă Vodă din domnie. Iară Constantin Vodă nu au vrut să se apuce de acele lucruri ce-i scriea, ce s'au sculat şi au trimes băţul acel sfredelit cu cărţi cu tot înapoi la Ştefăniţă Vodă de le-au dat. Deci, Ştefăniţă Vodă, cum au văzut băţul cu cărţile, s'au prea mîniat şi l'au şi adus pre acel *Neculaiu Milescu* înaintea lui, în casa cea mică, şi au pus pre calău de i-au tăiat nasul; scoţînd Ştefăniţă Vodă în grabă hangerul lui din brîu, au dat de i-au tăiat calăul nasul; şi nu au vrut să-l lase pre calău să-i taie nasul cu cuţitul lui calău, ce cu hangerul lui Ştefăniţă Vodă i-au tăiat nasul. După aceea *Neculaiu Cîrnul* a fugit în ţara nemţască, şi au găsit acolo un doftor de-i tot slobozea sîngele din obraz şi-l boţea la

nas; şi aşa, din zi în zi, sîngele se închega, de i-au crescut nasul la loc, de s'au tămăduit; iară cînd au venit aici în ţară, la domnia lui Ilieş Vodă (1668), numai de abia s'au fost cunoscînd nasul că-i tăiat. Numai tot n'au şăzut în ţară mult, de ruşine, ce s'au dus la Mosc, la marele împărat, la Alecsie Mihailovici, la tatăl marelui Petru împărat carele au venit la noi aice în Moldova; şi pentru învăţătura lui au fost tergiman împăratului, şi învăţa şi pre fiul împăratului, pre Petru Alecsievici, carte, şi era la mare cinste şi bogăţie; şi l'au trimes împăratul Alecsie Mihailovici sol la marele împărat al Chitailor (China), de au zăbovit la Chitai vreo doi trei ani; şi au avut acolo multă cinste şi dar de la marele împărat al Chitailor, şi multe lucruri de mirat au văzut la acea impărăţie a Chitailor, şi i-au dăruit un blid plin de pietre scumpe şi un diamant ca un ou de porumb. Şi întorcîndu-se pe drum înapoi s'au tîmplat de au murit împăratul Moscului, pre anume Alecsie Mihailovici; iară senatorii de la Mosc i-au eşit întru întîmpinare, şi i-au luat acele daruri şi tot ce-au avut, şi l-au făcut surgun la Sibir, şi au şăzut cîţiva ani surgun la Sibir.—Iară mai pre urmă rîdicînduse Petru împărat, fiul lui Alecsie Mihailovici, carele au venit aice în ţară în Moldova de s'au bătut cu Turcii la Prut, la Stănileşti din gios de Huşi, în ţinutul Fălciului, agiunsau *Cîrnul* din Sibir cu cărţi la dînsul, la împăratul Petru Alecsievici, de i-au făcut ştire de toate ce au făcut, şi cum este surgun. Atunce Petru Alecsievici împărat îndată au chemat senatorii

şi au întrebat zicînd: „unde este dascalul meu cel „ce m'a învăţat carte? acum curînd să-l aduceţi,“ şi îndată au răpezit de olac şi l'au adus la Petru Alecsievici, împăratul Moscului, în Stoliţă, şi l-au întrebat ce-au văzut şi ce-au păţit; şi i-au plătit lucrurile acele toate de la senatori, ce-i luase, până la un cap de aţă; şi diamantul cel mare, împăratul, dupăce l-au văzut, s'au mirat şi l-au dat în haznaua cea împărătească, iară Cîrnului i-au dat optzeci de pungi de bani, şi l-au luat iar în dragoste şi în milă, şi l-au pus iar sfetnic. Şi cînd au ras barbele împăratul Moscalilor, atunce cînd şi-au schimbat portul, atunce singur împăratul i-au ras barba cu mîna lui. Şi au trăit *Cîrnul* până la a doua domnie a lui Mihaiu Racoviţă (1707—1709) şi atunce au murit, care mare cinste i-au făcut împăratul la moartea lui, şi mare părere de rău au avut după dînsul, că era trebuitor la acele vremi. Rămasau acelui *Cîrn* ficiori şi nepoţi, şi au agiuns unii de au fost polcovnici spre slujba oştirei, că se însurase el acolo de luase Moscalcă, şi s'au mai dus după dînsul de aici din Moldova trei nepoţi de frate, de se aşezase şi ei pelîngă unchiul său, şi acei avea milă de la împărăţie, şi acolo au murit.“

Pentru a ave o complectă şi exactă cunoştinţă asupra vieţei acestui remarcabil barbat, care, mai mult încă decît Ştefan Gheorghe Vodă, ar fi avut dreptul să facă pe *Miron Costin* să zică „că nasc şi în Moldova oameni“ *Cogăl.* Letop. ed. II, t. I p. 356, trebue numai să micşorăm ceva din minunata biografie făcută de

Ioan Neculcea şi să adăogim încă puţine. *Neculaiu Spatar* n'a fost profesorul lui Petru Cel Mare înainte de a pleca în China, căci, născut la 10 Iunie 1672, numitul împărat nu putea primi lecţiile lui *Spatar*, care şi-a făcut călătoria în China de la 4 Martie 1675, cînd a plecat din Moscva, pănă la 5 Ianuarie 1678, cînd s'a întors la Moscva; surgunul de la Sibir n'a avut de pricină lăcomia „senatorilor de la Mosc“ şi poate n'a avut loc de fel: sigur este numai că în an. 1678, sub domnia lui Teodor Alexievici, îndată după întoarcerea sa din China, *Spatar* a fost implicat într'un proces al protectorului său, boierului Matveev, acuzat de vrăjîtorie, din care proces a scăpat în scurtă vreme; în sfîrşit poate că nu tocmai Petru împărat chiar cu mîna lui i-a fi ras barba.... .Mai înainte de domnia lui Ştefăniţă Vodă Lupul *Neculaiu Spatar* a învăţat la Constantinopole, a fost om de încredere al lui Ştefan Gheorghe (1655), a comandat un corp de oaste moldovinească încontra lui Racoţi în Transilvania sub G. Ghica, succesorul lui Ştefan Gheorghe (1657); după tăierea nasului de Ştefăniţă Vodă n'a fugit de a dreptul în ţara nemţească, ci în Muntenia mai întîiu, la Grigorie Ghica Vodă, care l'a numit capi-chehaia la poartă şi în contra căruia a conspirat cu Cantacuzenii la 1664; după căderea lui Grigorie Ghica şi dupăce Cantacuzenii n'au reuşit să domnească, s'a dus din Constantinopole în Brandeburg, de unde a fost alungat de elector cînd s'a aflat că este un veşnic conspirator, apoi în Pomerania, unde trăea exilat vechiul său stăpîn, Ştefan

Gheorghe Vodă, şi ca delegat al acestuia a trecut în Suedia, la Stockholm, de unde s'a întors în Moldova sub Iliaş (1668). Tocmai în 1669, după atîtea peripeţii pe la curţile Europei, s'a refugit *Spatar* la curtea lui Alexis Mihailovici (1645—1676), unde cu siguranţă se ştie că se afla în an. 1672. La Curtea Rusiei *Spatar* a servit, în afară de misiunea cu care a fost însărcinat la curtea împăratului Chinei, ca interpret sub patru ţari, Alexis Mihailovici, Feodor Alexievici (1676—1682), Ivan II (1682—1689) şi Petru Cel Mare (1689—1725), până la moarte, care a avut loc poate pe la 1714, puţin mai în urmă de terminul fixat de *Ioan Neculcea.*

Operile lui *Neculaiu Spatar Milescu*, unele tipărite, altele manuscrise, sînt următoarele.

1) A tradus din greceşte, pe cînd era la Constantinopole, Biblia de la Bucureşti (38 I a 34).

2) Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens, id est sensus ecclesiae orientalis, scilicet graecae, de transsubstantione corporis Domini aliisque controversiis a *Nicolao Spadario*.... barone ac olim generali Wallachiae conscriptum, Holmiae, anno 1667, mense Febr.

S'a tipărit în La perpétuité de la foy de l'église catholique touchant l'eucharistie, deffendue contre le livre du sieur Claude (par *Antoine Arnauld* et *Pierre Nicole*), Paris 1669, II, 50—54.

3) Греко-Латино-Русски Словарь (Dicționar grec-latin-rusesc), ms. Unde?

4) Арифмологіа, сирѣчъ численословзнаа Книга (Aritmetica, sau cartea științei numerelor), an. 1672, ms.

5) Хрисмологіонъ, сирѣчь Книга пререченословнаа (Hrismologhiu, sau cartea profețiilor), Moscva, 1673, ms.

O carte de apocalipse apocrife, tradusă și adăogită din grecește.

6) Книги государственной ѡ верховныхъ правителяхъ Россіи и другихъ странъ древнихъ и новыхъ времёнъ (Cărți de stat ale suveranilor și ale altor țări vechi și moderne), ms.

7) Книга василіологинъ, се есть Сочисленїе или Ѡписанїе всѣхъ царей, иже бяху по всему мірѣ, ѿъ всѣхъ народовъ доблественнѣйшіи и именитѣйшіи, ѿъ начала міра доселѣ (Carte numită Vasiliologhin, adecă Cronologia sau Istoria tuturor împăraților care în lumea întreagă și la toate națiile au fost cei mai viteji și mai renumiți, de la începutul lumei până astăzi). ms.

8) Книга избраннаа вкратцѣ ѡ девѣти Мусахъ и ѡ седми свободныхъ художествахъ (Carte compusă din scurte estracte privitoare la cele nouă muze și cele șepte arte liberale). ms.

9) Мудрость или Ѡписанїе седми свободныхъ

х8дожеств (Intuiţia sau descrierea celor şepte arte liberale), an. 1673. ms.

Traducere din greceşte.

10) Книга w Сивиллахъ (Cartea Sibilelor), an. 1674, ms.

Traducere.

11) Описаніе преславныя и превеликія церкве именованныя Святая Софія въ Константинополѣ, яже между седми чудесъ вселенныя подостоинств8 сочисляется (Descrierea prea vestitei şi prea marei biserici numită S-ta Sofia, la Constantinopole, care cu drept cuvînt este socotită printre cele şepte minuni ale lumei), ms.

12) Traducerea (în vechea slovenică) a discursului pronunţat înaintea marelui domn, ţar şi prinţ, Alexis Mihailovici,.... de ambasadorul Poloniei, Samuel Vencslavkoj, la sosirea sa, a 18ª zi a lui Septembre 1674. ms.

13) Книга іероглифіческая священноваятельная (Carte de ieroglifică ieratică). ms.

Un tratat asupra scrierei ieroglifice.

14) Книга въ лицахъ и съ реченіемъ, сочиненная Макаріемъ, патріархомъ Антіωхійскимъ (Carte in figuri, cu un text, compusă de Macarie patriarhul Antiohiei), an. 1674, ms. Unde?

Traducere.

15) Книга, а въ ней писано пятьшествїе царства Сибирского wтъ города Тоболска и до самогw рубежа государства Китайскогw, лѣта 7183, мѣсяца маїа въ 3-й день (Carte în care este descrisă călătoria în împărăţia Siberiei, de la oraşul Tobolsc până la marginile regatului Chinei, 3 Maiu 1675). ms.

16) Descrierea (în ruseşte) a marelui fluviu Amur, care formează limita între coloniile ruseşti şi China. ms.

17) Ѡписанїе wтъ положенїи, мытѣ, естествѣ и пространствѣ и проч. китайкогw государства (Descrierea poziţiei, vămilor, climei, întinderei, etc., a împărăţiei Chinei). ms.

18) Traducerea (în vechea slovenică) a cărţei lui Simeon Macarios, intitulată Συμεὼν τοῦ Μακαρίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης κατὰ αἱρέσεων καὶ περὶ τῆς μόνης ὀρθῆς τῶν Χριστιανῶν ἡμῶν πίστεως, Iaşi, 1683, ms.

19) Traducerea (în vechea slovenică) a descrierei pe care secretarul de ambasadă austriac la curtea Rusiei *Iohann Georg Korb* a făcut-o despre cei dintîiu ani ai domniei lui Petru Cel Mare, Diarium itineris in Moscoviam perillustris ac magnifici Domini Ignatii Christophori... de Guarient et Rall... ab.... imperatore Leopoldo I.... ad Tzarum.... Petrum.... anno MDCXCVIII ablegati.... descriptum a *Ioanne Georgio Korb*...... Viennae, 1700. ms.

Nr. $_{4}$ în biblioteca mănăstirei de la Ciudov.—Nr. în biblioteca mănăstirei Antoniev Sijski, în Biblioteca Imperială din S-t Petersburg şi în biblioteca sinodală de la Moscva.—Nr. $_{6}$ Bibl. imp. Petersburg.—Nr. $_{7}$ în bibl. măn Sijski.—Nr. $_{8}$ şi $_{9}$ în Bibl. imp. Petersburg.—Nr. $_{10}$ Bibl. imp. Petersburg.—Nr $_{11}$ bibl. măn. Sijski.—Nr. $_{12}$ bibl. măn. Sijski.—Nr. $_{13}$ bibl. măn. Sijski.—Nr. $_{15}$ în Arhiva ministeriului afacerilor străine, Moscva. S'a publicat, cu o întroducere şi note de *J. V. Arsenjev*, la Petersburg, 1882. O traducere grecească manuscriptă la Constantinopole în Mănăstirea S-lui Mormînt.—Nr. $_{16}$ s'a publicat (ms. unde?) în Вѣстникѣ Имп. Русск. Геогр. Общ., VII (1853), II p. 15 sqq.—Nr. $_{17}$ Bibl. imp. Petersburg, un exemplar la D-l M. Petrovschi, profesor la Universitatea din Kazan, un altul la Biblioteca naţională din Paris. După o traducere grecească a acestei opere, aflătoare în ms. la biblioteca centrală din Iaşi, D-l G. Sion a întreprins, după iniţiativa Academiei romîne, o traducere a ei în romîneşte.—Nr. $_{18}$ în bibl. arh. min. afac. str. Moscva.—Nr. $_{19}$ în Bibl. imp. Petersburg.

ι) *Mitropolitul Petru Moghilă.* Incă un Romîn care a adus mari servicii civilizaţiei ruseşti in al XVII secol şi care pe de altă parte a jucat un rol important—poate cel mai important—în istoria creştinismului ortodox din acelaşi timp. A trăit însă departe de ţară şi a scris numai în limba slavonească. Născut 21 Decembre 1596 şi mort 22 Decembre 1644, fiu al lui Simeon Movilă Vodă (domnul ţărei munteneşti 1601, 1602 şi al ţărei Moldovei 1607—1608) şi al doamnei Margareta (Marghita). La 1612, după căderea Moghileştilor de la tronul ţărei Moldovei, Margareta cu doi fii ai săi, Moise (domn în Muntenia 1629 şi în Moldo-

va 1630—1631, 1633—1634) şi *Petru* (mitropolitul *Petru Moghilă* şi-a păstrat în călugărie numele din botez) s'a retras în Polonia. *Petru Moghilă*, dupăce şi a complectat învăţătura la o universitate leşească—poate la şcoala mănăstirei ortodoxe din Lemberg— s'a alipit de hatmanul şi cancelarul coroanei Stanislau Jolkewski, vechiu prietin al tatălui său, şi a petrecut multă vreme în domniatul acestui nobil, Jolcfa, în apropiere de care (în provincia Bielsca) erau mai multe din moşiile sale. După moartea lui Jolkewski (1620) a trecut sub protecţia hatmanului Hotkievici, sub care s'a luptat contra Turcilor la Hotin (1622) şi sub tutela căruia a rămas timp de 7 ani (1620—1627). Cîtă vreme a trăit pelîngă hatmanul Hotkievici, a vizitat în 5 rînduri (1622, 1624, 1625, 1626, 1627) lavra Pecersca de la Kiev, pănăce în an. 1627, sub influinţa mitropolitului de Kiev, Iov Boreţki, s'a fixat în acest oraş, unde a fost ales egumen al lavrei Pecersca, fără să fie călugăr încă, la 6 Septembre an. 1627. S'a călugărit la 8 Septembre acelaşi an şi s'a rîdicat la treapta de arhimandrit (protecţia regelui Poloniei şi înrudirea sa cu nobilimea leşească n'au fost probabil străine la această răpide înălţare) până la 29 Noembre 1629, cînd a primit confirmarea regelui Sigismund. La 28 Aprilie 1633 a fost ales şi hirotonit Mitropolit al Kievului la Lemberg, şi a păstrat în aceeaşi vreme egumenia lavrei Pecersca. —In tot timpul arhipăstoriei sale *Petru Moghilă* s'a îngrijit cu foarte mult zel—despre care mărturisesc contemporanii—de două lucruri, mai întîiu de apărarea or-

todoxiei contra propagandei catolice şi al doile de înfiinţarea de şcoli unde să se poată forma un cler rusesc mai luminat decît cel ce fusese înainte de dînsul. Incă pe cînd era numai arhimandrit al lavrei, *Petru Moghilă* a înfiinţat—pe baza de altfel a dispoziţiilor testamentare ale fostului mitropolit Iov Boreţki--o şcoală, cea dintîiu regulată, în mănăstirea Braţca din Kiev (an. 1631) şi după alegerea sa ca mitropolit până la moarte atît de mult s'a îngrijit de prosperarea acestei şcoli, încît strămutată în Academie (Academia din Kiev de astăzi nu este altăceva decît şcoala lui *Petru Moghilă*), adecă în şcoală superioară, contra voinţei guvernului leşesc, a ajuns curînd să întreacă chiar şcoalele catolice din regatul Poloniei şi a putut trimete elevi de ai săi ca profesori la şcoala pe care Vasile Lupu şi mitropolitul Moldovei *Varlaam* au înfiinţat-o în Iaşi la an. 1642 în mănăstirea Trei Ierarhi (Sofronie Pociaţki, elev al şcoalei din Kiev, a fost organizatorul şi directorul şcoalei romîneşti (?) a lui Vasile Lupu).—Ca autor al Catehismului (aşa numitei Mărturisire ortodoxă) însemnat de noi sub Nr. 8, adoptat cu puţine modificări de întreaga biserică ortodoxă ca un fel de simbol de credinţă al acestei biserice, prin care ea îşi lămureşte credinţa proprie faţă cu celelalte secte creştineşti, *Petru Moghilă* a meritat numele de părinte al ortodoxiei moderne.— Scrierile sale, unele tipărite, altele manuscrise sînt:

1) Главизны поучителны діакона Агапита благочестивомꙋ царю Іѵстиніанꙋ (Capitulele instructive a-

le diaconului Agapet către binecredinciosul împărat Iustinian), traducere din grecește, Kiev, 1628.

₂) Анѳологіонъ сирѣчь молитвы и поꙋченіа дꙋшеполезнаа въ дꙋшевнꙋю пользꙋ спꙋдеовъ и всѣхъ благочестивыхъ любо молитвенникъ, Kiev, 1636 (Antologion, adecă molitvele și învățăturile duhovnicești pentru folosul sufletului elevilor și tuturor binecinstitorilor iubitorilor de rugăciuni).

₃) Catehismu, numit mai tîrziu Mărturisirea ortodoxă.

Scris în limba latină de *Petru Moghilă*; cetit întîiași dată în sinodul Rusiei meridionale, care s'a ținut la Kiev de la 8—18 Septembre 1640; aprobat de sinodul de la Iași cel ținut cu prelați și călugări Moldoveni, Munteni (?), Ruși și Greci de la Decembre 1641 pănă la Septembre 1642, în timpul cărui sinod Meletie Sirigul, unul din delegații bisericei grecești de la Constantinopole, ieromonah predicator al patriarhiei, a primit însărcinarea de a-l traduce în limba grecească; ținut în cartoanele patriarhiei pănă la an. 1662, cînd în traducerea grecească a lui Meletie Sirigul, și ca un fel de product propriu al Grecilor, a fost tipărit întîiași dată la Amsterdam. După ediția grecească s'a tradus și tipărit în romînește (38 I a ₃₆) de logofătul *Radu Greceanu* și stolnicul *Constantin Cantacuzin* (42 c η).

₄) Собраніе короткой наꙋки о артикꙋлахъ вѣры православно-каѳолической христіанской ведлꙋгъ выꙁнана и наꙋки церкве Св. восточной, соборной и апостольской (Adunarea științei scurte despre articulele

credinței ortodoxe, catolice creştine; adecă cunoaşterea şi ştiința sfintei biserice a răsăritului celei universale şi apostolice), Kiev, 1643 şi 1645.

5) Λиѳосъ или камень, брошанный съ пращи истины св. православной рꙋсской церкви смиреннымъ отцемъ Євсевіемъ Пименомъ на сокрꙋшеніе лживотемиой перспективи (Litos sau piatră, aruncată din praştia adevărului S-tei biserice ortodoxe ruse de smeritul părintele Piosul Păstor spre sfărmarea perspectivei celei întunecate şi false), Kiev, 1644.

Perspectiva era numele unei cărți schismatice publicate în 1642 de călugărul renegat Casian Sacovici.

6) Evhologhiu, adecă Molitvenic sau Necesariu, în slavoneşte, Kiev, 1646.

7) Notițe istorice şi autobiografice, în slavoneşte. Scrise în lavra Pecersca 1627. Ms.

Ms. la Kiev? ori la Ep. Ghenadie?

c) In Muntenia.

α) *Meletie Macedoneanul.* A tradus Cazania II de la Govora (38 I a 26). Era egumen la Govora.

β) *Melhisedec,* egumenul mănăstirei din Cîmpulung. A tradus Invățături peste toate zilele (38 I a 27).

γ) *Daniel Andreiu Panonianul,* monah, în colaborare cu trei Greci, Ignațiu Patride, Panteleimon Li-

garide, Paisie Ligaride, a tradus Pravila lui Mateiu Basarab (38 I a $_{29}$).

γ[1]) Mitropolitul Ungro-Vlahiei *Varlaam* (1673—1679) a tradus din slavoneşte Cheia înţelesului (38 I a $_{30}$).

δ) *Ieromonahul Inochentie.* A tradus Sfînta şi dumnezeiasca Leturghie (38 I a $_{31}$).

ε) *Mitropolitul Teodosie Vestemianul.* A scris o epistolă dedicatoare cătră Şerban Basarab ca prefaţă a pomenitei Leturghii (38 I a $_{31}$).

ζ) *Iordache Cantacuzin.* A tradus sfînta şi dumnezeiasca Evanghelie (38 I a $_{32}$). Ucis de Grigore Ghica la 1664. Era frate cu Vodă Şerban Cantacuzin.

η) *Radu Greceanul.* A colaborat împreună cu fratele său *Şerban Greceanul*, cu arhiereul *Gherman Nisis* şi cu *Mitrofan*, fost cu puţin mai înainte episcop de Huşi (pe la 1683) şi episcop al Buzeului 1690—1702, la publicarea Bibliei de Bucureşti (38 I a $_{34}$) cea tradusă de *Neculaiu Spatar Milescu*, a tradus împreună cu fratele său *Şerban* Mărgăritare (38 I a $_{35}$), a tradus împreună cu stolnicul *Constantin Cantacuzin* Pravoslavnica mărturisire (38 I a $_{36}$) şi a scris pentru trebuinţa lui Vodă *Constantin Brîncoveanul* cronica sa (38 II $_{6}$), pe care a şi dedicat-o pomenitului principe.

ϑ) *Şerban Greceanul.* Fratele lui *Radu Greceanul.* In afară de lucrările înşirate sub η) a tradus Sfînta şi dumnezeiasca evanghelie elinească şi romînească (38 I a $_{37}$).

ι) *Filoteiu Sfintagoreţul*, monah. A tradus din gre-

ceşte Floarea darurilor (38 I a $_{43}$) şi Invăţături creştineşti (38 I a $_{42}$).

ϰ) *Udrişte Năsturel Herescu.* Cumnatul lui Mateiu Basarab (Doamna lui Mateiu era sora lui *Udrişte Năsturel*). Om învăţat. El a atras atenţia mitropolitului *Varlaam*, pe cînd acesta era în Tîrgovişte (în. de an. 1642) „cu trebi domneşti şi ale norodului“ asupra Catehismului (38 I a $_4$), ceea ce a provocat din partea lui *Varlaam* scrierea Răspunsurilor (38 III $_3$) şi convocarea sinodului de la Iaşi. *Udrişte Năsturel* a tradus Ioasaf şi Varlaam (38 II $_{21}$)

Izvoarele pentru datele biografice ale scriitorilor din acest capitol sînt: Scriitorii de cărţi religioase, de la care se cunosc numai numele, sînt cunoscuţi din titlurile şi proloagele cărţilor înseşi; *Mitropolitul Dosoteiu* (Cronicele lui *Neculaiu Costin* şi *Ioan Neculcea* la anii respectivi.—Eclaircissements sur la question des monastères grecs situés dans les principautés danubiennes, o broşură pe care a cetit-o la D-l *Odobescu P. S. S. Episcopul Melhisedec*, cuprinde actul de închinare al mănăstirei Pobrata cătră S-l Mormînt făcută de mitropolitul *Dosoteiu.* Originalul romînesc al actului acestuia s'a publicat întîiu în Candela, ziar, Cernăuţi, 1885 Nr. 3 şi din Candela s'a reprodus întocmai de *Ep. Melhisedec* în Not. ist. p. 162, unde sînt date şi detaliele de mai sus.—*Ep. Melhisedec*, Cron. Huş. şi Cron. Rom. la anii respectivi.—*E. Golubinski*, Privire scurtă asupra istoriei bisericei romîno-ortodoxe, traducere de *Ioan Caracicoveanu*, Iaşi, 1879 p. 40, citat după *Ar. Densuşeanu*, Istoria limbei şi litera-

turei romîne, Iași, 1885, p. 143, nota, de unde am și aflat că mitropolitul *Dosoteiu* a fost numit de Petru Cel Mare episcop la Azov și că a murit la Taganroc, 1711 [așa zice poate *Golubinski*?].—In *Hasd.* Arh. ist. I ı, 118, sub numele de Cercări de condeiu ale mitropolitului *Dosoteiu*, s'au publicat niște iscălituri din 1649 făcute, pe dosul unui hrisov mai vechiu, de un călugăr Dosoteiu de la Pobrata, care se numește pe sine fiu al lui Bărilă și al Misirei. Nu se poate însă ști dacă acel care a scris iscăliturile a fost în adevăr mitropolitul*Dosoteiu* ori ba); *Mitropolitul Varlaam* (*Filaret Scriban*, Viața mitropolitului *Petru Movilă*, în Foaea pentru minte, ziar, Brașov, 1851.—*T. Cipariu*, Princ. d. limb. p. 113.—*Hasd.* Arh. ist. I, ı, 80.—*Ep. Melhisedec* Not. ist. p. 21); *Nestor* și *Grigore Ureche* (Izvoarele în Cronicele lui *Ureche* și *Miron Costin*, și în actele publice.—Biograf, *Ioan al lui Sbiera*, Contribuiri pentru o biografie a lui *Gr. Ureche*, în An. Ac. rom. seria II t. V secț. II); *Miron Costin* (Izvoarele în Cronicele lui *Neculaiu Costin* și *Ioan Neculcea*, și în actele publice.—Biografi, *Mih. Cogălniceanu* în Prefața ed. I a Cronicelor Moldovei; *V. A. Ureche*, în Conv. Lit. 1886; același, Biografia lui *Miron*, în *Mir. Cost.* Op. compl. p. 282 sqq.); *Neculaiu Costin* (Izvoarele în Cronicele lui *Neculaiu Costin*, *Acsenti Uricariul* și *Ioan Neculcea*, și în actele publice.—Biograf, *Mih. Cogăl.* l. c.); *Tudosie Dubău* (Izvoarele în Cronica lui *Vasile Dămian* și *Tudosie Dubău* și în acea a lui *Ioan Neculcea*); *Ioan Neculcea* (Izvoarele în Cronicele lui *Neculaiu Costin* și *Ioan Neculcea* și în actele publice.—Biograf, *Mih. Cogăl.* l. c.); *Neculaiu Spatar Milescu* (Biografi, *Ioan Neculcea*, în O samă de cuvinte ce nu se află în letopisețele Costineștilor [Nr. 38 II $_5$]; B. P. *Hasdeu*, în foiletonul Satirului, ziar, București, Nr, 12, 13, 14 an. 1866; același, Viața, faptele și ideile lui *Neculaiu Spatar* din Milești, în Tr. 1870,

Nr. 7, 8, 9, 11, 12, 14, 16; acelaşi, în Arh. ist. I, [1], p. 137; acelaşi, în Col. Tr. an. 1872; *G. Missail*, Oamenii mari ai Romînilor, în Tr. Nr. 33 an. 1869; *Emile Picot*, Notice biographique et bibliographique sur *Nicolas Spatar Milescu*, Paris, 1883, extrait des Mélanges orientaux, publiés par l'école des langues orientales vivantes [o admirabilă monografie, de unde am luat datele bibliografice asupra lui *Neculaiu Spatar Milescu*, dar care citează opera Вѣстникѣ Имп. Русск. Геогр. Общ. fără titlu complect şi fără loc, şi nu spune unde s'a fi găsind mănăstirea Antoniev Sijski].—Izvoarele la *Hasdeu* şi *Picot*, op. cit.); *Petru Moghilă* (Biografi, *Filaret Scriban*, Viaţ. mitr. Petr. Mov. în Foaea pentru minte; *Ghenadie Enăceanu*, Din istoria bisericească a Romînilor: Meşterul Manole şi *Petru Movilă*, Bucureşti, 1883, extras din ziarul Biserica ortodoxă romînă an. VII.—Izvoarele acolo); *Radu Greceanu* (Izvoarele în Cronicele munteneşti şi operele proprii.—Biograf, *Ştef. D. Greceanu*, Scrierile lui *Radu logofătul* cronicarul, în Rev. Rom. I, 575 sqq., II, 245 sqq.); *Udrişte Năsturel Herescu* (Izvoarele în Cronicele munteneşti şi în Prefaţa de la Răspunsurile lui *Varlaam Mitropolitul* [38 III 8] publicată de *Şinc* în Cron. Rom. III, 45).

V.

1700—1821

A. Date bibliografice*).

43. Din perioada de la 1700—1821 ni s'au păstrat următoarele scrieri provenite de la Romîni, unele tipărite, altele manuscrise.

I. Cărţi tipărite **).

a) Religioase

Cărţile religioase din veacul XVIII au acelaşi conţinut aproape ca şi cele din timpul precedent, dar sînt cu mult mai multe la număr şi tipărite, împreună cu cărţile cele cu cuprins ştienţific, istoric, ori poetic, la Buzău, Bălgrad (Alba-Iulia), Bucureşti, Braşov, Blaş, Buda, Cluj, Carloviţ, Chişnău, Iaşi, Mohilău, Măn. Neamţ, Petersburg, Rădăuţi, Rîmnic, Sneagov, Sîmbăta mare, Sibiu, Tîrgovişte, Temişoara, Viena, Veneţia, etc.

Vom însemna numai pe cele care au fost desti-

*) Cărţile romîneşti scrise de Romîni în perioada de la 1700—1821 sînt cu mult mai numeroase decît cele înşirate la datele bibliografice ale capitulelor III şi IV, ceea ce necesitează o nouă procedare la înşirarea lor: mai întîiu nu se vor însemna inscripţiile şi actele publice, care de altfel se pot ceti în aceleaşi colecţii unde se găsesc şi inscripţiile şi actele publice din seculele precedente; apoi, findcă scrierile manuscrise sînt prea numeroase pentru a pute fi catalogate toate, s'a făcut pentru ele o secţie a parte. Cărţile tipărite subliniate sînt cele cu titlurile copiate exact.

**) Mai toate cărţile aceste au fost tipărite cu chirilic. Noi li vom transcrie titlurile cu litere latine.

nate învățăturei în școli.

1) Adunare de rugăciuni, Iași, 1750.

1a) Invățătura creștinească pentru cei care voesc a lua vreun cin din cele sfințite și dumnezeești slujbe.... Iași, 1770.

2) Catehismu, de *G. Sincai*, Blaș, 1783.

2a) Catehismus, Sibiu, 1789 (text romîn și german).

2b) Gramatica teologhicească, scoasă în limba moldovenească de pe bogoslovia lui Platon, arhiepiscopul de Moscva, și de pe alte cărți bisericești pentru învățătura preoților și a tuturor de obște pravoslavnici creștini.... Iași, 1795.

3) Teologia morală, Blaș, 1796.

4) Teologia dogmatică și morală (de *Sam. Klein*?), Blaș, 1804.

5) Teologia dogmatică.... de *Ioan Bob*, Blaș, 1804.

6) Carte de învățături creștinești despre deșărtăciunea lumei, de episcopul *Ioan Bob*, Blaș, 1805.

7) Teologia dogmatică de *Gherontie* și *Grigorie*, Iași, 1806.

8) Teologia dogmatică de *Ioan Bob*, Blaș, 1811.

9) Catihis pentru slujitorii bisericești ..., Chișnău, 1816.

10) Teologia pastorală sau datoriile preoților, Buda, 1817.

11) Invăţătură teologhicească despre datoriile oamenilor, de episcopul *Vasile Moga*, Sibiu, 1820.

b) Cărţi ştienţifice.

1) Floarea darurilor, Sneagov, 1703.

2) Pilde filosofeşti, Tîrgovişte, 1713.

3) Floarea adevărului, Blaş, 1750.

4) Multe învăţături, Bucureşti, 1753.

5) Aritmetica (romînească-nemţească), Viena, 1777.

5a) Ducere de mînă către aritmetică (romîneşte şi nemţeşte), Viena, 1782.

6) Pilde filosoficeşti, Rîmnic, 1783.

7) Aritmetica, Blaş, 1875.

8) Oarecari secreturi ale lucrărei pămîntului şi ale meşteşugului sădirei, Rîmnic, 1796.

9) Elemente aritmetice arătate fireşti .... (de *Amfilohie Hotiniul*).... Iaşi.... 1795.

10) Invăţături pentru măsurarea buţilor cu cotul, Bucureşti, 1795.

11) Pilde filosofeşti şi secretul lucrărei pămîntului, Bucureşti, 1796.

12) Loghica, adecă partea cea cuvîntătoare a filosofiei.... de *Sam. Klein*, Buda, 1799.

12a) Dreptul firei sau legile fireşti, Sibiu, 1800.

13) Oglinda arătată omului înţălept de *Nec. Horea*, Buda, 1801.

14) Sfaturile înţălegerei celei sănătoase, de *Dim. Ţichindeal*, Buda, 1802.

15) Invăţături de multe ştiinţi pentru formarea răvaşelor, Sîbiu, 1803.

16) Infruntarea Jidovilor asupra legei şi obiceiurilor lor, Iaşi, 1803.

17) Cuvinte asupra altoirei vărsatului, Sîbiu, 1804.

18) Povăţuire către aritmetică sau învăţătura numerelor.... Buda, 1806.

18a) Regule scolasticeşti.... pentru ţinerea şi procopseala scoalelor romîneşti, Buda, 1806.

19) Cărticică.... după limba leşască pe limba romînească, ca-re cuprinde întru sine multe lucruri spre folosul a toată obştea atît oamenilor cît şi dobitoacelor.... s. l..... 1806.

20) Povăţuire către economiea de cîmp... Buda, 1806.

21) Adunare de lucruri moraliceşti, traducere de *Dim. Ţichindeal*, Buda, 1808.

22) Pentru sporirea stupilor povăţuiri, Sîbiu, 1808.

23) Forma clerului şi a păstorului bun, de *Ioan Bob*, Blaş, 1809.

24) Invăţături pentru dascalii normali din şcoalele unite, Sîbiu, 1809.

25) Invăţături de multe ştiinţe folositoare cu întrebări şi răspunsuri din S-ta scriptură de *Nicodim Greceanul*, Sîbiu, 1811.

26) Invățătură pentru prășirea pomilor scrisă de *Haintl Franțisc*.... Buda, 1812.

27) Despre zahar din cucuruz și jugastru, Buda, 1813.

28) Floarea darurilor, Sîbiu, 1814.

28a) Instrucție pentru școalele romîneștĭ din Banat, Buda, 1815.

29) Invățătură despre agonisirea viței de vie.... Buda, 1816.

30) Invățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țară.... Buda, 1816.

31) Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște, Blaș, 1816.

31a) Scurtă învățătură pentru vărsatul cel mîntuitor, scrisă de *Frățilă Benea*, Buda, 1817.

32) Pedagogia și Metodica, traducere din nemțește de *Naum Petrovici*, s. l. 1818.

33) Cărticica moravurilor bune pentru tinerime, din nemțește de *Moise Fulea*, Sîbiu, 1819.

c) Istorice.

1) Pravila lui Neculaiu Mavrocordat (Muntenia), 1728.

2) Bucoavnă cu deprindere de cetire, Cluj, 1744

3) Bucoavnă, Rimnic, 1749.

4) Bucvariu sau începere de învățătură celor ce vor să învețe carte cu slove slo-

veneşti (de mitropolitul *Iacob Stamate*)..... Iaşi, 1754.

Anul greşit. In realitate cartea s'a tipărit între anii 1791 şi 1803.

5) Pravilă (Muntenia, sub Scîrlat Ghica), între anii 1758 şi 1761 sau între anii 1765 şi 1766.

6) Πρωτοπειρία..... (de) Θεόδωρος Ἀναστασίου Καβαλλιώτου, Veneţia, 1770, (cf. 18 obs.).

7) Pravelniceasca condică a lui Alexandru Ipsilant, Bucureşti, 1779. (A doua ed. în *Bujoreanu*, Col. d. leg. rom. t. II, 1875).

8) Elementa linguae dacoromanae sive valachicae.... Vindobonae, 1780, (cf. 29; a doua ediţie, Buda, 1805; gramatica lui *Klein*).

9) Buchiariu, Viena, 1781.

10) Cronograf, s. l. înainte de 1782.

11) Alfavita, Blaş (*G. Şincai*) 1783.

12) Gramatică latină-romînă (*Şincai*), Blaş, 1783.

13) Articulele de legi ale împăratului Germaniei Iosef II, s. l. 1786.

14) Observaţii.... asupra regulelor gramaticei romîneşti.... de *Ienache Văcărescul*, Rîmnic şi Viena, 1787.

15) Pravila de obşte asupra faptelor rele şi pedepsirei lor, Viena, 1788.

16) Deutsch-walachische Sprachlehre (de

Ioan Molnar), Viena, 1788 (A doua ediţie, Sîbiu, 1810).

17) De obşte geografie pe limba moldovenească, scoasă de pe geografia lui *Bufièr* (de *Amfilohie Hotiniul*).... Iaşi, 1795.

18) Alfavit sau bucoavnă pentru folosul şi procopseala scoalelor neamului romînesc, Blaş, 1796.

19) Gramatica romînească.... de *Radu Tîmpea*, Sîbiu, 1797.

20) Retorică.... Buda (de *Ioan Molnar*), 1798.

21) Ducere de mînă, adecă spre cetire rînduită carte, tipografia Universităţei (Buda?) 1798.

22) Observaţii de limba romînească prin *Paul Iorgovici* făcute, Buda, 1799.

23) Atlante cu 30 de hărţi de *Radu Golescu*, s. l. 1800.

24) Istorie universală.... de *Ioan Molnar*, Buda, 1800.

25) Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία (de) Δανιὴλ τοῦ ἐκ Μοσχοπόλεως, (Veneţia?), 1802 (cf. 18 obs.).

25a) Bucoavnă, Buda, 1802.

26) Alfavita, Sîbiu, 1803.

27) Epistola *Georgii Sinkai* de Eadem ad.... Ioannem de Lipszki, Budae, 1804 (cf. 29).

28) Orthographia latino-valachica (de *Körösi*), Claudiopoli, 1805 (cf. 29).

29) Datoriile supuşilor cătră monarhul lor, Buda, 1806.

30) Τέχνη τῆς ρωμανικῆς ἀναγνώσεως με λατινικὰ γράμματα (de) 'Ρώζα, Buda, 1809 (cf. 29).

31) Cartea de pravilă, ce cuprinde legile asupra faptelor rele şi a călcărilor grele de poliţie, Cernăuţi, 1807.

32) Gramatica romînească-nemţească de *Anton Marki*, Cernăuţi, 1810.

33) Istorie pentru începutul Romînilor în Dacia.... de *Petru Maior*, Buda, 1812.

34) Cartea legilor de obşte pîrgăreşti/. Cernăuţi, 1812.

35) Asupra înfiinţărei scoalei pedagocice în Aradul Vechiu, de *Dim. Ţichindeal*, s. l. 1813.

36) Romanische oder macedonovlachische Sprachlehre de *Mih. Boiagi*, Viena, 1813. (cf. 18 obs.).

37) Geografia sau scrierea pămîntului.. (de) *Nicola Nicolau*, Buda, 1814.

38) Pravile, Iaşi, 1814 (Pravila lui Calimah. III ed. Iaşi, 1862; IV ed. în *Bujoreanu*, Col. d. leg. rom. t. I, 1873).

39) Intîmplările războiului Franţojilor şi întoarcerea lor de la Moscva, Buda, 1814.

40) Scurtă arătare despre luarea Parizului.—Tristă întîmplare cetăţei Dresda, Buda, 1814.

41) Semne de biruială saŭ piramida cea de tunuri înălţată în marea cetate Moscva, Buda, 1815.

42) Scrisoarea Moldovei de *D. Cantemir*, Măn. Neamţului, 1815.

43) Bucoavnă, Sibiu, 1815.

44) Condica civilă, Iaşi, 1816.

45) Pravilă, Bucureşti, 1817 (Pravila lui Caragia. II ed. Bucureşti, 1862; III ed. în *Bujorcanu*, Col. d. leg. rom. t. I)

45[a]) Ortografia sau dreapta scriere de *Constantin Diaconovici Loga*, Buda, 1818.

46) Orthographia romana sive latinovalachica (de *Petru Maior*), Buda, 1819 (cf. 29), reeditată la începutul dicţionarului de Buda din 1825.

47) Plutarc nou.... de *Nicola Nicolau*, Buda, 1819.

48) Gramatică scurtă rusască.... Chişnău, 1819,

49) Bucoavnă cu slove romîneşti şi latineşti de *Moise Fulea*, Sîbiu, 1820.

50) Istoria bisericei Romînilor, atît acelor dincoace precum şi acelor dincolo de Dunăre, de *Petru Maior*, Buda, 1821.

51) Despre apele minerale de la Artapac, Bodoc şi Covasna de *Dr. Pop*, Sîbiu, 1821.

52) Gramatica teoretică şi practică a limbei germane, de *Zaharia Columb*, Buda, 1821.

53) Gramatica latină, Buda. 1821.

La care se pot adăogi, ca foarte importante, macarcă s'au tipărit după an. 1821:

54) Dictionariu rumanesc, lateinesc si unguresc dein orenduiala excellentii sale preosfintitului *Ioan Bobb*, vladeicul Fagarasului asediat, In Clus, 1822 (cf. 32. Dicţionariul de Cluj).

55) Lesicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemţescu quare de mai multi autori in cursul a trideci si mai multoru ani s'au lucratu, Budae, 1825 (cf. 32. Dicţionarul de Buda).

d) Scrieri poetice:

1) Alexăndria, s. l. înainte de 1782.

1a) Diferite poezii lirice publicate de Romînii din Transilvania cu ocazia morţei Mariei Terezei, s, l. înainte de 1782.

1b) Critil şi Andronius, Iaşi, 1794.

1c) Poezii de *Alexandru Văcărescu*, Bucureşti, 1796.

2) Achilefs la Schio de Metastasie, traducere de *Slătineanu*, Sîbiu, 1797.

3) Alexăndria, Mohilău, 1797.

4) Bertoldo, Bertoldino fiul său şi Casino nepotul său, Sîbiu, 1799,

5) Istorie despre Arghir cel frumos şi Elena cea frumoasă.... de *Ioan Barac*, Sîbiu, 1801.

6) Sindipa filosofui, din elineşte, Sîbiu, 1802.

6a) Leonat beţivul şi Dorofata soţia sa, Sîbiu, 1803.

7) Telemac, din italieneşte, de *Petru Maior*, Buda, 1807.

8) Versuri înveselitoare la instalarea episcopului *Ioan Bob*, II ed. Sîbiu, 1807.

9) Piram şi Tisbe, de *Vasile Aaron*, Sîbiu, 1808.

10) Patimele domnului nostru Isus Hristos, în versuri, de Vasile Aaron, Sibiu, 1808.

11) Versury de laude in limba dacoromaneaske la logodirea prea eneltzatuluy nostru milostiv imperàt, stepen shi taike Frantzi de *George Lazăr*, Viena, 1808.

12) Alexăndria, s. l. 1810.

12a) Viaţa şi pildele prea înţeleptului Esop, s. l. 1812.

13) Fabule filosofeşti şi moraliceşti de *Dim. Ţichindeal*, Buda, 1814.

14) Leonat beţivul şi Dorofata soţia sa, de *Vas. Aaron*, Sîbiu, 1815.

15) Jucăria norocului sau istoria lui Mencicoff, de *Lazăr Asachi*, Iaşi, 1816.

15a) Viaţa şi pildele lui Esop, Iaşi, 1816.

15b) Viaţa şi pildele lui Esop, Sîbiu, 1816.

16) Culegere de poezii, de *Paris Momuleanu*, Bucureşti, 1817.

17) Moartea lui Avel, traducere din limba franceză de *Alex. Beldiman* .... Buda 1820.

18) Anul cel mănos, în stihuri, prin *Vasile Aaron*, Sîbiu, 1820.

19) Culegere de poezii, de *Negruţ*, Iaşi, 1820.

20) Numa Pompiliu, roman de Florian, traducere de *Alex. Beldiman*, Buda, 1820.

21) Tragodia lui Orest de... *Alex. Beldiman*,... Buda, 1820.

22) Risipirea cea din urmă a Ierusalimului, în versuri, de *Ioan Barac*. s. l. 1821.

23) Sofronim şi Hariti, în versuri, de *Vas. Aaron*, Sîbiu, 1821.

24) Bordeiul indienesc... tradus de prea cuviosul *Leon Asachi*, Iaşi, 1821.

25) Chemare la tipărirea cărţilor romîneşti, şi versuri pentru îndreptarea tinerilor.... de *Const. Diaconovici Loga*, Buda, 1821.

e) Scrieri periodice:

1) Călindar pe 112 ani, Iaşi, 1785.

2) Calendar s. l. 1795.

2a) Calendar, Sîbiu, 1803.

3) Calendar, de Sam. Klein, Buda, 1806.

4) Calendar, Buda, 1807.

4a) Calendar, Buda, 1808.

5) Călindariu pe an. 1809, Buda, 1809.

6) Călindariu.... pe 100 de ani de la 1814 până la 1914..., Buda, 1814.

7) Călindariu, Iaşi, 1814.

7a) Calendariu, Buda, 1815.

8) Calendar, Buda, 1816.

8a) Călindar.... cuprinde 140 de ani.... de la 1816 şi până la 1956, Iaşi, 1816.

9) Diariu sau zioariu (calendar), Buda, 1817.

10) Calendar, Buda, 1819.

11) Calendar, s. l. 1821,

12) Biblioteca romîneascâ în 12 părţi: partea I, Ianuarie, Buda, 1821 (Mai departe n'a apărut).

II. Cărţi manuscripte.

Cărţile manuscripte din veacul XVIII sînt foarte numeroase şi au tot feliul de conţinuturi, religios, istoric, ştienţific, poetic. O înşirare complectă a lor ar trece peste marginele lucrărei de faţă. Pentru aceea vom cataloga numai două categorii dintr'însele, pe cele mai importante, şi anume cronicele şi literatura populară.

a) Cronice.

1) Cronica lui *Acsenti Uricariul* (De a doua domnie a lui Neculai Alexandru Mavrocordat voevod în Moldova, 1711—1716).

2) Cronica lui *Ioan Canta* (Letopiseţul ţărei Moldovei de la a doua şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod, 1741—1769).

3) Cronica lui *Enache Cogălniceanu* (a^{1}) Letopiseţul ţărei Moldovei de la domnia întîiu şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod, 1733—1774; b^{1}) Stihuri asupra Domnului Grigorie Ghica Voevod al ţărei Moldovei; c^{1}) Stihuri asupra peirei lui Manolachi Bogdan vel vornic şi a lui Ioan Cuza bivvel spatar carii cu urgie împărătească şi de sabie domnească sau săvîrşit .... [în anul] 1778).

4) Cronica lui *Radu Popescu* (Cronica ţărei romîneşti de la 1700—1720).

5) Cronica lui *Neculaiu Roset* (Prea slăvita viţă a lui Neculaiu Mavrocordat cu o predoslavie, [scris la an.] 1727).

6) Cronica lui *Mihail Cantacuzino* (Genealogia familiei Cantacuzino, 1787, „cu amăruntari asupra Domnilor fanarioţi şi cu multe documente istorice interesante.“ *N. Bălcescu* în Mag. ist. I, 10 sqq).

7) Cronica *Cluceriului Dumitrache* (Cronologia Domnilor ţărei romîneşti după hrisoave. *N. Bălcescu*, ib.).

8) Cronica lui *Pîrvul Cantacuzino* (Cronologia Domnilor ţărei romîneşti. *N*, *Bălcescu*, ib.).

9) Cronica lui *Ierodiaconul Naum Clococeanul* (Cronologia Domnilor ţărei romîneşti. *N. Bălcescu*, ib.).

10) Cronica lui *Dionisie eclesiarhul* (Istoria Munteniei de la 1764—1815, scrisă de craioveanul *Dionisie Eclesiarhul* între 1814 şi 1815.

11) Cronica lui *C. Isvoranu* (a[1]) Istoria lui Tudor Vladimirescu; b[1]) Istoria lui Iancu Jianu. Ambele scrise după an. 1821 de un autor contemporan cu faptele).

12) Cronica lui *Zilot Romînul* (a[1]) Istoria ţărei munteneşti de la 1796—1821; b[1]) A treia domnie a lui Alexandru Vodă Suţul; c[1]) Istoria zaverei [de la 1821, perdută]; d[1]) Descoperirea, tragedie alegorică [perdută]; e[1]) Un caet de poezii politice, scris la 1829, Ianuarie; f[1]) Istoria revoluţiei de la 1848, scrisă în

luna lui Maiu 1850. Cronica întreagă a lui Zilot Romînul este în proză şi în versuri).

13) Cronică anonimă, numită a lui *Mustea* după numele copietorului (Istoria Moldovei de la 1662 până la 1730).

14) Cronică anonimă (Istoria ţărei munteneşti de la 1689—1716).

15) Cronică anonimă (Istoria Munteniei de la 1700—1707).

16) Cronică anonimă (O cronică rimată din veacul trecut, scrisă peste Carpaţi de un călugăr de la Prislop despre S-l Nicodim).

17) Cronică anonimă (Stihuri asupra venirei Nemţilor în Bucureşti şi asupra peirei voevodului Hangearli;—sfîrşitul veacului XVIII)

18) Cronică anonimă (Domnia lui George Hangearli).

19) Cronică anonimă (Istoria jăfuitorilor ţărei romîneşti, cînd ficiorii lui Ipsilant s'au pornit din părţile Basarabiei ca să-şi facă oaste din grecime, i de arnăuţime şi de orice adunare rea, cîţi voia a se uni voinţei lor, la an. 1821; Muntenia).

20) Compilaţia lui *Ienache Cogălniceanu* (*Ureche*, *Miron Costin* şi *Neculaiu Costin*, 38 II 1, 2, 3).

21) Compilaţia lui *Radu Lupescu* (Cronicele lui *Radu Greceanu* şi *Radu Popescu*, 38 II 6 şi 43 II a 4).

22) Compilaţia lui *Vasile Cămăraşul* (care a pre-

scurtat la 1733 Istoriile ţărei Moldovei şi ale ţărei romîneşti din mulţi autori; Muntenia).

23) Compilaţia lui *Ştefan Stîrcea* (Letopiseţul Moldovei de la an. 1710 până la al zecelea an al domniei a doua a lui Neculaiu Mavrocordat; Istoria oştirei sultanului asupra Moreei. Scrise în anul 1791).

24) Compilaţia lui *Ioniţă Şoimescu Logofăt* (Istoria ţărei romîneşti, de la Negru până la Ioan Vodă Mavrocordat. Scrisă în an. 1792).

25) Compilaţia lui *Miron* (Letopiseţul ţărilor Moldovei şi al ţărei Munteneşti de cînd s'au descălecat până la domnia lui Mihaiu Racoviţă. Scris la 1806).

26) Compilaţia anonimă (*Ureche*, *Miron Costin* şi Compilaţia anonimă de sub 43 II a $_{29}$. Ajunge până la anul 1729).

27) Compilaţia anonimă (Cronica lui *Radu Greceanu* 38 II $_{6}$ şi Cronica anonimă de sub 43 II a $_{15}$).

28) Compilaţia anonimă (din Compilaţia lui *Neculaiu Costin* 38 II $_{16}$, Cronica lui *Radu Greceanu* 38 II $_{6}$, Cronica anonimă 38 II $_{10}$ şi Cronica lui *Radu Popescu* 43 II a $_{4}$).

29) Compilaţia anonimă (din Cronica lui *Constantin Căpitanul* 38 II $_{7}$ şi din Cronica anonimă 43 II a $_{18}$ cap. 8 până la cap. 15. Cuprinde anii de la 1662—1733).

Nr. 43 II a $_{1}$, $_{2}$, $_{3}$ în *Cogăl.* Letop. t. II şi III, ed. I

şi II.—Nr. $_{4}$ în Mag. ist. t. IV.—Nr. $_{5}$ în biblioteca D-lui *D. Sturza* de la Miclăuşeni.—Nr. $_{10}$ în *Pap. Il.* Tez. d. mon. ist. II, 159 sqq.—Nr. $_{11}$ în Rev. Toc. II, 397 sqq.—Nr. $_{12}$ a^1 în *Col. Tr.* 1882 p. 266, 321, 490 şi an. 1883 p. 89, 121, 348.—Nr. $_{12}$ b^1, e^1, f^1 în Rev. Toc. V.—Nr. $_{13}$ în *Cogăl.* Letop. t. III, ed. I şi II.—Nr. $_{14}$ în Mag. ist. t. V.—Nr. $_{15}$ se găseşte numai în Compilaţia de sub Nr. $_{27}$.—Nr. $_{16}$ în Buciumul, ziar al lui *Cezar Boliac*. Bucureşti, 1863.—Nr. $_{17}$ în Rev. Toc. III, 327 sqq.—Nr. $_{18}$ în Albina Pindului, ziar redactat de *Haralamb Grandea*, Bucureşti, 1869.—Nr. $_{19}$ în Rev. Toc. II, 383 sqq.—Nr. $_{22}$ în Calendar pe an. 1857, Bucureşti.—Nr. $_{23}$, $_{24}$, $_{25}$ în biblioteca D-lui *D. Sturza* de la Miclăuşeni.—Nr. $_{26}$ în traducere grecească de marele sluger Alexandru Amiras din an. 1729, manuscript la biblioteca statului din Paris. Cf. Notice d'un ms. de la bibliothèque du roi.... par M. *Hase* în *V. A. U.* Mir. Cost. Op. Compl. p. 269.—Nr. $_{27}$ se găseşte în traducere germană sub titlul Anfang des Lebens und der Historie des durchlauchtigsten allchristlichen Herrn von dem walachischen Lande Io *Constantin Brancovan Voyvod* într'un ms. din biblioteca gimnaziului evangelic din Braşov.—Nr. $_{28}$ în două volume publicate la Bucureşti an. 1858, 1859 de librăria Ioanide sub titlul (vol. I) Istoria Moldo-Romîniei, ms. vechiu pe limba romînă, găsit în S-ta Mănăstire Cozia şi Şărbăneşti şi (vol. II) Istoria ţărei romîneşti, vechiu ms. aflat în oraşul Chişnău de ierodiaconul Daniil.—Nr. $_{29}$ în *Cogăl.* Letop. t. III, ed. I şi II

b) In perioada de la 1700 până la 1821 se găsesc o mulţime de manuscripte, mai ales moldovineşti şi munteneşti, cuprinzătoare de o literatură religioasă, ştienţifică, poetică şi istorică, ai căreia autori nu se cu-

nosc, care este foarte răspîndită în toată Europa şi foarte cetită de popor, şi care poartă numele de literatură populară sau, cu un termin tehnic (inglizesc), de folklore. Acest folklore, care de pe la jumătatea veacului trecut încoace, întrucît priveşte ţările străine, a început a fi studiat cu foarte mult zel de învăţaţi, mai cu samă Nemţi şi Ruşi, cuprinde, pentru literatura religioasă, istorisiri despre diferite întîmplări din viaţa sfinţilor, îngerilor, patriarhilor, mucenicilor (apocrife religioase), la care se pot adăogi prezicerile de tot feliul şi din tot feliul de lucruri; ca literatură istorică cuprinde istoria universală—anume istoria poporului evreu până la luarea Ierusalimului de Titus, după biblie; istoria Romanilor până la căderea Romei şi istoria Bizantinilor până la căderea Constantinopolului sub Turci, după cronicarii bizantini—foarte împodobită cu legende apocrife (cronograf); ca literatură ştienţifică cuprinde observaţii generale asupra voinţei omineşti şi asupra raportului oamenilor între dînşii; ca literatură poetică cuprinde romane asupra unor persoane istorice sau închipuite.

Originea aceştei literaturi populare, care se găseşte răspîndită peste toată Europa şi peste o mare parte a celorlalte continente şi care se preface zilnic în literatură populară nescrisă răspîndită de la om la om numai prin viul graiu, trebue căutată la Greci, la Evrei şi la Indieni. La noi, la Romîni, a venit mai ales prin mijlocirea Slavilor.

Din veac. XVI şi XVII se găsesc numai puţine

cărţi cuprinzătoare de o asemene literatură populară (Nr. 33 a $_{11}$; 38 I a $_{43, 54, 55, 57, 58, 60, 63, 66, 67}$). In veacul al XVIII însă se găsesc foarte multe cărţi populare manuscrise, şi unele tipărite (Nr. 43 I b $_{1, 2}$; c $_{10}^{a}$; d $_{1, 3, 4, 6, 12, 12^{a}, 15^{a}, 15^{b}}$; apoi Melhisedec la Iaşi 1812 sub titlul Pentru Melhisedec, istorie şi tîlcuire foarte minunată; Minunile maicei domnului, s. l. înainte de 1782; Gromovnicul, s. l. înainte de 1782 şi Bucureşti 1795) şi 61 dintr'însele aflătoare la biblioteca centrală din Bucureşti, la cea din Iaşi, la D-ii Eminescu, *Gr. Tocilescu* şi *M. Gaster* au fost clasificate de acest din urmă şi publicate în extract în Literatura populară romînă de D-r. *M. Gaster*, Bucureşti, 1883*).

α) religioase.

---

*) Dăm aici înţălesul pe scurt al diferitelor categorii de cărţi populare, care nu au cuprinsul lor destul de lămurit exprimat în titlu.

Avestiţa aripa satanei. Despre întîlnirea arhanghelului Mihail cu un duh necurat numit Avestiţa aripa satanei, care spune de frică arhanghelului secretul răutăţilor sale şi apoi este trimes de acela în iad.

Descoperirea sfintei leturghii. Cum împăratul Arabiei Amfilog, care a asistat la leturghie în biserica S-lui mormînt de la Ierusalim, a văzut întocmai înaintea ochilor lucrurile pe care le cetea preotul şi cum, lovit de o aşa minune, a trecut la creştinismu.

Simbolizarea bisericei. Arătarea prin întrebări şi răspunsuri a însemnărilor simbolice pe care le au diferitele lucruri din biserică, precum că, de pildă, cadelniţa este maica precista, etc.

1) Zidirea lumei, Adam şi Eva.
2) Lemnul crucei.
3) Cain şi Avel şi Lameh.
4) Melhisedec.
5) Avraam.

Cîntece de stea. Cîntece epice despre diferite evenimente din biblie şi din evanghelie, precum despre Cana Galileei, trei crai de la răsărit, Adam,—apoi despre moarte, iad, raiu, a doua judecată,—apoi psalmi versificaţi. Sînt scurte şi fără să reflecteze spiritul poporului: n'au fost niciodată literatură populară nescrisă.

Colinde. Balade populare compuse sub influinţa sentimentului şi a superstiţiilor religioase şi cuprinzînd tot felul de materialuri, cîteodată religioase, altădată laice.

Irozi. Scene teatrale asupra celor petrecute la curtea lui Irod pe vremea naşterei mîntuitorului.

Astrologhie. Preziceri asupra fenomenelor atmosferice din timpul anului, lunelor, săptămînilor, zilelor.

Gromovnic. Prevestiri după tunet, fulger, cutremur.

Obrociri de zile. Arătarea zilelor bune şi rele, în care adecă trebue să se apuce cineva de o treabă sau nu.

Prognosticon. Preziceri asupra fenomenelor atmosferice, asupra culturei vitelor şi pămîntului, asupra faptelor publice şi private ale oamenilor, după planete combinate cu zodiacul şi după diferite evenimente din timpul zilelor.

Coliadnic. Preziceri asupra aceloraşi lucruri, după cele ce se vor întîmpla în zilele Crăciunului.

Trepetnic. Preziceri după clătirile membrilor corpului.

Zodiile Preziceri asupra soartei omului după luna în care s'a născut.

6) Moise.

7) Solomon şi regina Saaba.

8) Dărîmarea Ierusalimului şi legenda proorocului Ieremia.

9) Hristos şi Pilat.

Roata lui Solomon. Preziceri după locul unde se opreşte un grăunte aruncat pe un cerc pe care se găsesc o sumă de subdivizii prevăzute cu numere şi numiri diverse.

Floarea darurilor. „Vorbe şi pilde scoase din autorii vechi greci şi romani precum şi din Biblie“ asupra diferitelor virtuţi şi viţii.

Alexăndria. Istoria lui Alexandru Machedon.

Varlaam şi Ioasaf. Istoria unui pusnic din pustia Senaarului, numit Varlaam, şi a unui ficior de împărat din India, numit Ioasaf: cum a creştinat Varlaam pe Ioasaf şi cum acest din urmă a părăsit împărăţia şi s'a dus în pusnicie cu preceptorul său.

Sindipa. Istoria unui fiu de împărat, pe care l'a învăţat carte un filosof numit Sindipa: cum, cînd a sfîrşit cartea de învăţat, i-a spus Sindipa să tacă 7 zile, pentrucă altfel este ameninţat de soartă rea, cum mama vitrigă a băiatului a vrut să-l peardă profitînd de muţirea acestuia, şi cum a scăpat băiatul prin aceea că 7 filosofi ai curţei au spus pe fiecare zi cîte o pildă prin care probau împăratului că nu este bine să se potrivească vorbelor fimeeşti, pănăce la a şeptea zi, cînd s'a dezlegat limba ficiorului de împărat, s'a probat şiretlicul împărătesei.

Bertoldo. Istorisire despre năzdrăvăniile unui măscăriciu, numit Bertoldo, de la curtea unui împărat.

Halima sau O mie şi una de nopţi. Poveştile pe care le-a spus în 1001 de nopţi unui împărat al Indiei so-

10) Apocalipsul apostolului Pavel.
11) Călătoria maicei domnului la iad.
12) Visul maicei domnului.
13) Legenda sfintei Duminici.
14) Legenda sfintei Vineri sau a sfintei Paraschiva.

ţia sa, numită Halima.

Arhir şi Anadam. Istoria unui sfetnic împărătesc, numit Arhir, care prin intrigile nepotului său, Anadam, a fost condamnat la moarte de împărat: cum a scăpat ascuns, cum a scos împărăţia din o mare nevoie ce avea de la împăratul Egiptului şi cum a reîntrat în favoarea de ma înainte.

Ghenoveva de Brabant. Istoria soţiei unui nobil de Franţa: cum, după plecarea barbatului său la un războiu, a suferit mari nevoi din partea servitorilor castelului, de care a scăpat numai fugind în păduri, şi cum a fost răzbunată şi s'a întors acasă, cînd a venit soţul ei înapoi.

Iliodor. Istoria întîmplărilor a doi tineri, Teaghene şi Hariclia.

Filerot şi Antusa sau Ierotocrit. Istoria întîmplărilor a doi tineri, numiţi Filerot şi Antusa sau Ierotocrit şi Areti.

Dracul şi Fimeea. Cum o fimee a scos peri albi unui drac, care a avut gust să vie pe pămînt o bucată de vreme şi să se însoare.

Este apoi de observat că diferitele genuri de literatură populară nu se găsesc decît rareori în manuscripte aparte: de cele mai multe ori, mai multe din ele se găsesc scrise în unul şi acelaşi manuscript, numit mixt, sbornic.

15) Avestiţa aripa satanei.
16) Minunile S-lui Sizoe.
17) Cele 72 de nume ale lui Isus Hristos.
18) De scîntece.
19) Minunile maicei domnului.
20) Legenda lui Vasile cel nou.
21) Anticrist.
22) Descoperırea sfintei leturghii.
23) Simbolizarea bisericei.
24) Cîntece de stea.
25) Colinde.
26) Irozi.
27) Astrologhiea.
28) Gromovnic.
29) Obrociri de zile.
30) Coliadnic.
31) Trepetnic.
32) Zodii.
33) Roata lui Solomon.

β) ştienţifice.

34) Floarea darurilor (tipărit. cf. Nr. 38 I a
43 şi 43 I b 1, 28).
35) Pilde filosofeşti (tipărit. cf. Nr. 43 I b 2).
36) Proverbe.
37) Intrebări şi răspunsuri (asupra a diferite chestii morale)
38) Carte de doftorii.

γ) istorice.

39) Cronografe.

δ) poetice.

40) Alexăndria.
41) Varlaam şi Ioasaf.
42) Sindipa.
43) Bertoldo.
44) Halima.
45) Arhir şi Anadam.
46) Iliodor.
47) Filerot şi Antusa.
48) Isopia.

B.

Fenomene limbistice proprii limbei romînești din perioada 1700—1821.

44. Dacă trecem cu viderea influințele sintactice provenite de la cărțile străine din care se făceau traducerile, apoi se poate zice că limba romînească scrisă din perioada de la 1700 la 1821 nu posede, comparată cu limba de astăzi, fenomene caracteristice fonologice, morfologice şi sintactice, şi că singur numai dicționarul cel plin de cuvinte slavonești, și cîteodată grecești ori rusești, dă o importantă notă caracteristică limbei aceşteia.

Dintre toate cărțile din veacul al XVIII celė bi-

sericeşti sînt cele mai pline de cuvinte străine, şi anume slavone. Şi chiar, în lipsa cuvintelor curat romîneşti, dispărute astăzi, care formau una din trăsăturile cele mai remarcabile ale limbei din sec. XVI, XVII, numeroasele cuvinte slavone din cărţile bisericeşti ale perioadei 1700—1821, pe care de altfel le aveau şi cărţile din perioadele precedente, par încă şi mai numeroase şi dau limbei în care sînt scrise cărţile aceste o fisionomie specială, încît i-au procurat o numire a parte, aceea de limbă bisericească.

Limba bisericească a continuat pănă tîrziu după anul 1821, cu întreagă avuţia sa în cuvinte slavoneşti, fără schimbare, învremece limba scrisă laică a trecut între anii 1700 şi 1821 prin diferite faze după educaţia greacă sau rusească sau latinească a scriitorilor, astfel încît în sec. XVIII nu mai este o singură limbă scrisă, ci două: limba cărţilor bisericeşti, neschimbată şi foarte influinţată de dicţionarul slavonesc, şi limba scrisă laică, care în locul cuvintelor slavone păstrate de limba bisericească ori alăturі cu ele a întrodus treptat şi variat cuvinte greceşti ori ruseşti.

45. Dupăcum în limba de astăzi (cf. 36 nota şi 40 nota) se mai păstrează urme izolate de fenomene care aparţineau în veac. XVI, XVII întregei limbi romîneşti, tot astfel în perioada 1700—1821 se găsesc pe ici pe colea păstrate rămăşiţe dintr'însele. Limba Munteniei de dincoace de Olt se pare că a fost cea mai conservătoare din toate, căci, învremece, ca să nu luăm decît un exemplu, în cronica lui *Dionisie Ecle-*

siarhul, de pildă (43 II $_{10}$),—un craiovean acela—nu se găseşte un singur fapt din cele înşirate de noi ca proprii veacurilor XVI, XVII, în Cronica lui *Zilot Romînul* (43 II $_{12}$) întîlnim des mai multe din ele:

Nu crez să fi fost vreodată acest fel de mari nevoi
Ca aceste ce acuma petrecum şi-văzum noi (39 b μ)
Col. Tr. 1882, p. 275.

Şi nu-i fu numai atîta, numai a se mazîli,
Ci peste puţine zile îl văzum că şi peri.
Ib. p. 276.

Şi aşa saraca de omenire
Era ajunsă mai la peire,
Cînd deodată o deşteptare
Văzum ivită la mic şi mare,
Să năzuească, maică, la tine,
Groaznica rană so-întorci în bine,
Cum şi urmarăm, căci lăsînd morţii,
Drept la biserici mersem cu toţii,
Rev. Toc. V, 348.

Perind holera, încetă peirea,
Şi noi rămaşem cu pomenirea.
Ib. 349.

De odată mai multă parte
Văzum din ţară că se desparte.
Ib. 350.

Ci nu într'altfel cerum dreptate,
Ci fără cuget de răutate.
Ib. 351.

Ins' avum parte că pașa fuse
Cu o fire blîndă.
Ib. 352.

Şi văzum că şi aduse pre taină pre un călugăr ce se afla schimnicind la mănăstirea Sinaei.
Ib. 75.

.... până atunci încă nu mă avea hotărît a spune adevărul (39 b ϑ).
Col. Tr. 1882 p. 281.

Venirea lui (Ipsilant) în scaun sîlnică de Rusia de unde era fugit şi cu oştiri ruseşti (39 b o).
Col. Tr. 1883 p. 92.

.... pentru vorba împăciuirei ce era adecă între Pazvantoglu cu Poarta nu avea Pazvantoglu voia dată oamenilor săi a supăra peste orînduială (39 c δ).
Col. Tr. 1882 p. 325.

.. Caută îndreptează
Cum ştii ca un stpîn:
Din case-ţi depărtează
Neam întort şi păgîn (39 d α).
Col. Tr. 1883 p. 124.

46. Limba romînească vorbită din perioada 1600 —1821, care se poate ceti mai cu seamă în actele publice şi în literatura populară, cu greu se poate deosebi de limba romînească vorbită de astăzi.

C.

Date biografice.

47. Scriitorii romîni mai însemnaţi din perioada de la 1700 la 1821 sînt următorii.

a) In Transilvania.

α) Episcopul *Ioan Bob.* Născut 1739, mort 1830. Preot de mir în mănăstirea de la Blaş până la 1779, protopop la Tîrgul Mureşului până la 21 Octombre 1782, cînd fu numit episcop al Romînilor uniţi din Transilvania. A scris Nr. 43 I a $_{5, 6, 8}$; c $_{54}$.

β) *Samuel Klein.* S'a născut în Sad, în scaunul săsesc al Sibiului, la an. 1745. Dupăce a învăţat în seminariul din Blaş, s'a călugărit la 1762, a petrecut în mănăstirea din Blaş până la an. 1766 şi în acest an a fost trimes cu cheltueala statului la Viena pentru a învăţa teologia în colegiul pazmanian. La întoarcere a fost numit profesor de matematică şi etică la seminariul din Blaş; însă, după scurtă petrecere în acest oraş, el a însoţit în primăvara anului 1773 pe episco

pul de Blaş, Grigorie Maior, la Viena, şi de atunci până în an. 1782 a funcţionat ca praefectus studiorum în seminariul grecocatolic din Viena numit al S-tei Varvara. De la 1783 până la 1803 a trăit ca călugăr şi în diferite slujbe călugăreşti la mănăstirea din Blaş, ocupat cu traducerea, scrierea şi publicarea de cărţi, fără altă turburare în cursul linişţit al vieţei unui om pacinic şi slăbănog fiziceşte decît că vizita din cînd în cînd pe episcopul de Oradea Mare şi că a fost tras la judecată înaintea capitolului mănăstirei la an 1798 sub cuvînt că voea să treacă la religia ortodoxă neunită. De la 1803 până la moarte (1808) a petrecut la Buda ca revizor de cărţi la tipografia universităţei (cf. 29).

Klein a fost unul dintre cei mai productivi scriitori romîni din perioada 1700—1821 şi operele sale, cunoscute până astăzi, unele tipărite iar altele manuscrise, sînt următoarele.

1) Elementa linguae daco-romanae sive valachicae, Vindobonae, 1780 (în colaborare cu *Şincai*; 43 I c 8, cf. 32).

2) Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam graecae orientalis ecclesiae, Vindobonae, 1781.

3) Dissertatio de jejuniis graecae orientalis ecclesiae, Vindobonae, 1782 (a doua ediţie, în traducere romînească, Buda, 1828).

4) Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi, Blaş, 1784.

5) Biblia, Blaş 1795 şi Petersburg 1819.

6) Teologia moralicească, Blaş, 1796 (43 I a 8).

6a) Loghica, Buda, 1799 (43 I b 12. Traducere din *Baumeister*).

7) Dreptul firei sau legile fireşti, Blaş, 1787, ms Tipărită Sîbiu, 1800 (43 I b 12a. Traducere din *Baumeister*).

8) Acaftist, Sîbiu, 1801 (cf. 32).

9) Dissertatio de statu et politia religiosorum et monachorum orientalis ecclesiae, ms.

10) Practica consistorială. ms.

11) Peculiaris tractatus philosophico-theologicus de revelata religione christiana. ms.

12) Indreptarea păcătoşilor. ms.

13) Cartea de căsătorie. ms.

14) Conciones. ms.

15) *Lucianus*, De veris narrationibus, traducere din greceşte în latineşte. ms.

16) *Segneri* Instructio poenitentis, traducere. ms.

17) *Thomas de Kempis*, Imitatio Christi, traducere. ms.

18) Omiliile *S-lui Vasile*, traducere din greceşte. ms.

19) Invăţături cătră cei ce vin la botez ale *S-lui Chiril* de la Ierusalim, traducere. ms.

20) Operele S-lui *Dosoteiu*, traducere. ms.

21) Invățături ascheticești ale *S-lor Pahomie* și *Efrem Sirul*, traducere. ms.

22) Omiliile *S-lui Ioan gură de aur*, traducere. ms.

23) Cîteva omilii ale *S-lui Grigorie de Nazianz*, traducere. ms.

24) Ioasaf și Varlaam și credința ortodoxă ale S-lui *Ioan Damaschenul*, traducere. ms.

25) Cîteva omilii ale *S-lor Epifanie*, *Efrem* și *Damaschin*, traducere. ms.

26) Cartea către păstor și cîteva cuvîntări ale *S-lui Ioan Climax.*

27) Canoanele tuturor soboarelor în biserica răsăritului primite. ms.

28) Brevis notitia historiae Valachorum ab origine gentis usque ad saeculum XVIII. ms.

29) Istoria lucrurilor și întîmplărilor Romînilor. ms. (extrase publicate în Calendar, Buda, 1806).

30) Istoria bisericească a Romînilor din Transilvania. ms. (extrase în *Cipariu*, Acte și fragmente, Blaș, 1855 p. 79 sqq.).

31) Istoria conciliului de la Florența. ms.

32) Istoria împărecherei între biserica răsăritului și acea a apusului. ms.

33) De origine Daco-Romanorum. ms.

34) De metropoli transilvanica. ms.

35) Istoria bisericească universală pe scurt.

36) Annales principum transalpinorum et moldavicorum. ms.

37) *Fleury*, Istoria bisericească, traducere, ms.
38) *Marmontel*, Belisariu, traducere. ms.
39) *Baumeister*, Metafisica, traducere. ms.
40) Aritmetica, traducere. ms.
41) Viaţa şi faptele lui Esop, traducere. ms.
42) Dictionarium valachico-latinum, ms. (cf. 32).
43) Istoria Domnilor ţărei Mvldovei. ms.

Manuscriptele se găsesc în Bibliotecele seminariilor din Oradea Mare şi Blaş.

γ) *George Şincai.* Născut în Şamşud, în scaunul Mureşului, la 28 Fevruarie 1753 sau 1754. Familia lui se trăgea din Şinca veche, în ţara Oltului, de unde numele *Şincai.* Dupăce a învăţat cele dintîiu elemente în şcoala din Sabed, sat locuit de Secui unitari, *Şincai* îşi continuă învăţătura la Reformaţi în Oşorheiu (1766—1768) şi la Catolicii Iesuiţi în Cluj (1768—1772) şi la Gimnaziul Catolicilor Piarişti din Bistriţa săsească (1772—1773). La an. 1773 a fost primit ca profesor de retorică şi poetică în şcoalele romîneşti din Blaş. Mitropolitul Grigorie Maior l'a trimes în anul următor (1774) împreună cu *Petru Maior* în şcoala de propaganda fide din Roma. „Cinci ani stete *Şincai* în Roma, doi pentru filosofie, trei pentru teologie în colegiul de propaganda. La 28 Ianuarie 1779 primi laurea de doctor în filosofie şi în teologie. In Roma puse fundamentul studiilor sale istorice. El ajunse a fi numit

custode al bibliotecei colegiului de propaganda. Mulţămită cu deosebire cardinalului Ştefan Borgia, secretarul colegiului, toate bibliotecele Romei erau deschise lui *Şincai*, şi anume: biblioteca vaticana, biblioteca sopra la Minerva, biblioteca benedictina, afară de biblioteca colegiului, al cărei custode era el însuşi. Culegea zi şi noapte cu o ardoare fără de exemplu din cărţi şi manuscripte. Borgia îi cîştigase de la papa Piu VI voia formală de a ceti toate cărţile, şi cele oprite şi damnate, şi de a cerceta şi consulta toate bibliotecele. Ce e mai mult, acest cardinal merse cu bunăvoinţa până acolo de a-i tocmi, cu banii săi proprii, un preot învăţat ca să-l ducă, oricînd ar cere, prin bibliotecele publice, şi să-l poarte şi să-l întroducă în societăţile eruditilor Romei. De multe ori Borgia singur îi căuta şi-i arăta diferite cărţi, până aici necunoscute, ce cuprindeau ceva despre Romîni. Ades îl poftea la masa sa, încunjurată pururea de eruditi ai Romei şi străini, din ale căror convorbiri profita in toate privirile." La întoarcere din Roma (1779), dupăce a stat o bucată de vreme în seminariul S-ta Varvara din Viena, pentru a se deprinde cu pedagogia, şi dupăce a legat în acest oraş relaţii de prietenie cu învăţaţii Cornides, Benkö, *Sulzer*, care i-au împrumutat cărţi şi manuscripte, *Şincai* a fost numit între anii 1780 şi 1782 director al şcoalelor romîneşti din Transilvania, cu reşedinţa în Blaş, şi puţin în urmă, la 1784, se lăsă de călugărie, în care întrase la 1774. Dupăce administră şcoalele romîneşti de peste Carpaţi (300 pe vremea lui) în timp

de 12 ani, a fost dat în judecată la 1794 și destituit sub cuvînt că ar conspira contra liniștei publice: în realitate *Șincai* și cu prietinii lui, *Klein*, *Petru Maior*, și alți Romîni luminați de pe vremea aceea prea luase la serios reformele lui Iosef II, începuse a crede într'o protecție permanentă a guvernului austriac, înmînase dietei transilvane în Cluj o suplică „prin care pretindeau restabilirea Romînilor, vechilor coloni ai lui Traian, în uzul tuturor drepturilor naționale, deopotrivă cu celelalte națiuni ale Transilvaniei," răspunsese prin anticritice energice la criticele pe care învățatul sas Eder le făcuse pretențiunilor lor, într'un cuvînt devenise nesuferiți pentru reacția aristocratică care a urmat încă înainte de moartea lui Iosef II (1790). *Șincai* a căutat întîiu cu suplici la guvern să-și dreagă lucrurile (1796), apoi a fost instructor al copiilor unui nobil ungur, comtele Daniel Vass de Çéga (până la 1803) și restul vieței până la moarte (a murit la elevii săi, comiții Vass, în 2 Noembre 1816) l'a petrecut în călătorii neîntrerupte pe la reședințele prietinilor săi, Episcopii Dorobant și Vulcan de la Oradea Mare, comtele Vass în Sinea comitatul Abauivar, istoricul ungur Kovachich de la Pesta, și pe la Blaș și Alba Iulia, unde-și supunea cronica la cenzură, tot nădăjduind că va pute să o publice (cf. 29).

Scrierile lui *Șincai*, unele tipărite și altele manuscrise sînt următoarele:

ı) Gramatica latino-romînă, Blaș, 1783 (43 I c 12. cf. 32).

2) Catehismu, Blaş, 1783 (43 I a $_{2}$).

3) Aritmetica, Blaş, 1785 (43 I b $_{7}$).

4) Două abecedare, unul în 4 limbi (latină, ungară, germană şi romînă) şi altul numai în limba romînă, Blaş, 1783 şi 1796 (43 I c $_{11}$, $_{18}$).

5) Supplex libellus Valachorum Transilvaniae, cum notis historico-criticis, Claudiopoli, 1791.

6) Elegia nobilis Transylvani *Georgii Sinkai de Eadem*, în *Ladislai Nagy* Orodias, Magno-Varadini, 1804 p. 189 sqq.

7) Epistola ad Lipszki, Buda, 1804 (43 I c $_{27}$).

8) Hronica Romînilor.

Opera cea mai importantă a lui *Şincai.* Cuprinde anii de la Hristos 86—1741 şi îmbrăţoşează istoria tuturor Romînilor. A început să se publice de autor în Calendarele de Buda pe 1808 şi 1809 (până la an. 264). Până la an. 1383 s'a publicat Cronica lui *Şincai* în Buda, ?, de Alexandru Gavra. Până la an. 1000 s'a publicat în Iaşi, 1843, de arhimandritul Gherasim Vida, care avea un manuscris cumpărat în Viena la un mezat al unor librari. După manuscrisul lui Vida s'a făcut publicarea întregei cronice de *Laurian*, Iaşi, 3 vol., 1853—1854, cu cheltueala lui Grigorie Ghica Vodă, care a dăruit manuscrisul bibliotecei din Iaşi.

9) Responsum ad crisim Josephi Caroli Eder in supplicem libellum Valachorum Transilvaniae. ms.

10) **Vocabularium pertinens ad tria regna naturae.** ms.

Vocabularul este latin-romîn-german-maghiar despre numirile pantelor, mineralelor şi animalelor.

11) Scara I sau arătarea numelor şi a lucrurilor care se află în cronica Romînilor, pentru anii 86—1493. ms.

12) **Index in tomum I chronici.** ms.

13) Istoria naturei sau a firei. ms.

14) Scrisori către guvernul Transilvaniei şi inspectorul Martonfi. ms.

15) O scrisoare către „inclytum regiae typographiae officium“ în care se apără contra acuzărilor lui George Obradovici din Banat că nu ar traduce bine cărţile romîneşti. ms.

16) O scrisoare către episcopul de Oradea Mare, Vulcan. ms.

Manuscrisele se găsesc la bibliotecele Muzeului transilvan Cluj, Seminariului din Oradea Mare.

3) *Petru Maior.* Născut în Căpuşul de cîmpie, comitatul Turdei, fiu al lui George Maior nobil de Dicio Szent Márten şi protopopul din ţinutul Căpuşului de cîmpie. Nu se ştie anul naşterei. Probabil s'a născut 1760—1761 sau 1753—1754. A studiat în Oşorheiu, Cluj, Blaş. La 1774 a fost trimes împreună cu *Şincai* în institutul de propaganda fide din Roma

decătră episcopul Grigorie Maior, unchiul său. Dupăce s'a întors la Blaş, s'a călugărit sub numele Paul şi a petrecut în mănăstire până la 1784. cînd a părăsit mănăstirea şi s'a făcut paroh Reghinului şi protopop al Gurghiului. La 1809 s'a dus la Buda ca revizor de cărţi al tipografiei universităţei, post pe care-l avusese *Klein* şi pe care l'a păstrat şi *Petru Maior* până la moarte (1821). *Petru Maior* a avut norocul să-şi vadă publicate, încă fiind în viaţă, mare parte din operile sale—lucru la care n'au reuşit şi ceilalţi învăţaţi transilvăneni, prietini şi contemporani cu dînsul—şi prin el s'au răspîndit mai întîiu printre Romînii din celelalte părţi ale Daciei ideile asupra limbei, naţionalităţei şi drepturilor Romînilor, care au agitat pe Romînii din Transilvania de la mijlocul veacului al XVIII încoace (cf. 29).

Operele lui *Petru Maior*, unele tipărite şi altele manuscrise, sînt următoarele:

1) Intîmplările lui Telemac, din italieneşte, Buda, 1807 (43 I d 7).

2) Didahii sau predice pentru creşterea pruncilor, Buda, 1809.

3) Propovedanii sau predice la morţi, Buda, 1809.

4) Predice de duminici şi sărbători, Buda, 1811.

5) Istorie pentru începutul Romînilor în Dacia, Buda, 1812 (43 I c 33).

6) Animadversiones in recensionem historiae de origine Valachorum in Dacia, Buda, 1814.

7) Reflexiones in responsum domini recensentis viennensis (*Kopitar*) ad Animadversiones, Pesta, 1815.

8) Contemplatio recensionis in valachicam anticriticam, Buda, 1816.

9) Orthographia romana, sive latino-valachica, Budae, 1819 (43 I c 46).

10) Istoria bisericei Romînilor, atît acestor dincoace precum şi acelor dincolo de Dunăre, Buda, 1821 (43 I c 50).

11) Dialog pentru începutul limbei romîne între nepot şi unchiu, tipărit la începutul dicţionarului de Buda (cf. 32).

12) In mare parte Dicţionariul de Buda (43 I c 55).

13) Fragmente din o istorie bisericească. ms.

14) Protopopadihia. ms.

15) Animadversiones in recensionem historiae de origine Valachorum in Dacia 1814 (?), ca răspuns la recensiunea anonimă din gazeta literară din Viena Nr. 98 din 7 Decembre 1813 (aceeaşi cu cea de sub 6 ?). ms.

16) Reflexiones in responsum domini recensentis viennensis, 1815 (aceeaşi cu cea de sub 7 ?). ms.

17) Contemplatio recensionis in valachicam anticriticam litterariis ephemeridibus viennensibus divulgatae (aceeaşi cu cea de sub 8 ?). ms.

18) Fragmente de gramatică romînească. ms. (S'au publicat în parte Cip. Arh. p. fil.).

Manuscriptele se găsesc în bibliotecele publice din Transilvania.

ε) *Ioan Budai Deleanu*. Se ştie despre el numai că era Transilvănean, că a ocupat la Lemberg multă vreme o funcţie a statului şi că se intitula „consiliarius fori nobilium de regno Galiciae" (cf. 29).

Operele lui *Budai Deleanu*, toate manuscrise, sînt următoarele.

1) Lexicon romînesc-nemţesc şi nemţesc-romînesc, cu o întroducere istorică.

2) Temeiurile gramaticei romîneşti, 2 exemplare.

3) Dascalul romînesc pentru temeiurile gramaticei romîneşti.

4) Fundamenta grammatices linguae romanicae, în latineşte.

5) Kurz gefasste Bemerkungen über die Bukowina.

6) De originibus populorum Transylvaniae.

7) De unione trium nationum Transilvaniae.

8) Hungaros ita describerem.

9) Hungari vi armorum Transylvaniam non occuparunt.

10) O scrisoare cătră *Engel* împreună cu o traducere a lui *Simeon Dascalul*, în latinește.

11) O scrisoare cătră *Petru Maior* asupra ortografiei (cf. 32).

12) O scrisoare cătră *Petru Maior*, cuprinzînd un extract de gramatică romînească.

13) Țiganiada sau tabăra Țiganilor, piimation iroicomico-satiricon, alcătuită în 12 cîntece de măestrul cîntăreț Leonache Dianeu, îmbogățită cu multe însemnări și băgări de samă mitice, filosofice, istorice, filologice și teologice, de Mitru Perea (Publicată în Buciumul romîn, ziar, Iași, 1877 și fragmente în *Ar Densușeanu*, Cercetări literare Iași, 1887, p. 245 sqq.).

14) Trei viteji, poem în versuri (în legătură cu Țiganiada).

15) Muntenii sau frații gemeni, dramă.

Manuscrisele la Biblioteca centrală din București.

ζ) *Dimitrie Țichindeal.* Născut în Banat, la Becicherecul mic în cel de pe urmă șfert al secolului trecut. Preot în comuna sa natală mai întîiu, apoi, de la 1812—1813, profesor la școala normală romînească din Arad, iar de la 1813 pănă la moarte (puțin după 1814) a petrecut în orașul său natal, ca preot, și în Temișoara. *Țichindealu* a fost, împreună cu *Paul Iorgovici*, Romînii Bănățeni care în al XVIII secol au adop-

tat mai cu mult foc ideile de patriotismu romînesc ale Romînilor din Transilvania.

Operele sale, unele tipărite, altele manuscrise, sînt următoarele:

1) Sfaturile înţălegerei celei sănătoase, Buda, 1802 (43 I b 14).

2) Adunare de lucruri moraliceşti, traducere, Buda, 1808 (43 I b 21),

3) Epitomul (?), Buda, 1808.

4) Asupra înfiinţărei şcoalei pedagogice în Aradul vechiu, s. l., 1813 (43 I c 35).

5) Fabule filosofeşti şi moraliceşti, Buda, 1814 (43 I d 18. A doua ediţie, Bucureşti, 1838).

6) Teologia. ms.

7) Dogmatica şi pastorala. ms.

8) Istoria bisericească. ms.

9) Tîlcul faptelor sfinţilor apostoli. ms.

10) Filosofia. ms.

11) Istoria naturală. ms.

12) Canoanele soboarelor. ms.

13) Cristianismul cum este şi cum ar trebui şi pute fi după glasul Evangheliei. ms.

Manuscrisele sint mărturisite de autor în precuvîntarea Epitomului. Unde sînt?

η) *Paul Iorgovici.* Născut la Varadia în Temişana, an. 1764. A învăţat până la 12 ani la Verşeţ, după aceea la Segedin, Posov şi Pesta, unde a studiat filo-

sofia şi dreptul. A fost apoi la învăţături în Viena şi în Roma, unde a petrecut doi ani. La 1790 s'a dus la Paris, şi de la Paris la Londra, unde a trăit 11 luni. La întoarcere a trăit întîiu la Verşeţ ca profesor privat şi advocat, apoi, dupăce a stat închis o bucată de vreme pentrucă publicase Observaţii asupra limbei romîneşti, a fost numit profesor la gimnaziul din Verşeţ, an. 1805. A murit la 1808 (cf. 29).

Operele sale sînt:

1) Observaţii de limba romînească, Buda, 1799 (43 I c 22).

2) Un glosar în 4 limbi (perdut).

ϑ) *I. Molnar de Müllersheim*, doctor oculist şi părtaş ca împăciuitor în revoluţia Romînilor de la 1784, a scris:

1) Deutsch-walachische Sprachlehre, Viena, 1788 (43 I c 16).

2) Retorică, Buda, 1798 (43 I c 20).

3) Istorie universală, Buda, 1800 (43 I c 24).

ι) *Samuel Körösi*. Profesor în colegiul reformat din Cluj şi M. Oşorheiu (cf. 29). A scris:

1) Orthographia latino-valachica (43 I c 28).

2) Lexicon valachico-latino-hungaricum. ms.

3) Grammatica. ms.

Manuscrisele unde sînt?

k) *George Lazăr*. S'a născut în Transilvania, la satul Avrig lîngă Olt in an. 1779. A învăţat în şcoalele din Sibiu şi din Cluj şi apoi, cu ajutorul bănesc

al baronului sas de Bruckenthal la universitatea din Viena, unde a luat licența în teologie și a urmat la cursurile de fizică și de matematică. La întoarcere, în 1814, Lazăr a servit cîtva timp ca predicator și catihet la episcopia romînă neunită din Sîbiu cu gînd ca să se facă episcop atunci cînd ar rămîne vreun scaun vacant. Ocazia s'a și prezentat îndată, la 1815, dar a fost respins de la concurs pe motivul că era prea învățat pentru Romîni: în realitate *Lazăr*, ca și ceilalți Transilvăneni contemporani cu dînsul, trecuse marginile hotărîte de dezpotizmul austriac în libertatea cugetărei și îndrăznise chiar, la o predică din episcopie, să acuze pe însuși împăratul că în schimbul serviciilor pe care i le-au făcut Romînii totdeauna n'a vrut să recunoască egalitatea Romînilor cu celelalte nații din Transilvania. Văzînd că nu poate să fie episcop, *Lazăr* s'a hotărît să fie profesor și a trecut la 1816 munții în Muntenia, unde, după îndelungate stăruințe la eforia școalelor (grecești, susținute cu banii romînești), reuși a deschide în București, în încăperile mănăstirei S-lui Sava, o școală romînească, în care el singur era profesor de toate cele, de gramatică, geografie, matematică, desen, filosofie, inginerie. In timp de cinci ani el a învățat singur și de la o vreme ajutat de elevul său, Eliade Rădulescu, până cînd la 1821 s'a închis școala lui *Lazăr*, din cauza turburărilor politice din acel timp, pentru a se redeschide mai tîrziu, sub Grigorie Ghica (1822) cu numele de Gimnaziul S-l Sava.

Dacă ne gîndim că școalele în țările romînești

de dincoace de Carpaţi înainte de 1821 au fost totdeauna, chiar cele de sub Vasile Lupu şi Şerban Cantacuzin, cu tendinţe străine, cu profesori străini şi cu învăţături în limbi străine, şi că mai ales în şcoalele de la sfîrşitul perioadei care ne preocupă atît era de înrădăcinat spiritul grecesc, încît Domnului şi chiar boierilor pămînteni cu greu li intra în cap că s'ar pute învăţa ceva şi în limba romînească, apoi—întrucît priveşte Muntenia—*George Lazăr* cu drept se poate considera ca fundatorul şcoalelor naţionale.

Operele sale, parte tipărite, parte manuscrise, sînt următoarele:

1) Versuri de laudă la încoronarea împăratului Franz, Viena, 1808 (43 I d 11).

2) Apel cătră publicul romînesc pentru publicarea de cărţi romîneşti, Bucureşti (?) 1822.

3) Povăţuitorul tinerimei cătră adevărata şi dreapta cetire, Buda, 1826 (Abecedarul lui *George Lazăr*.

4) Aritmetica matematicească, alcătuită acum întîiu pe limba romînească, prin *G. Lazăr*, întru folosul şcolarilor săi din şcoala din S-l Sava, ms. In Biblioteca de la Bucureşti.

5) Cuvînt rostit la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupu, 1819, ms. Publicat în An. Ac. rom. ser. I, t. IV, p. 111 sqq.

6) Cuvînt rostit de profesorul *Lazăr*, 30

Iulie 1822 la suirea pe tron a lui Gr. Ghica, ms. Publicat în Rev. Toc. I 360 sqq.

$_7$) Filosofia, ms. Perdut.

$_8$) Matematica, ms. Perdut.

$_9$) Geografia, ms. Perdut.

$_{10}$) Istoria universală, ms. Perdut.

Nr. $_7$, $_8$, $_9$, $_{10}$, sînt mărturisite de *Lazăr* în Apel cătră publicul romînesc, carte însemnată sub Nr. $_2$.

λ) *Vasile Aaron.* S'a născut la Glagovăţ, un sat aproape de Blaş, cam pe la anul 1770. A învăţat în Blaş, Cluj şi Oşorheiu. Advocat la Sîbiu, unde a murit la an. 1822. A prelucrat şi tipărit cărţi populare din genul poetic. El şi cu *Ioan Barac*, compatriotul şi contemporanul său, au fost cei dintîiu scriitori care au întreprins pe o scară mai întinsă publicarea literaturei populare romîne. A scris:

$_1$) Piram şi Tisbe, Sîbiu, 1808 (43 I d $_9$).

$_2$) Patimele Domnului Isus Cristos, în versuri, Sîbiu, 1808 (43 I d $_{10}$).

$_3$) Leonat beţivul şi Dorofata soţia sa, Sîbiu, 1803 şi 1815 (43 I d $_{6^a}$, $_{14}$).

$_4$) Anul cel mănos, în stihuri, Sîbiu, 1820 (43 I d $_{18}$).

$_5$) Sofronim şi Hariti, în versuri, Sîbiu, 1821 (43 I d $_{23}$).

$_6$) Eneida lui Virgiliu, traducere. ms. (Unde ?).

μ) *Ioan Barac.* A scris:

1) Istorie despre Arghir cel frumos şi Elena cea frumoasă, Sîbiu, 1801 (43 I d 5).

2) Rîsipirea cea din urmă a Ierusalimului, în versuri, s. l. 1821 (43 I d 12).

3) O mie şi una de nopţi, Braşov, 1836—1838, 8 vol.

4) Tilu Buh-Oglindă, în Foaea Duminicei, ziar, Braşov, 1837.

5) Cei trei fraţi gheboşi, istorie comică în versuri, Braşov, 1843.

b) In Moldova.

α) *Dimitrie Cantemir.* Principele *Dimitrie Cantemir* s'a născut la 26 Octombre 1673. Tatăl său, vodă Constantin Cantemir (1685—1693), era pe acel timp numai sărdar. Pe la 1687, sub domnia tatălui său, a fost trimes ostatic la Constantinopole, unde a stat pănă la 1691, în care vreme a pus, sub profesori greci, baza marei erudiţii pe care a făcut-o apoi cunoscută în scrierile sale. La 1691 fratele său mai mare, Antioh (Domn al Moldovei în două rînduri: 1697—1701, 1705—1707) veni in locul său ca ostatic, iară el se întoarse acasă, la Iaşi. Cînd a murit Constantin Cantemir (1693), boierii au ales Domn pe *Dimitrie*, dar domnia nu i-a ţinut decît trei săptămîni, pentrucă Poarta, în urma stăruinţelor lui *Constantin Brîncoveanu*, întări Domn în locu-i pe Constantin Duca, ginerele Domnului Munteniei, şi-l sili prin urmare să părăsească ţara şi să se ducă la Constantinopole. Pănă la 1710 a stat aproape neîntrerupt în capitala Turciei, unde şi-a con-

tinuat și complectat studiile începute tot acolo depecînd era copil: numai între anii 1700--1701, sub domnia dintîiu a fratelui său Antioh, a mai venit în Moldova pentru a se căsători cu Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzin, fostul Domn al Munteniei.—In anul 1710 a fost nevoit prin stăruințele Vezirului să primească domnia Moldovei: credeau Turcii, în împrejurările grele în care se aflau din cauza amenințărilor lui Petru Cel Mare, învingătorul Suedezilor la Pultava, că nimeni mai bine decît Dimitrie Cantemir, cel crescut în mijlocul Turcilor, nu va pute să li apere interesele în Moldova. De abia ajuns la Iași însă, Dimitrie, nedumerit asupra puterilor celor doi dușmani, și bine hotărît de a ave în videre numai interesele țărei, își puse în minte de a se lua cu binele și pelîngă Turci și pelîngă Ruși, pănăcînd va vide cum se aleg lucrurile, și deci pe de o parte întreținea regulată și prietenească corespondență cu armata turcească, căreia îi procura tot ce era dator, ca un Domn supus, să i procure, iar pe de alta trimetea sol la împăratul Rusiei, la Iaroslav, pe Luca Vistiernicul, care încheiă cu Petru Cel Mare cunoscutul tractat: „Țara Moldovei cu Nistrul să-i fie hotarul, și Bugeacul, și cu toate cetățile, tot a Moldovei să fie; numai, de odată prin cetăți să așeze Moscalii osteni, până s'a întemeia țara; iară apoi să lipsească oastea moschicească.—Bir să nu deie țara niciun ban.—Pre Domn să nu-l mazilească împăratul până la moarte; și pre urmă din fiii lui să fie, pre carele și-ar alege țara.—Neamul lui să nu easă din domnie; numai, cînd

s'ar haini, sau cînd şi-ar lepăda legea, atunci acela să lipsească şi să puie din fraţii lui.—Pre boieri să nu-i mazilească Domnul din boierie până la moarte, sau cu mare vină să-i scoată.—Vama ocnei şi altor tîrguri să fie venitul Domnilor; iară altă dare să nu fie.—Mazilii şi mănăstirile să-şi stăpînească ocinele, moşiile şi vecinii săi; şi să-şi iee şi desetină de stupi şi de mascuri şi goştină de oi de pe moşiile sale.—Zece mii de oaste să fie tot gata în ţară, şi împărăţia să li deie lefe din visteria împărătească, din Stoliţă.—Din Moscali să nu se amestece la boieriile Moldovei, nici să se însoare în ţară, nici moşii să nu cumpere.—Domnul pre boieri să nu fie volnic a-i perde, orice greşală ar face, fără sfatul tuturor şi fără iscălitura mitropolitului.—Cătră aceste i-au dat şi titluş de domnie să se scrie mai de cinste şi mai sus dupăcum se scriu Domnii acum; iară aşa era „Seninatul Domn al ţărei Mol„dovei, Samoderjeţ (adecă singur stăpînitor) şi volega„tor (adecă prietin) ţărei Moskiceşti." (*Ioan Neculcea*). Purtarea echivocă a lui *Cantemir* n'a putut însă continua din două pricini, mai întîiu din cauza lui Petru cel mare, care, simţind şiretenia Domnului Moldovei, i-a pus ca o condiţie a îndeplinirei tractatului încheiat, întrarea imediată a Moldovenilor în acţiune,—iar apoi, şi mai ales, din cauză că *Dimitrie Cantemir* s'a grăbit a ucide un agă şi nişte soldaţi Turci, despre care auzise că au poposit lîngă Iaşi, socotind că poate vin să-l mazilească, învremece Turcii aceia veneau la Iaşi cu totul pentru alte interese. Neavînd prin urmare încotro,

la 3 Maiu 1711 *Cantemir* a înştiinţat pe boieri (care probabil fusese partaşi la facerea tractatului, celui atît de favorabil boierilor) şi pe ţară despre legăturile sale cu Petru Cel Mare, care şi sosi în Iaşi în luna lui Iunie. La 19 ale aceleiaşi luni Turcii trec Dunărea. In Iulie avu loc la Stănileşti, lîngă Prut, în ţinutul Fălciului, lupta între Moldoveni uniţi cu Ruşii de o parte şi Turcii de alta: după perderea bătăliei decătră Creştini, *Cantemir* împreună cu boierii cîţi se unise cu dînsul fugiră în Rusia, unde petrecură la Harcov mai întîiu, până la 1713, apoi la Moscva şi la Petersburg.—Părăsit încetul cu încetul de mulţi din boierii care fugise împreună cu el, şi care apoi unul cîte unul se întoarseră în patrie, şi legat cu recunoştinţă reciprocă de împăratul rusesc, pentru care-şi părăsise ţara şi domnia, şi prin care fusese scăpat de urgia Turcilor celor înverşunaţi contra hainului Domn, *Dimitrie Cantemir* se alipi cu totul, el şi copiii săi, de familia împărătească şi de noua sa patrie, se căsători, după moartea primei sale soţii, cu o principesă Trubeţcoi, îmbrăcă straie europeneşti atunci cînd ţarul schimbă cu sila portul Ruşilor, fu consilier împărătesc şi în mare favoare la curte, însoţi pe ţar în călătoria din Persia de la 1720, ... dar nu uită până la moarte Moldova şi pe Romîni, precum probează numeroasele scrieri din exiliu, în care cu iubire adeseori orbitoare povesteşte istoria Romînilor.—A murit la 21 August 1723 de o boală de rărunchi, pe care o căpătase în timpul călătoriei din Persia.—*Dimitrie Cantemir* a fost cel mai învăţat Ro-

mîn de pe timpul său şi s'ar fi putut chiar compara, fără ruşine, cu învăţaţii contemporani ai apusului. Istoria i-a fost ocupaţia de predilecţie, iar operele sale le-a scris în latineşte, în romîneşte şi în ruseşte. Limbi ştia foarte multe: vorbea şi scria limbele turcească, persiană, arabă, greacă modernă, latină, italiană, rusească; înţălegea bine limbele greacă antică, veche slovenică şi franceză. Era membru al Academiei din Berlin.

Scrierile sale, parte tipărite şi parte manuscrise, sînt următoarele:

1) Divanul sau gîlceava înţăleptului cu lumea, Iaşi, 1698 (38 I a 23).

2) Sistemul sau condiţiile religiei mahomedane, în ruseşte, Petersburg, 1722.

3) Cartea cîntărilor după musichia turcească, în romîneşte, tipărită Moscva încă de pe timpul autorului (perdută).

4) Historia incrementorum atque decrementorum aulae othmanicae. ms. 4 vol. fol.

5) Annotationes ad historiae othmanicae librum primum. ms. 266 pag. in fol.

6) Annotationes ad decrementa aulae othmanicae. ms. 105 pag. fol.

7) Descriptio Moldaviae. ms. unul de 184 pag. fol., altul de 269 pag. in 4⁰.

8) Vita Constantini Cantemirii cognomento senis, Moldaviae principis, auctore *D. Cantemirio*, principe Moldaviae. ms. 179 pag. fol.

9) Principis *D. Cantemirii* variae schedae et excerpta e autographo descripta. ms. 54 foi (De la foaea 1—7 viața lui *D. Cantemir* și indicarea scrierilor sale. La foaea recto diploma lui *Cantemir* de membru al Academiei berlineze. De la 7—15 E *D. Cantemirii* principis Moldaviae schedis authographis. De la 15—54 Regiones quae ab Bacu circa littus caspium usque ad Czircossos extenduntur).

10) Istoria Cantacuzinilor și Brîncovenilor, în rusește, ms. (Opera originală a fost scrisă în romînește. ms. romînesc nu s'a descoperit încă).

11) Hronicul vechimei Romîno-Moldo-Vlahilor. ms. (Opera originară, care cuprindea istoria Romînilor până în timpul autorului, a fost scrisă în latinește. Autorul însuși a tradus în romînește o jumătate din ea—de la întîiul descălecat până la al doile —la an. 1717. Traducerea s'a păstrat, iar scrierea latină cea complectă s'a perdut într'un naufragiu pe marea caspică pe vremea călătoriei autorului în Persia).

12) Historia Moldovlahica (?). ms.

13) Istoria ieroglifică, în romînește, ms. (Opera a fost scrisă de autor la 1704).

14) Compendiolum universae logices instutionis. ms.

15) *Ioannis Baptistae Van Helmont* physices universalis doctrina et christianae fidei congrua et necessaria philosophia, ms. 4° (Operă scrisă de *Cantemir* înainte de a se face Domn).

16) Loca obscura in Catechisi, quae ab anonymo authore slaveno idiomate edita первое оученїе wтрокwмъ intitulata est, dilucidata, auctore principe *Demetrio Cantemirio*, anno 1720. ms. in 4°.

17) Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago. Tomus primus, quo comprehenduntur theologophysices principia sacra, auctore *Demetrio* principe Moldavo, cu o scrisoare către profesorul său, *Ieremia Cacavela*. ms. in 4. (Scrisă în Constantinopole înainte de domnie).

18) Curanus (?). ms.

19) De statu politico aulae othmanicae, sau, după alţii, Istoria Mahometanilor din vremea minciunosului prooroc Mahomet până la primul împărat al Turciei. ms. (Această scriere latinească, începută la Constantinopole şi terminată la Petersburg în an. 1716, a perit în Marea Caspică cu ocazia expediţiei din Persia).

20) Moldaviae nobilitatis genealogia. ms. (despre care vorbeşte *Cantemir* la sfîrşitul predosloviei Hronicului Romîno-Moldo-Vlahilor p. LXX). Perdut.

21) Monachiarum physica examinatio. ms. Perdut.

22) Catehismu, în limba persană, din care s'a şi tipărit—pe vremea autorului—o coală. ms. Perdut în naufragiul de pe Marea Caspică.

$_{23}$) 12 scrisori către Ţar, Sinod, secretarul Ţarului.

$_{24}$) 29 scrisori către aceiaşi.

Nr. $_{4}$ la Biblioteca Muzeului asiatic din Petersburg. S'a tradus şi tipărit, inglizeşte de Tindal, Londra, 1734,—franţuzeşte de Jonquières, Paris, 1743,—nemţeşte la Hamburg, 1745,—s'a tradus italieneşte (numai partea I, 1300—1672; 2 ms., unul la Bibl. Muz. as. Petersb, şi altul la biblioteca arhivelor ministeriului de externe din Moscva) de *Antioh Cantemir*, ficiorul principelui *Dimitrie*. După ediţia nemţească s'a tradus în romîneşte şi tipărit cu cheltueala Academiei Romîne de *Hodoş*, Bucureşti, 1876—78, 2 vol.—Nr. $_{5}$ în Bibl. Muz. as. Petersb. şi în bibl. arh. min. ext. Moscva.—Nr. $_{6}$ ibid.—Nr. $_{7}$ în Bibl. Muz. as. Petersb. S'a tradus şi tipărit, nemţeşte la Francfurt şi Leipzig, 1771,—ruseşte, după ediţia germană, la 1789. După ediţia nemţească s'a tradus şi tipărit romîneşte în Mănăstirea Neamţului (I ed. 1815; II ed. 1825) sub titlul de Scrisoarea Moldovei, şi la Iaşi (III ed.) 1851, sub numele de Descrierea Moldovei, apoi (IV ed.) la 1868 sub titlul de Scrisoarea Moldovei. După cele două manuscripte de la Bibl. Muz. as. Petersb. s'a tradus romîneşte de *Papiu Ilarian* şi s'a tipărit—textul latin şi traducerea—cu cheltueala Academiei Romîne la Bucureşti, 1875—76, 2 vol.—Nr. $_{8}$ ibid. S'a tradus şi tipărit în ruseşte, Moscva, 1783. După ms. s'a tipărit cu cheltueala Academiei Romîne, Bucureşti, 1879.—Nr. $_{9}$ ibid. După ms. s'a tipărit, la un loc cu Nr. $_{8}$, cu cheltueala Academiei Romîne, Bucureşti, 1879.—Nr. $_{10}$ ibid. După o ediţie grecească s'a tradus în romîneşte de *G. Sion* şi s'a tipărit cu cheltueala Academiei Romîne, Bucureşti, 1878 (la un loc cu Nr. $_{1}$).—Nr. $_{11}$ în bibl. arh. min. ext. Moscva. După ms. s'a tipărit de *Săulescu*, cu cheltueala mitropolitului *Veniamin Costache* la Iaşi, 1835, 2 vol.—Nr. $_{12}$ ibid.—Nr.

13 ibid. După ms. s'a tipărit cu cheltueala Academiei Romîne la un loc cu Nr. 8.—Nr. 14 ibid.—Nr. 15 în biblioteca Academiei teologice din lavra S-lui Sergie, Moscva.—Nr. 16 ibid—Nr. 17 ibid.—Nr. 18 in bibl. arh. min. ext. Moscva.—Nr. 23 în Arhiva ministeriului de externe din Moscva.—Nr. 24 în Arhiva ministeriului de externe din Petersburg.

β) *Antioh Cantemir.* S'a născut la 10 Septembre 1709, fiu al principelui *Dimitrie Cantemir* şi al Casandrei Cantacuzin; era prin urmare numai de doi ani cînd a părăsit, împreună cu tatăl său, ţara pentru totdeauna. Cultura literară, pe care mai întîiu a căpătat-o de la învăţatul său părinte, a complectat-o în Academia de la Petersburg, înfiinţată de Petru Cel Mare la 1725. precum şi—mai cu seamă—prin proprii studii in timpul cît a petrecut in Anglia şi în Franţa ca ambasador al împărăţiei ruseşti: căci la 1732 *Antioh Cantemir* a fost numit ministru plenipotenţiar al Rusiei la Londra şi apoi, după şese ani de petrecere în Anglia, la 1743 ministru plenipotenţiar la Paris, unde a murit de idropisie de pept la an. 1743 Aprilie 11. N'a cunoscut pe Romîni şi a lucrat toată viaţa numai pentru patria sa adoptivă, Rusia, căreia, în afară de serviciile publice pe care i le-a adus, a făcut marele bine că prin scrierile sale, toate în ruseşte, a contribuit printre cei dintiiu la începerea literaturei ruse artistice; căci, deşi ca cuprins operele lui *Antioh Cantemir* sînt productul unei inteligenţe romîneşti, ca lim-

bă ele au făcut începutul—mai ales în poezia cultivată —unei literaturi scrisă în limba rusească.

Scrierile sale, toate ms., sînt următoarele:

1) Simfonia psalmilor (?).

2) O colecţie de poezii (8 satire, 4 ode, 2 epistole, 6 fabule şi 9 epigrame) dedicată împărătesei Rusiei Elisabeta.

3) O epopee, numită Petreida, în onoarea lui Petru Cel Mare, rămasă nesfîrşită.

4) Un tractat de Algebră.

5) Reflexii asupra prosodiei.

6) Cîntece, care se cîntă şi astăzi în Rusia.

7) Despre pluralitatea lumelor, traducere cu note din *Fontenelle*.

8) Istoria lui *Justinus*, traduc.

9) Epistolele lui *Horatius*, traduse în versuri nerimate (Cea dintîiu scriere rusească în versuri albe).

10) Odele lui *Anacreon*, traduse în versuri nerimate.

11) *Cornelii Nepotis* Opera, traducere.

12) Tabloul lui Cebes (?), traducere.

13) Scrisori persane, traducere din *Montesquieu*.

14) Morala lui *Epictet*, traducere.

15) Dialogurile asupra luminei ale lui *Algarotti* (Neapoli, 1739), traducere din italieneşte.

16) Traducerea în italieneşte a operei tatălui său, Historia incrementorum atque decrementorum aulae othmanicae (cf. 47 b α_4 obs.)

Nr. 2 s'a tradus in romîneşte şi s'a tipărit de *Constantin Negruzzi* şi *Alexandru Donici*, Iaşi, 1844, a doua ediţie la Bucureşti, 1873, în Scrierile lui *Constantin Negruzzi*, vol. II, p. 159 sqq.

γ) *Acsenti Uricariul.* „*Neculaiu Costin* lăsă mai multe fragmente spre urmarea cronicei sale. Aceste le întrebuinţă *Acsenti Uricariul* la cronica De a doua domnie a lui Neculaiu Alexandru Mavrocordat Voevod în Moldova (43 II a 1). Despre *Acsenti Uricariul* ştim numai că era casnic al lui *Neculaiu Costin* şi uricariu al logofeţiei celei mari, adecă prescriitor al actelor domneşti. Mai toate hrisoavele de la începutul secolului al XVIII sînt scrise de dinsul." *Mih. Cogăln.* în Prefaţa ed. I a Cronicelor Moldovei.

δ) *Ioan Canta.* Spatarul *Ioan Canta*, contemporan epocei despre care scrie, este autorul cronicei Letopiseţul ţărei Moldovei dela a doua şi pănă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod (43 II a 2).

ε) *Enache Cogălniceanu.* S'a născut la 10 Octombre 1730. La 1746 a întrat în slujba domnului Moldovei, Ioan Mavrocordat, ca copil de casă, post în care a rămas sub domniile următoare până la domnia lui Constantin Racoviţă (1749—1753), cînd a fost numit comis al treile. Sub acest domn, în diversele lui domnii din Moldova şi Muntenia (1753—1757), a servit apoi ca comis al doile, vatav de copii, vatav de aprozi. De la 1757—1774 a petrecut la Constantinopole pelîngă exilatul domn Constantin Racoviţă, în care

vreme a scris şi cronica sa. La 1774 se întoarse în Moldova cu noul Domn, Grigorie Ghica, care-l numi medelnicer. La 1782 fu numit stolnic şi apoi se retrase la satul Rîpele, moşia sa, din judeţul Fălciului, unde trăi până la sfîrşitul vieţei, care avu loc la 1795. A scris **Letopiseţul ţărei Moldovei de la domnia întîiu şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod; Stihuri asupra Domnului Grigorie Ghica Voevod al ţărei Moldovei; Stihuri asupra lui Manolache Bogdan vel vornic şi a lui Ion Cuza biv vel spatar** (43 II a 3).

ζ) *Mitropolitul Iacob Stamate.* Născut la an. 1748 în Transilvania, fiu de porcar. La 17 ani s'a călugărit la Mănăstirea Neamţului. Protosinghel al mitropoliei de la 1774—1784. La 1784 episcop al Huşului. Mitropolit al Moldovei de la 1791 până la moarte, 21 Martie 1803. Insemnat prin direcţia romînească ce s'a silit să dea şcoalei domneşti din Iaşi, cea care de la Vasile Lupu până la 1821 a fost mai numai o şcoală grecească susţinută cu banii Romînilor, prin conştiinţa ce a avut—el unul dintre cei dintîiu—despre deşărtăciunea pedanticelor studii din acea şcoală, şi prin inaugurarea publicaţiei de cărţi scolastice în limba romînească în ţările de dincoace de Carpaţi (cf. *Amfilohie Hotiniul*, 47 b η). A scris **Bucvariu sau începere de învăţătură celor ce vor să înveţe carte cu slove sloveneşti**, Iaşi, între 1791 şi 1803 (43 I c 4).

η) *Amfilohie Hotiniul.* Ca episcop al Hotinului îl găsim pomenit întîiaşi dată la anul 1782 Decembre 9, în actele publice. A trăit mai mult la mănăstirea Zagavia, lîngă Hîrlău, unde era şi egumen. „Era un barbat erudit. Işi făcuse studiile în Italia şi în Polonia: teologia, limbile elenă, slavonă, latină şi italiană îi erau adînc cunoscute; el era încă geometru şi învăţat în ştiinţele matematice; pelîngă aceste era un filolog distins." A fost mîna dreaptă a mitropolitului *Iacob Stamate* în scopul de înfiinţare a unei instrucţii în limba romînească, pe care-l urmărea acesta.

Scrierile sale, toate didactice, unele tipărite şi altele manuscrise, sînt următoarele:

1) Gramatica teologhicească scoasă în limba moldovenească de pe bogosloviea lui *Platon*, arhiepiscopul de Mosсva, şi de pe alte cărţi bisericeşti, pentru învăţătura preoţilor şi a tuturor de obşte pravoslavnici creştini.... Iaşi, 1795 (43 I a $_2$b).

2) Elemente aritmetice arătate fireşti .... Iaşi, 1795 (43 I b $_9$).

3) De obşte gheografie pe limba moldovenească scrisă de pe geografia lui *Bufier* (*Claude Buffier*), după orînduеala care acum mai pre urmă s'au aşezat în Academia de la Paris.... Iaşi, 1795 (43 I c $_{17}$).

„Intr'un scop util elevilor săi episcopul *Amfilohie* pune la sfîrşitul geografiei sale: a[1]) O tablă pentru nu-

mărul arăpesc care se întrebuinţează acum, împreună cu numărul moldovinesc, adecă cu numărul exprimat prin litere chirilice, până la un milion de milioane; b[1]) O însemnare de Domnii Moldovei, la ce ani au fost şi cîţi ani au domnit fiecare, începînd de la Dragoş Voevod, adecă de la 1352, şi până la 1795, data tipăririi cărţei, cînd domnea Alexandru Calimah; şi în sfîrşît c[1]) *Amfilohie* adaugă cătră geografia sa o notiţă specială pentru oraşul Iaşi, pe care a scos-o, adecă a tradus-o, cum însuşi ni spune, din Geografia scrisă în limba germană şi tipărită în oraşul Tîrnovei din Ungaria la an. 1704 de *Francisc Şmideg (Schmiedieg)* geograful.

4) Λόγοι καὶ Ἔργα (Cuvinte şi fapte), pe la 1752. ms. Unde?

Cuprindea Istoria Moldovei.

9) *Mitropolitul Veniamin Costache.* Născut 1768, mort 1846. De două ori mitropolit al Moldovei, mai întîiu de la 1803—1806 şi apoi de la 1812--1842, dupăce mai întîiu fusese episcop de Huşi (1792—1796) şi de Roman (1796—1803). A murit la mănăstirea Slatina, exilat de Vodă Mihail Sturza. El a înfiinţat seminarul de la Socola (Seminarul Veniamin) la 1803, care a funcţionat în răstîmpuri până la domnia lui Mihail Sturza (1834), cînd a început a funcţiona regulat, cu profesori mai mulţi şi cu învăţături mai multe. Insemnat, ca şi mitropolitul *Iacob Stamate*, prin dorinţa şi stăruinţele sale de a înfiinţa şcoale romîneşti, dar, mai fericit decît acela, a reuşit să înfiinţeze chiar una, cu-

rat romînească şi cu totul diferită de şcoala cea greacă domnească, anume seminarul dela Socola, în mijlocul înflorirei elenizmului în ţara Moldovei, şi a fost astfel, pentru Romînia de dincoace de Milcov, inauguratorul şcoalelor naţionale, dupăcum *George Lazăr* a fost al celor din Muntenia. Om blind, caritabil şi iubitor de patrie precum n'a mai fost altul, trecea, întocmai ca şi mitropolitul *Dosoteiu*, de sfînt, precum mărturisesc contemporanii, dintre care mai trăesc încă mulţi. Pelîngă aceste neobosit traducător şi tipăritor de cărţi bisericeşti în limba romînească: la Iaşi, în tipografia mitropoliei, şi la Mănăstirea Neamţului, unde tipografia a fost înfiinţată de dînsul la anul 1809, s'au tipărit, la începutul secolului nostru, mai multe cărţi bisericeşti decît în tot restul ţărei, şi în Moldova, chiar pănă astăzi, cărţile pe care se ceteşte slujba sînt în mare parte cele tipărite pe vremea lui *Veniamin Costache.*

Scrierile sale, toate traduceri, parte tipărite şi parte manuscrise, sînt următoarele:

1) Explicarea celor şepte taine, Iaşi, 1807.

2) Chiriacodromion, Măn. Neamţului, 1811.

3) Octoihul, Iaşi, 1814.

4) Explicarea dogmelor credinţei, Măn. Neamţului, 1816.

5) Ciaslov, Iaşi, 1817.

6) Nouă cîntări din psaltire, Mănăst. Neamţului, 1818.

7) Leturghia, Iaşi, 1818.

8) Apostolul, Iaşi, 1819.

9) Istoria scripturei vechiului testament, 3 vol. Iaşi, 1824.

10) Istoria noului testament, Iaşi, 1736.

11) Funia întreită sau trataţie despre existenţa lui Dumnezeu, Iaşi, 1831.

12) Leturghiile sfinţilor *Ioan*, *Grigorie* şi *Vasilie*, Iaşi, 1834.

13) Predice, Iaşi, 1837.

14) Hronograf sau numerare de ani, Măn. Neamţului, 1837.

15) Teologia lui *Platon*, Iaşi, 1839.

16) Istoria bisericească, 4 vol. Iaşi, 1841—1843.

17) Piatra scandelei sau istoria schismei, Iaşi, 1844.

18) Pravila cea mare sau Pidalionul, ?, 1844.

19) Indeletnicire despre buna murire, Iaşi, 1845.

20) Tilcuirea psaltirei, Iaşi, 1850—1862.

21) Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu, ?, pe la 1813—1816.

22) Antologia cărţilor bisericeşti, în versuri, ?, pe la 1822—1828

23) Indianul şi filosoful, ?, pe la 1822—1828.

24 Meditaţiile S-lui *Augustin*, ?, pe la 1822—1828.

25) Predice, ?, pe la 1822—1828.

26) Cărticele de rugăciuni şi învăţături, ?, pe la 1822—1828.

27) Broşuri (asupra datoriei preoţilor), ?, pe la 1822—1828.

28) Analele istoriei bisericeşti din primul veac al creştinismului, ms.

29) Tractatul patriarhului *Nectarie* asupra papismului, ms.

30) Omiliile S-lui *Ioan Hrisostomul*, în tîlcuirea ce face la faptele apostolilor şi la epistolele S-lui *Pavel*, ms.

31) Tîlcuirea Apostolului de *Nicodim Aghioritul*, ms.

32) Tilcuirea Psaltirei, de acelaşi, ms.

33) Din cuvintele lui *Cornilie*, ierochiricul bisericei mari, ms.

Ms. la biblioteca Seminarului Socola.

1) *Alexandru Beldiman*. Vornicul *Alexandru Beldiman* a trăit pe la 1821. A scris.

1) Moartea lui Avel, traducere din limba franceză, Buda, 1820 (43 I d 17).

2) Numa Pompiliu, roman de *Florian*, traducere, Buda, 1820 (43 I d 20).

3) Tragodia lui Orest, Buda, 1820 (43 I d 21)

4) Tragodia sau, mai bine a zice, Jalnica Moldovei întîmplare după răzvrătirea Grecilor, 1821. In versuri. Tipărită după moartea autorului Iaşi, 1861, II ed. în *Mih. Cogăln.* Letop. ed. II t. III.

Ca anexe ale aceştei scrieri (tipărite tot acolo) sînt: a[1]) Tălmăcirea caimelei lui Vogoride ce

scria la Silistra, şi b[1]) Jurnalul mergerei boierilor deputaţi în Ţarigrad, 1822.

ɜ) Milostivirea lui Titus, traducere, ms. Unde?

x) *Costache Conache.* Născut 14 Octombre 1777. A învăţat în şcoala grecească de la Iaşi şi la profesori particulari. Din veche familie boierească. Mare logofăt. Era om învăţat: cunoştea bine limbile greacă, franceză, şi turcească, apoi literatura franceză, mai ales cea filosofică din veac. XVIII; inginer şi jurisconsult. Mort la 4 Februarie 1849. Celebru poet. A scris:

Poezii, alcătuiri şi tălmăciri, publicate în întîia ediţie, după moartea autorului, la Iaşi, 1856, şi în a doua ediţie la Iaşi, 1888.

δ) *George Asachi.* Născut la Herţa anul 1788, mort anul 1871. A învăţat atît pe socoteala lui cît şi pe cea a mitropolitului *Veniamin Costache* la mai multe şcoale străine, la Lemberg, la Viena şi la Roma, la care a căpătat cunoştinţe enciclopedice în filosofie, în matematice şi în istorie. După întoarcerea sa în ţară la 1812, *Asachi* a jucat pănă la sfîrşitul domniei lui Mihail Sturza (1848) un rol preponderant în literatura Moldovei şi în dezvoltarea şcoalelor naţionale. In ce priveşte punctul din urmă, apoi numai puţin drept decît *Veniamin Costache* are *G. Asachi* de a fi considerat ca acel care a inaugurat şcoalele romîneşti în Moldova, căci dacă mitropolitul *Veniamin* a înfiinţat seminarul de la Socola la 1803, *Asachi*, cu cinci ani mai înainte de *Lazăr* (1813), a deschis un curs de inginerie în

limba romînă în însăşi şcoala grecească de la Iaşi, curs care se poate socoti ca sîmburele cel dintîiu de unde au eşit rînd pe rînd şcoala romînă a lui Ioan Sandu Sturza (1828) şi Academia Mihăileană (1834); iar cînd s'au înfiinţat şcoalele prevăzute în Regulamentul Organic, *Asachi* a fost referendar al Eforiei acestor şcoale în tot timpul domniei lui Mihail Sturza (1834—1848) şi ca referendar a fost conducătorul lor cel mai principal. Ca scriitor, a fost neobosit în tot cursul lungei sale vieţe şi activitatea lui literară s'a întins asupra istoriei, ştiinţei şi a poeziei. Remarcabil barbat, de la care însă – contrariu de ceea ce s'a întîmplat cu alţii— s'au luat în considerare mai mult defectele.

Scrierile sale sînt:

1) Albina romînească, ziar, Iaşi, 1829—1850, continuată de

2) Gazeta de Moldova, Iaşi, 1850—1859, şi de

3) Patria, ziar, Iaşi, 1859—1860.

4) Istoria Rusiei, după *Ioan Caidanov*, 2 vol. Iaşi, 1832—1833.

5) Harpa romînă, Iaşi, 1832.

6) Aritmetica, Iaşi, 1836.

7) Algebra, Iaşi, 1837.

8) Geometria, Iaşi, 1838.

9) Poezii, Iaşi, 1836; II ed. ibid. 1854.

10) Lapeirus, dramă cu cîntece prelucrată după a lui *Kotzebue*, Iaşi, 1837.

11) Privigherea ostaşului Moldovei, versuri, Iaşi, 1837. La sfîrşît muzica de doamna Asachi.

12) Norma, tragedie lirică de F. Romani, Iaşi, 1838.

13) Emisferul pămîntului şi sistema soarelui, Iaşi, 1838.

14) Fiul perdut, dramă, Iaşi, 1839.

15) Pedagogul, comedie, Iaşi, 1839.

16) Icoana lumei, revistă, Iaşi, 1840—1841.

17) Spicuitorul, ziar, Iaşi, 1841—1842.

18) Lexicon de conversaţie, Iaşi, 1842.

19 Tabloul sinoptic al istoriei Moldovei, Iaşi, 1842.

20) Diferite raporturi şi discursuri în chestii şcolare, Iaşi, 1823—1842.

21) Fabule versuite, Iaşi, 1844; II ed. ib. 1862.

22) Lupta Moldovenilor cu cavalerii Crucieri, Iaşi, 1845.

23) Arhiva Albinei Romîneşti, ziar, Iaşi, 1844—1846, 2 vol.

24) Păstoriţa Carpaţilor, idilă, Iaşi, 1850.

25) Ţiganii., idilă cu cîntece, Iaşi, 1856.

26) Elena Dragoş, dramă originală, Iaşi, 1863.

27) Petru Rareş, dramă originală, Iaşi, 1863.

28) Turnul lui Butu, dramă originală, Iaşi, 1863.

29) Voichiţa, melodramă originală, Iaşi, 1863.

30) Poezii, Iaşi, 1863.

31) Balo in Maschera, operă în 3 acte, Iaşi, 1864.

32) Nuvele istorice ale Rominiei, Iaşi, 1867.

33) Calendare, pe fiecare an de la 1840—1867.

c) In Muntenia.

α) *Mitropolitul Daniel* (1720—1732). A tradus şi tipărit cărţi religioase.

β) *Damaschin*, episcop de Buzeu (1703), de Rîmnic (1710—1726), „om învăţat, carele cunoştea limbile elenă, latină şi slavonă; a lucrat poate mai mult şi mai bine decît oricare altul la tradùcerea şi tipărirea cărţilor eclesiastice în limba romînă. Urmaşii lui de la Rîmnic, Inochentie (1726) şi Climent (1735—1748) au tipărit mereu operele sale postume.“

γ) *Mitropolitul Grigorie* I (după *A. Odobescu*, II după *ep. Melhisedec*), 1760—1787. „Acest barbat, de naţiune romînă, foarte erudit şi profund cunoscător de limba elenă, şi cu o viaţă cuvioasă şi plină de rîvnă pentru rîdicarea bisericei naţionale, era ca un centru împrejurul căruia se aduna toată inteligenţa profană şi bisericească. Mitropolia era o şcoală de cuvioşie şi de învăţătură; el ţinea pelîngă sine dascăli, oameni învăţaţi adunaţi de prin diferite locuri şi ucenici de asemene învăţaţi şi doritori a se învăţa. Intre ucenicii mitropolitului *Grigorie* vom însemna pe Cosma episcopul de Buzeu şi mai apoi Mitropolit, pe *Chesarie* şi pe *Filaret*, episcopii de Rîmnic. Ucenicii mitropolitului *Grigorie*, sub conducerea lui şi împreună cu dînsul, traduceau din elineşte cărţi bisericeşti de tot feliul, care nu erau încă traduse în romîneşte, sau revizueau

pe cele anterioare, şi le tipăreau în tipografia mitropoliei sau a Rîmnicului, ori a Buzăului. Vom cita unele din cărţile tipărite şi corese de mitropolitul *Grigorie*:

1) Evangheliea, 1760.

2) Triodul, 1761.

3) Apostolul, Invăţături pentru ispovedanie, 1764.

4) Cazania, Cuvintele S-lui *Simeon Tesalonicul*, 1765.

5) Mineiu, 1766.

6) Psaltire, 1767.

7) Penticostariu, Triod, 1768.

8) Liturghie, Penticostariu, 1780.

9) Minee, Rimnic, 1776—1780, 12 volume.

Cea mai însemnată lucrare a lui *Grigorie* mitropolitul. Până atunci erau traduse, tot în veacul XVIII, numai serviciile sărbătorilor anuale, întîiu romîneşte amestecat cu slavoneşte, apoi numai romîneşte. Ele compuneau două cărţi mari sub numire de Antologiu, sau flori alese, şi sînt până astăzi în întrebuinţare pe la multe biserici, mai cu seamă pe la bisericile de ţară, unde nu se face serviciul divin în toate zilele, ci numai Duminicele şi sărbătorile. In cele 12 Minee, traduse de mitropolitul *Grigorie* cu ucenicii lui, se cuprind, pelîngă serviciile sărbătorilor, şi cele ale sfinţilor din toate zilele anului. Ele cuprind imnurile şi cetirile de Vecernie, de la Utrenie şi Liturghie, precum şi sinaxarele sau prescurtări din biografiile sfinţilor.—Aceasta a fost o lucrare colosală, ce formează 12 volumuri mari în folio, şi s'au tipărit toate.... de episcopii *Chesarie* şi *Filaret*, care însişi au fost ucenici şi favoriţi ai mitropolitului *Grigorie*."

δ) *Chesarie*, episcop de Rîmnic (1773—1780). Traducător şi tipăritor de cărţi religioase. Despre el spune *F. J. Sulzer*, Gesch. des. transalp. Dac. III, 36: „Cu toate aceste trebue să exceptez (în ce priveşte neîngrijirea de a predica în biserici) bisericile episcopilor, care au puţin mai în îngrijire cultura sufletească şi din timp în timp le ajută cu cîte un îndemn spiritual; precum episcopul de pe atunci (de pe cînd era *Sulzer* în Muntenia) al Rîmnicului, *Caesarius*, un demn prelat atît prin aerul şi afabilitatea sa cît şi printr'o îndestulătoare cultură în literatura franceză şi greacă, a ţinut în prezenţa mea un discurs în limba grecească, din care putea presupune cineva în de ajuns naturala sa predispunere pentru a deveni un distins orator."

ε) *Filaret*, arhimandrit al mitropoliei din Bucureşti sub mitropolitul *Grigorie* I (1760—1787), episcop de Rîmnic (1780—1792), mitropolit al Ungrovlahiei (1792—1794). Traducător şi tipăritor de cărţi religioase. „Amicul banului *Ienăchiţă Văcărescu*, a fost un om instruit, înţălept şi iubitor de neamul romînesc, căruia numitul scriitor îi aduce căzutele laude în precuvîntarea gramaticei sale, tipărită în episcopia de Rîmnic în anul 1787." A scris între altele:

ι) Precuvîntările de la Mineele (vezi Mitropolitul Grigorie I, mai sus) de pe lunile Aprilie—Septembrie (Precuvîntările de la Mineele de pe lunile Octombre—Aprilie exclus. au fost scrise de ep. *Chesarie*; vezi mai sus).

ȥ) Cazania, Rîmnic, 1781.

3) Molitvenicul, ib. 1782.
4) Cuvintele S-lui *Teodor Studitul*, ib. 1784.
5) Catavasieriul, ib. 1784.
6) Psaltirea, ib. 1784.
7) Cazania, ib. 1784.
8) Evanghelia, ib. 1784,
9) Penticostariul, ib. 1785.
10) Triodul, ib. 1786.
11) Liturghia, ib. 1787.
12) Slujba S-lui Stilian, ib. 1787.

ζ) *Iosif*, întîiul episcop de Argeş (1793—1820). Traducător şi tipăritor de cărţi religioase.

η) *Mitropolitul Grigorie* II (după *A. Odobescu*, al IV (?) după *ep. Melhisedec*), 1823—1834. Traducător şi tipăritor de cărţi religioase, care au apărut la Bucureşti şi la Mănăstirea Neamţului între anii 1801—1832.

ϑ) La scriitorii de cărţi religioase se poate adăogi—macarcă n'a fost Romîn de naştere—*Antim Ivireanul*, din Caucazia, venit în Bucureşti la anul 1690 ca tipograf. Om învăţat, cunoştea limbile georgiană, greacă, turcă, arabă, slavonă, romînă. La an. 1705 episcop de Rîmnic, unde a înfiinţat tipografia. La anul 1709 mitropolit al Ungrovlahiei. La 1716 a fost scos din scaun de Neculaiu Mavrocordat, dat în judecată şi degradat de patriarhie, şi apoi exilat, ca mirean, pe viaţă la muntele Sinai. Pe drum a fost ucis de Turci pe malul Mariţei. A tradus şi tipărit cărţi religioase. Apoi a scris Predice făcute pe la praznice mari, pu-

blicate după o copie de la 1781 cu cheltueala ministeriului cultelor, Bucureşti, 1886; altă ediţie, Didahiile ţinute în Mitropolia din Bucureşti, publicate după ms. original de *Constantin Erbiceanu*, Bucureşti, 1888.

ι) *Ienache Văcărescu.* Banul *Ienăchiţă Văcărescu*, din vechiu neam boieresc, s'a născut pe la 1740. „Educaţia lui fu de la început prea îngrijită: Neofit cel bătrîn, Cavsocalivitul (profesor la şcoala grecească din Bucureşti între anii 1768 şi 1780) îl iniţiă la tezaurele limbei, retoricei şi istoriei elene; un german, anume Weber, îi explică regulele limbei latine; alţi profesori îl învăţară italieneşte, franţuzeşte, şi hogii turci îl familiarizară cu limba şi literatura otomană, pe care le cunoştea foarte bine." Cămăraş sub Scîrlat Ghica Vodă, an. 1760. După uciderea tatălui său, Ştefan Văcărescu, decătră Constantin Racoviţă (1763) el fugi la Constantinopole, unde a petrecut până la an. 1767, cînd a fost chemat de Alexandru Ghica în ţară şi numit mare vistiernic. De la sfîrşitul anului 1769, sub domnia lui Grigorie Ghica (1768—1769), cînd Ruşii au ocupat Muntenia, până la 1774, cînd au părăsit-o încheind cu Turcii tractatul de la Cuciuc-Cainargi, a petrecut pe la Braşov şi prin Turcia, exilat de bună voie, ca unul ce era cu puţină încredere în puterea şi făgăduinţele Ruşilor. Sub domnia lui Alexandru Ipsilanti (1774—1781) el a servit ca mare vistiernic, apoi ca spatar de la anul 1778—1781. Caimacam în anul 1781, cînd a fost mazilit Alexandru Ipsilanti. Mare Spatar sub domnia

lui Neculaiu Caragea (1781—1783), care i-a şi dat pe una din fiicele sale în càsătorie la an. 1783. Mare vistiernic sub Mihail Suţu (1783—1786). Vornic mare sub Neculaiu Mavrogheni, de la 1786—1788, cînd a început războiul între Turcia de o parte şi Rusia aliată cu Austria de altă parte, şi cînd de bună voea lui s'a exilat la Nicopole, pentrucă nu putea suferi persoana şi domnia pomenitului principe. Prin pîrele acestuia Văcărescu a fost trimes surgun de către vezir la insula Rodos, unde a stat doi ani, pănă la an. 1791. Cînd s'a sfîrşit războiul şi Vodă Mavrogheni a perit (1791), Văcărescu s'a întors din exiliu şi, pănăcînd a venit în scaun Mihail Suţu (1791—1792) a fost funcţionarul principal al Turcilor în ţară. Sub domnia lui Alexandru Moruz cea dintîiu (1792—1796) a trăit retras din slujbele publice şi în duşmănie cu Vodă. A murit între anii 1796 şi 1799.—In viaţa publică, în diferitele înalte funcţii pe care le-a avut mai fără întrerupere, *Ienache Văcărescu* a arătat o admirabilă pricepere în afaceri şi mult tact diplomatic, precum o probează în de ajuns între altele deplina sa reuşită în misiunea la curtea lui Iosef II, cu care l'a însărcinat Domnul Alexandru Ipsilanti la 1781, cînd cei doi fii ai Domnului, înflăcăraţi de liberalismu, au părăsit ţara fără voea părintelui lor şi au fugit peste munţi în Transilvania: după patru luni de ospitalitate în statele sale, împăratul a trimes, conform făgăduinţei verbale date lui *Ienache Văcărescu*, pe ambii principi la Constantinopole.—In viaţa privată era iubitor de sgomotoase şi destrăbălate

petreceri.—Nota principală a caracterului său a fost iubirea de patrie. Celebru poet, macarcă poezii n'a scris multe.

Scrierile sale, unele tipărite, altele manuscrise sînt:

1) Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduielelor gramaticei romînești, I ed. Rîmnic 1787, II ed. Viena 1787 (43 I c 14).

2) Istoria a prea puternicilor împărăți otomani, adunată și alcătuită pe scurt de .... *Ienache Văcărescu*, începînduse în vremea prea luminatului împărat sultan Abdul Hamid I (1788).... și s'a săvîrșit în zilele prea puternicului împărat sultan Selim III, (1794). ms.

De la Mahomet, fundatorul islamismului, până la 1792. Cu istoria Turcilor de la 1740 până la 1792 amestecată povestirea propriei sale viețe.

3) Poe zii.

La sfîrșitul gramaticei sale *Ienache Văcărescu* a adăugit un scurt tractat de prosodie, în care a publicat cîteva din poeziile sale ca modele. Multe însă din poeziile acestui scriitor, împreună cu poeziile ficiorilor săi *Alecu* și *Neculaiu*, și cu unele din ale nepotului său de fiu, *Iancu*—căci toți *Văcăreștii* au fost poeți—se păstrează, inedite, în manuscriptele scriitolor Văcărești, a căror listă o dăm aici: „a[1]) Ms. gramaticei; b[1]) O cărțulie mică legată cu roș, în care se cuprind poezii de ale lui *Alecu Văcărescu*, atît în

limba romînă, cît şi în cea greacă, însoţite de precuvîntări de *Neculaiu Văcărescu*,—pe o coală deosebită o scrisoare originală a lui *Neculaiu Văcărescu* cătră nepotul său *Iancu Văcărescu*; c^1) O cărticică legată cu roş, cuprinzînd copia după B r i t a n n i c u s tradus în versuri de *Iancu Văcărescu*, exemplar care a servit pentru ediţia de la 1860; d^1) Optsprezece caete, cusute, cuprinzînd copii după poeziile tuturor poeţilor *Văcăreşti*, şi anume, α^1) o mică adunare de cîte s'au putut găsi din poeziile banului *Ienache Văcărescu*,—β^1) o mică adunare, idem, de poeziile clucerului *Alecu Văcărescu*,—γ^1) o mică adunare, idem, de poeziile vornicului *Neculaiu Văcărescu*,—δ^1) poezii ale marelui logofăt *Iancu Văcărescu*,—ε^1) ζ^1, η^1, ϑ^1, ι^1, idem,—$\varkappa^1$, λ^1, μ^1, ν^1, ξ^1, o^1, π^1, ρ^1, σ^1, alte nouă caete cuprinzînd o copie mai veche de poeziile lui *Iancu Văcărescu* cu corecturi de propria mînă a acestuia."

Nr. $_2$ s'a publicat de *Papiu Ilarian* în T e z. d. m o n. i s t. II, 245 sqq.—Ms. Văcăreştilor la Biblioteca Academiei Romîne.

$\varkappa$) *Alecu Văcărescu.* Cluceriul *Alecu Văcărescu* a fost fiul cel mai mare al lui *Ienache Văcărescu.* Mort pe la 1795. Remarcabil poet. Poeziile sale s'au publicat la Bucureşti, 1796 (43 I d $_1^c$. cf. şi supra, observ.).

λ) *Neculaiu Văcărescu.* Vornicul *Neculaiu Văcărescu* a fost fiul mai mic al lui *Ienache Văcărescu.* Poet. (cf. supra, observ.).

μ) *Ioan Văcărescu.* Marele logofăt *Iancu Văcărescu* a fost fiul lui *Alecu Văcărescu.* Celebru poet, care a început a scrie înainte de 1821, dar ale cărui compuneri s'au tipărit numai după acest an. A scris:

1) Colecție din poeziile D-lui marelui logofăt *Iancu Văcărescu*, Bucureşti, 1830, II ed. ibid. 1848.

2) Napoleon la Schönbrunn şi S-ta Elena, dramă, Bucureşti, 1847.

3) Din operele lui *Racine* Britannicus, tragedie în cinci acte, tradusă de *I. Văcărescu* (1829), Bucureşti, 1861.

ν) *Zilot Romînul. Zilot Romînul* este un pseudonim. Numele adevărat al autorului a fost *Ştefan Moru*. Născut pe la 1780, mort după 1850. Om de casa cluceriului Ştefan Conduratu. Din neam de boieri, funcționari şi clerici. A scris:

1) Istoria țărei munteneşti de la 1796—1821.

2) A treia domnie a lui Alexandru Vodă Suțul.

3) Istoria Zaverei (de la 1821).

4) Descoperirea, tragedie alegorică.

5) Vn caet de poezii politice.

6) Istoria revoluției de la 1848.

Toate scrierile lui *Zilot Romînul*, lăsate de autor în ms., sînt însemnate sub 43 II $_{12}$.

ξ) *Paris Momuleanu*. Născut pe la 1794, mort pe la 1837. De la Slatina. Om de casa Filipeştilor. Cunoscut poet. A scris:

1) Culegere de poezii, Bucureşti, 1817 (43 I d $_{16}$); II ed. ibid. 1837.

$_2$) Caracterele barbaţilor şi muierilor, in versuri, Bucureşti, 1825.

$_3$) Plîngerea şi tînguirea Valahiei asupra nemulţămirei străinilor ce au dărăpănat-o, în versuri, Buda, 1825. (?)

d) Scriitori Macedoneni:

α) *Teodor Anastasiu Cavaliote.* Profesor şi preot în Moshopole. A scris:

Πρωτοπειρία, Veneţia, 1770 (43 I c $_6$).

β) *Daniel.* Profesor şi preot în Moshopole. A scris: Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία, s. l. 1802 (43 I c $_{25}$).

γ) *Roja* (Ῥόζια, Ῥώζα). A scris:

$_1$) Ἐξετάσεις περὶ τῶν Ῥωμαίων ἢ περὶ τῶν ὀνομαζομένων Βλάχων ὅσοι κατοικοῦσιν ἀντιπέραν τοῦ Δανούβεως (de) Ρόζια, Viena, 1807 (a doua ed. în traducere romînească de *Sergiu Hagiade*, Craiova, 1867).

$_2$) Τέχνη τῆς ῥωμανικῆς ἀναγνώσεως με λατινικὰ γράμματα (de) Ρώζα, Buda, 1809 (43 I c $_{30}$).

δ) *Mihail Boiagi.* A scris:

Romanische oder macedonovlachische, Sprachlehre, Viena, 1813 (43 I c $_{36}$).

Izvoarele pentru datele biografice ale scriitorilor din acest capitol sînt: *Ioan Bob* (Notitia autobiographica exmi. quondam *Ioannis Bobb* episcopi gr. cath. Fogarasiensis, în Calendar pe 1803 Sîbiu, şi în *T. Cipariu*, Acta et fragmenta, Blaş, 1855 p. 21 sqq.—*Sam. Klein*, *Ioan Bob*, al optule episcop unit, după *Petru Maior*, în *Cip.* Ac. et Fr. p. 132

sqq.); *Samuel Klein* (*I. Bianu*, Viaţa şi activitatea lui Maniu Samuel Micul, alias *Klein* de Sad, în An. Ac. rom. t. IX, ser. I, p. 79 sqq. Izvoarele acolo); *George Şincai* (*Papiu Ilarian*, Biografia lui *G. Şincai*, în An. Ac. rom. ser. I t. II. Izvoarele acolo); *Petru Maior* (*Atanasie Marian Marienescu*, Viaţa şi operele lui Petru Maior, în An. Ac. rom. ser. II, t. VII, secţ. II p. 32 sqq. Izvoarele acolo); *Budai Deleanu* (*Cip*. Princ. d. limb. p. 322 şi *A. Papiu Ilarian*, Relaţiune asupra manuscriptelor lui *Budai Deleanu* în An. Ac. rom. ser. I t. III p. 105); *D. Ţichindealu* (*Eliade Rădulescu*, în prefaţa ediţiei Fabulelor de la 1838.—*V. A. Ureche*, Despre fabule în genere şi în special despre *Ţichindealu*, în Ateneul romîn, ziar, Iaşi 1861, Maiu şi Iuniu, şi în Buletinul instrucţiei publice, Bucureşti, Martie 1866.—*G. Missail*, Oamenii mari ai Romînilor, în Tr. 13 Iuliu 1869); *Paul Iorgovici* (*G. Missail*, Oam. mar. a. Rom. în Tr. 13 Iuliu 1869. Izvoarele acolo); *Molnar* (*Cip*. Princ. d. limb. p. 307. —*Nec. Densuşeanu*, Revoluţiunea lui Horea, Bucureşti, 1884 p. 268 sqq.); *Körösi* (*Cip*. Princ. d. limb. p. 317); *G. Lazăr* (*P. Poenariu*, *George Lazăr* şi şcoala romînă, în An. Ac. rom. ser. I, t. IV, p. 111 sqq.); *Vasile Aaron* (*Pumnul*, Leptur. III, 382 şi 383); *Dimitrie Cantemir* (Viaţa lui *Dimitrie Cantemir* în Principis *D. Cantemirii* variae schedae et excerpta [47 b α_9] şi în prefaţa operei Historia incrementorum atque decrementorum aulae othmanicae [47 b α_4), prefaţă atribuită lui însuşi *Antioh Cantemir*, ficiorul autorului.—Cronicele lui *Neculaiu Costin* şi *Ioan Neculcea*.—Datele bibliografice sînt scoase din lista operelor lui *Cantemir* făcută cunoscută în cele două biografii ale autorului de la operele 47 b α_9 şi 47 b α_4, citate mai sus, precum şi din An. Ac. Rom. ser. I, t. X, secţ. I p. 15 sqq.; ser. I, t. XI secţ. I p. 54 sqq. [*Gr. Toçilescu*]); *Antioh Can-*

temir (*C. Negruzzi*, Viaţa prinţului *Antioh Cantemir*, la începutul ambelor ediţii ale traducerei Satirelor. Datele bibliografice tot acolo); *Enache Cogălniceanu* (*Mih. Cogăln.* în Prefaţa ed. I a Cronicelor Moldovei); *Mitropolitul Iacob Stamate* (*Mih. Cogălniceanu, Iacob Stamate,* în România literară, ziar, Iaşi, 1855, şi (II ediţie) în Ateneul romîn, ziar, Iaşi, Iuliu—August, 1861); *Amfilohie Hotiniul* (*A. Papadopul-Calimah, Amfilohie Hotiniul,* în Rev. Toc. V); *Mitropolitul Veniamin Costache* (*Andreiu Vizanti,* Fragment din istoria civilizaţiunei Romînilor: *Veniamin Costache,* mitropolitul Moldovei şi Sucevei, epoca, viaţa şi operele sale 1763—1846, Iaşi, 1881); *Costache Conache* (*K. N., C. Conache,* cîteva date biografice, în Romînia literară, ziar, Iaşi, 1855; *Papadopul-Calimah,* Scrisoare despre Tecuciu, în Conv. lit. 1886; *Vogoride Conache,* Schiţe din viaţa logofătului *Conache,* ibid.; acelaşi, Schiţe din viaţa şi familia logofătului *Conache,* ca prefaţă la ed. II a Poeziilor); *G. Asachi* (Notiţă biografică asupra lui G. Asachi, Iaşi, 1863; *Ioan Negre, G. Asachi,* viaţa, lucrările şi scrierile sale, Piatra, 1882); Prelaţii munteni, scriitori de cărţi religioase (*A. Odobescu,* Mişcarea literară din ţara romînească în secolul XVIII, în An. Ac. Rom. ser. I, t. II, 1869,—a II ed. în *A. Odobescu,* Scrieri literare şi istorice, vol. II, Bucureşti, 1887; *Ep. Melhisedec,* Schiţe din viaţa Mitropolitului Ungro-Vlahiei *Filaret* II, 1792, şi ale altor persoane bisericeşti cu care el a fost în relaţiuni de aproape, în An. Ac. rom. ser. II, t. VIII, secţ. II); *Antim Ivircanul* (*Ep. Melhisedec,* în Prefaţa ediţiei Predicelor.—*Emile Picot,* Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur *Anthime d' Ivir,* Métropolitain de Valachie, în Nouveaux Mélanges orientaux, Mémoires, textes et traductions pu-

bliés par les professeurs de l'école spéciale des langues orientales vivantes à l'occasion du septième congrès international des orientalistes réuni à Vienne [Septembre 1886], Paris, 1886; *Văcăreştii (A. Odobescu*, Poeţii *Văcăreşti*, în Rev. Rom I,—II ed. în *A. Odobescu*, Scr. lit. ş ist. vol. I.—Despre manuscriptele *Văcăreştilor*, acelaşi în An. Ac. Rom. ser. I, t. X, secţ. I p. 21 sqq.); *Zilot Romînul* (*Gr. Tocilescu*, în Rev. Toc. V.—Izvoare sînt propriile sale scrieri).

Au scris:

Pentru datele bibliografice: *Franz Ioseph Sulzer*, Von der Gelehrsamkeit der Walachen in allen Fachen der Wissenschaften, în Geschichte des transalpinischen Daciens, III B. Wien, 1782, p. 1 sqq;—*T. Cipariu*, Principii de limbă şi de scriptură, I ed. în Organul luminărei, ziar, Blaş, 1847—1848; II ed. Blaş, 1866;—*D. Iarcu*, Bibliografia cronologică romînă. 1550—1873, Bucureşti, 1873;—*Gr. Tocilescu*, Studii istorice asupra cronicelor romîne, în Col. Tr. 1876 p. 385; II ed. în Rev. Toc. III;—*A. D. Xenopol* şi *C. Erbiceanu*, Serbarea scolară de la Iaşi, 1885, p. 248 sqq.—Asupra timpului de la 1821 încoace: *D. Iarcu*, op. c.;—*I. G. Popescu*, Trei ani din literatura romînă, indice bibliografic al cărţilor publicate romîneşte în Romînia şi străinătate în anii 1874, 1875, 1876, precedate de schiţele biografice ale literaţilor romîni din Macedonia, Bucureşti, 1877;—acelaşi. Şese ani

din literatura romînă, catalog general de cărţile romîne publicate în ţară şi străinătate de la 1 Ianuarie 1874 până la ultima Iulie 1879, Bucureşti, 1879;—*A. Degenmann*, Bibliografia romînă, buletin mensual al librăriei generale din Romînia şi al librăriei romîne din străinătate, Bucureşti, 1879—1887 inclus. (Continuă).

Pentru istoria limbei: *T. Cipariu*, Princ. d. limb. şi d. script;—*B. P. Hasdeu*, Cuvinte din bătrîni, t. I Limba romînă vorbită între 1550—1600, Bucureşti, 1878,—t. II Cărţile poporane ale Romînilor în sec. XVI, Bucureşti şi Leipzig, 1880;—*A. Lambrior*, Carte de cetire, Iaşi, 1882 (Introducerea);—*Ioan Nădejde*, Istoria limbei şi literaturei romîne, Iaşi, 1886.

Pentru datele biografice: *Aron Pumnul*, Lepturariu romînesc, Viena, 1862—1865, 6 vol.; *G. Missail*, Oamenii mari ai Romînilor, in Tr. 1869; —*Gr. Pop*, Conspect asupra literaturei romîne şi scriitorilor ei, Bucureşti, 1875—1876, 2 vol.;—*I. G. Popescu*, Curs elementar de istoria literaturei romîne, Bucureşti, 1878;—*I. Lăzăriciu*, Istoria literaturei romîne, Sîbiu, 1884; —*Ar. Densuşanu*, Istoria limbei şi literaturei romîne, Iaşi, 1885;—*V. A. Ureche*, Schiţe de istoria literaturei romîne, partea I, Bucureşti, 1885;—*Ioan Nădejde*, op. c.;—*G. G. Arbore*, Noţiuni de istoria literaturei romîneşti, Galaţi, 1886.

Crestomatii: *T. Cipariu*, Analecte, Blaş, 1858; —*Pumnul*, op. c.;—*A. Lambrior*, op. c.;—*Ioan Nădejde*, op. c.;—*M. Gaster*, Crestomatia, Leipzig, Brockhaus (sub presă)

Indice de nume.

Cărţi citate fără nume de autor.

Sub numele de observație (Obs.) înțălegem locurile scrise cu rînduri strînse.

Adăogiri.

La p. 37, r. 9: *D. Sturza*, Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Rumänien (Moldau und Walachei), Wien, 1874; acelaşi, Numismatica romînă, Bucureşti, 1878.

La p. 42, r. 3: Din Magnum Etymologicum au apărut şi 2 fascicule ale vol. II.

La p. 42, r. 22: Cînd se tipărea această pagină, al XI vol. din Zeitschr. f. rom. Phil. era într'adevăr necomplect. In luna lui Aprilie an. cur. (stil vechiu) a apărut şi ultima fasciculă a acestui volum.

La p. 92, r. 13: Restul operelor lui *Miron Costin* s'au publicat în *V. A. U.*, Miron Cost. Op. Compl. vol. II, care a apărut după publicarea paginei aceşteia. Acolo pelîngă cele scrise de *Miron Costin* se mai găsesc şi cîteva din operele lui *Neculaiu Costin*, pe care D-l *V. A. Ureche* le atribue (pentru ce?) lui *Miron*.

Greşele.

La p. 32, de la rînd. 10 incluz. până la 24 incluz. trebuesc strînse rîndurile.

La p. 35, r. 8—15 incluz. trebuesc strînse rîndurile.

La p. 36, toate rîndurile trebuesc strînse.

La p. 37, r. 1—10 trebuesc strînse rîndurile.

La p. 76, r. 15: Bucureşti, 1887). nu Bucureşti).

La p. 79. r. 2 de jos: 38 I a $_{1-46}$ nu 38 I^{a} $_{1-46}$

La p. 82, r. 9 la încep.: patime nu spatime

La p. 82, r. 10 la încep.: să nu ă

La p. 91, r. 2 de jos: Epigrama către mitropolitul *Dosoteiu* trebue pusă la scrierile păstrate în original şi încă tipărite, căci a fost tipărită la sfîrşîtul Psaltirei în versuri (38 I a $_{15}$).

La p. 95, r. 15: *Misail* nu *Mihail*

La p. 102, r. 7: $_{19}$, f. 91 r. nu $_{19}$, f. $_{91}$ r.

La p. 103, r. 2: страст nu страсш

La p. 105, nota r. 5: -si nu -şi

La p. 105, nota r. 8: -si nu -şi

La p. 111, r. 8: cucură (tolbă pentru săgeţi) nu cucură =tolbă pentru săgeţi.

La p. 111, r. 21: (=* foaeşă) nu (= foaeşă)

La p. 118, r. 3: 38 III $_{8}$ nu 38 III $_{7}$

La p. 128, r. 5—4 de jos: calare nu caare

La p. 137, r. 2: $_{15}$ nu 15

La p. 138, r. 1: Nr. $_{5}$ nu Nr.

La p. 138, r. 12: Вѣстникѣ nu Вѣctнikѣ

La p. 144, r. 7: Catehismului calvinesc nu Catehismului

La p. 146, r. ultim. *Şincai* nu *Şinc*

La p. 205, r. 13: graful.“ nu graful.

Cuprinsul

INTRODUCERE.

I. PRIVIRE GENERALA ASUPRA ISTORIEI LIMBEI ROMÎNEŞTI
dinainte de veacul. XVI.

II. ISTORIA SCRIEREI CU CHIRILIC ŞI CU LITERE LATINE LA ROMÎNI
de la al XVI veac până astăzi.

A. Scrierea cu chirilic.

B. Scrierea cu litere latine.

III. VEACUL XVI.

A. Date bibliografice

B. Fenomene limbistice proprii limbei românești din veac. XVI.

C. Date biografice.

IV. VEACUL XVII.

A. Date bibliografice.

B. Fenomene limbistice proprii limbei romîneşti din veac. XVI şi XVII.

C. Date biografice

V. 1700—1821.

A. Date bibliografice.

*

B. Fenomene limbistice proprii limbei romîneşti din perioada 1700—1821.

C. Date biografice.
